

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА SOCIAL POLICY

ISSN 0038-0091

УДК 364

Година 57

Број 1/2022.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА
SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада
ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 1/2022 Год. 57 стр. 1 – 138

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.12022>

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36
тел. 33-49-204, 30-39-380, E-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs
Висока школа социјалног рада, Београд, Теразије 23
тел: 011/4040838 www.asp.edu.rs

За издавача

Живојин Ђурић
Владимир Илић

Главни и одговорни уредник

Зоран Весић

Заменик главног и одговорног уредника

Бранкица Јанковић
Владимир Илић

Редакција

Зоран Весић, Бранкица Јанковић, Владимир Илић, Луција Вејмелка, Угљеша
Јанковић, Ђорђе Стојановић, Александар Југовић, Данило Вуковић,
Фадил Еминовић

Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Карић; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Драженовић; Биљана Зекавица; Dra-
gana Stöckel; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julija M. Watkins; Сандра Перић;
Дарија Завишек; Весна Дуканац; Миодраг Ђурић; Сања Ђурђевић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Секретари редакције

Бојана Секулић
Андријана Јовановић

Редизајн корица

Ана Милутиновић

Прелом и штампа- Ситопринт, Житиште

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

САДРЖАЈ

Уводник.....5-7

Тема броја

ПРОМЕНЕ У СИСТЕМУ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ – НЕЖНОСТ ИЛИ ИЗБОР

Ненад Спасојевић

СТАВОВИ ГРАЂАНА О СОЦИЈАЛНИМ РАДНИЦИМА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 9-25

Тања Игњатовић

ПРИМЕНА ЗАКОНА О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У
ПОРОДИЦИ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЗАПОСЛЕНИХ У ЦЕНТРУ
ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД 27-50

Данило Вуковић

ДЕПОПУЛАЦИЈА КАО ПРОБЛЕМ ЈАВНИХ ПОЛИТИКА:
ПОЛИТИКЕ ОДРЖИВОГ ИНКЛУЗИВНОГ РАЗВОЈА
КАО НОВЕ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ
(ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋЕ БАВИТИ СЕ КВАЛИТЕТОМ, А НЕ
ВЕЛИЧИНОМ СТАНОВНИШТВА?) 51-76

Сузана Михајловић Бабић, Наташа Милошевић

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА И КРИЗА – ОДГОВОР РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ НА ПАНДЕМИЈУ COVID-19.....77-97

Драгана Stoeckel

СУИЦИД И ПАНДЕМИЈА ТОКОМ ПРВЕ ГОДИНЕ
ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА 19 У СРБИЈИ: ИЗМЕЂУ СТРАХА,
ПОРОДИЧНОГ НАСИЉА И УСАМЉЕНОСТИ 99-116

Зоран Весић

МИРОСЛАВ БРКИЋ МЕНАџМЕНТ У СОЦИЈАЛНОМ РАДУ,
БЕОГРАД 2021., СТР 210.....117-119

SOCIAL POLICY

CONTENTS

Introductory word.....5-7

The issue's Theme

CHANGES IN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM - NECESSITY OR CHOICE

Nenad Spasojević

PUBLIC ATTITUDES TOWARDS SOCIAL WORKERS
IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....9-25

Tanja Ignjatović

IMPLEMENTATION OF THE LAW ON PREVENTION
OF DOMESTIC VIOLENCE FROM THE PERSPECTIVE
OF THE SOCIAL WELFARE CENTER EMPLOYEES 27-50

Danilo Vuković

DEPOPULATION AS A PUBLIC POLICY ISSUE:
INCLUSIVE DEVELOPMENT POLICIES AS
NEW POPULATION POLICIES.....51-76

Suzana Mihajlović Babić , Nataša Milošević

SOCIAL POLICY AND CRISIS - THE REPUBLIC OF SERBIA
RESPONSE TO THE COVID-19 PANDEMIC.....77-97

Dragana Stoeckel

SUICIDE AND PANDEMIC IN THE FIRST YEAR OF
THE COVID-19 PANDEMIC IN SERBIA: BETWEENFEAR,
DOMESTIC VIOLENCE AND LONELINESS 99-116

Zoran Vesić

MIROSLAV BRKIĆ MANAGEMENT IN SOCIAL WORK,
BELGRADE 2021, PAGE 210.....117-119

Уводник

Поштоване колегинице и колеге, аутори и коаутори објављених радова,

И у 2022. години смо са Вама. Пред Вама је први број Социјалне политике у овој години. Настављамо да представљамо радове наших колега и стално унапређујемо знање наших колега. Позивам вас да нам доставите ваше радове и представите свој рад широј стручној јавности.

У првом раду аутор анализира ставове грађана Републике Србије према социјалним радницима. Последњих година социјални радници у Србији били су изложени бројним нападима како вербалне, тако и физичке природе. Деловањем различитих актера, временом се на занимање социјалног радника у Србији почело све више гледати са негативним конотацијама што је довело и до стварања бројних предрасуда о запосленима у овој области. Аутор овог рада жели да представи значај институције социјалног радника за друштво у Србији, али и да испита бројне проблеме са којима се ови запослени свакодневно сусрећу.

Ауторка другог рада је анализирала искуства представника запослених у центрима за социјални рад, са нагласком на сарадњу, унутрашње процедуре и ефекте процена и планова, с циљем да се утврде позитивне промене и изазови у вези са организацијом, садржајем рада и заштитом и подршком жртава насиља у породици. Коришћен је квалитативни приступ, односно тематска анализа, а фокус-групна дискусија као истраживачка техника. Резултати су указали на оцену унапређене размене информација и сарадње са представницима полиције и тужилаштва, али и да недостаје разумевање феномена, положаја и потреба жртве, превентивне природе хитних мера, као и систематична процена безбедносних ризика. Нема довољно локаланих услуга, а требало би унапредити њихову сталност, доступност, квалитет и међуресорну сарадњу. Неодговарајуће је праћење и процена ефеката предузетих мера и услуга поршке, организација рада оптерећена је низом проблема, недостају обуке, као и ресурси, што доводи до „рада по инерцији” и појаве „сагоревања”.

Тема наредног рада јесте депопулација као проблем јавних политика. Број становника Србије опада већ три деценије, а демографске пројекције показују да ће становништво Србије опадати и у будућности, чак и ако се стопа укупног фертилитета подигне до нивоа репродукције. У основи депопулације стоје три

групе детерминантни: ниске стопе фертилитета и смањен број жена у фертилном периоду, спољашње и унутрашње миграције и високе стопе смртности. Свака од њих има своје специфичности које се тичу како географских, тако и структурних одлика појединаца и породица. Државни одговор на депопулацију био је усмерен на питање броја: беба и миграната. Низом стратегија и мера, држава покушава да подигне стопе фертилитета и смањи миграције. Водећи домаћи и међународни демографи слажу се да је мала вероватноћа да ће пронаталитетне мере дати резултат, те зато предлажу да се депопулацији приђе не са фокусом на величину становништва, већ на квалитет, односно, степен развијености људских ресурса.

У четвртм раду, ауторка се фокусира на одговор Републике Србије на јавно-здравствену кризу каква је Ковид-19. Од децембра 2019. године пандемија Ковид-19 је значајно променила социјалне и економске околности у свим државама света, те су након светске економске и мигрантске кризе националне државе поново суочене са изазовом прилагођавања социјалних политика. Са друге стране, постмодернистичке идеје, и из њих произашли нови социјални ризици у протеклих неколико деценија, увелико су ослабиле позицију националних држава као главних носилаца социјалне политике и условиле сужавање њених програма на оне који омогућавају ефикасно укључивање у тржиште рада.

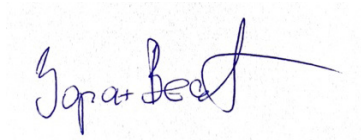
У петом раду ауторка се бави здравственом кризом изазваном глобалним ширењем вируса Ковид-19, а која има бројне негативне импликације на све друштвене сфере и ставља бројне државе, системе, али и појединце, пред вишеструке изазове. Рестриктивне мере које су владе земаља доносиле од почетка пандемије са циљем спречавања (неконтролисаног) ширења вируса имају негативне ефекте не само на глобалну економију и појединце који су у повећаном ризику, већ и ментално здравље целокупне популације. Несигурност запослења, губитак посла, константо присуство осећања страха за сопствено, али и здравље блиских људих, депресија и усамљеност су само неки од фактора ризика који су у позитивној корелацији са стопом самоубиства. Стога је општи предмет овог рада анализа утицаја пандемије током прве године на стопе самоубиства у Србији кроз призму фактора ризика за ментално здравље који су се јавили, односно нарочито интензивирани као последица примена мера које су имале као циљ заштиту здравља становништва и растрећење здравственог система. Циљ рада се огледа у компарацији броја самоубиства у годинама које су претходиле пандемији и током 2020. године, када су и предузете

мере, као што су забрана и/или ограничење кретања и контаката и социјална изолација, биле најрестриктивније са становишта људских права и слобода.

И овог пута, доносимо Вам преглед једне књиге значајне за систем, социјалне заштите. У питању је монографија "Менаџмент у социјалном раду", аутора Мирослава Бркића. Ова монографија представља важан покушај аутора да скрене пажњу професионалцима у систему социјалне заштите на потребу овладавања основим вештинама управљања унутар система, као једног од предуслова за његово ефикасно и одрживо функционисање.

Позивам Вас да доставите своје радове за други број часописа Социјалне политике у 2022. години. Рок за достављање радова је 01. септембар 2022. године.

Главни и одговорни уредник

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Zoran Vesic", is written over a light blue rectangular stamp.

Проф. др Зоран Весић

Ненад Спасојевић*
Институт за политичке студије

СТАВОВИ ГРАЂАНА О СОЦИЈАЛНИМ РАДНИЦИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Сажетак

Посао социјалног радника има изузетно важну улогу за грађање сваке државе. Широки опуси обавеза, али пре свега одговорности које посао социјалног радника са собом носи, чине овај позив посебно значајним за једно друштво. Међутим, и поред великог друштвеног значаја, стварност за социјалне раднике је често потпуно другачија. Последњих година социјални радници у Србији били су изложени бројним нападима како вербалне, тако и физичке природе. Деловањем различитих актера, временом се на занимање социјалног радника у Србији почело све више гледати са негативним конотацијама што је довело и до стварања бројних предрасуда о запосленима у овој области. Аутор овог рада жели да представи значај институције социјалног радника за друштво у Србији, али и да испита бројне проблеме са којима се ови запослени свакодневно сусрећу. Сходно томе биће представљени резултати квалитативног истраживања реализованог кроз примену онлајн методе за прикупљање података. Применом добијених података из истраживања анализираће се ставови грађана Србије о бројним питањима у вези са социјалним радницима. То се првенствено односи на њихова виђења о значају који социјални радници имају за њих, али како грађани перципирају свеучесталију деградацију и угрожавање социјалних радника, као и улогу медија у том процесу, а све у циљу комплетније анализе ове теме.

Кључне речи: социјални радници, Република Србија, ставови грађана, деградација, истраживање јавног мњења.

---

* nenadspasojevic96@gmail.com

** Овај чланак је настао као резултат научноистраживачког рада у оквиру Института за политичке студије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ СОЦИЈАЛНОГ РАДА – ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ

Као један од основних облика људског деловања издваја се оно које се заснива на пружању неопходне помоћи онима којима је она потребна. Различити облици социјално-хуманитарних, али и бројних других активности у пружању помоћи везују се за оно што нам је данас познато као социјални рад. Иако се основе социјалног рада могу пронаћи далеко у прошлости, ипак се значајнији корени ове професије могу се пронаћи од 19. века. Тако се као пример полазних основа деловања социјалног рада може узети Удружење добротворних организација (Charity Organization Societies). Наиме, са растом индустријализације и урбаних средина у западним земљама, дошло је и до настанка бројних проблема, али и отуђења и распада породица. Деловањем чланова и забринутих грађана дошло је до ширења и стварања под организација које су од краја 70-их година 19. века пружале бројне видове добровољне помоћи онима којима је она била прекопотребна (Hansan 2022).

Са сталним растом друштвено-економских проблема широм тада развијеног света, са посебним фокусом на проблеме проистекле из индустријске револуције, али и утицајем Велике депресије, створиће се основе за убрзани развој дисциплине социјалног рада. Колико је велики утицај економских проблема на социјални рад види се кроз настанак концепта социјалног развоја током 60-их година прошлог века што је у великој мери заслуга Организације уједињених нација. Овај концепт имао је за циљ стварање интегралног социјалног и економског развоја како би се решавали нагомилани проблеми. Идеја са оваквим концептом јесте у превазилажењу постојећих препрека у друштву како би се створили бољи услови за живот свих чланова у заједници, а самим тим спречио развој социјалних проблема (Lakićević i Gavrilović 2012).

Уколико покушамо да пронађемо једну општу дефиницију која одређује социјални рад, као и послове којим се баве ови радници, наилази се на читав спектар различитих, а опет повезаних дефинисања. Према глобалној дефиницији социјалног рада Међународне федерације социјалних радника (International Federation of Social Workers) каже се да је „социјални рад професија заснована на пракси и академска дисциплина која промовише друштвене промене и развој, друштвену кохезију и оснаживање и ослобађање људи. Социјална правда, људска права,

колективна одговорност и поштовање различитости су централни принципи социјалног рада. Подстакнут теоријама социјалног рада, друштвених наука, хуманистичких наука и домородачког знања, социјални рад укључује људе и структуре како би се суочили са животним изазовима и побољшали благостање. Горња дефиниција може бити проширена на националном и/или регионалном нивоу“ (IFSW 2022). С друге стране, америчко Национално удружење социјалних радника (National Association of Social Workers) истиче да се „пракса социјалног рада састоји од професионалне примене вредности, принципа и техника социјалног рада за остварење једног или више следећих циљева: помагање људима да добију конкретне услуге; саветовање и психотерапија са појединцима, породицама и групама; помагање заједницама или групама да обезбеде или унапреде социјалне и здравствене услуге; и учешће у законодавним процесима. Пракса социјалног рада захтева познавање људског развоја и понашања; друштвених, економских и културних институција; и интеракције свих ових фактора“ (NASW 2022).

Наспрам дефиниција о социјалном раду, према међународном дефинисању, истиче се да се социјални радници пре свега баве следећим (Јовановић 2015):

„- пружањем подршке и помоћи корисницима (појединцима, породицама, групама и заједницама) за решавање проблема у вези са задовољавањем животних потреба, проблема социјалног функционисања и кризних ситуација;

- радом на смањењу социјалних и других неједнакости;

- унапређењем политика у области људских права;

- подизањем стандарда и доступности одређених облика социјалних услуга и помоћи;

- утицајем на правно уређење и развој социјалне политике и остваривање социјалне правде.“

ПОЗИЦИЈА И ЗНАЧАЈ СОЦИЈАЛНИХ РАДНИКА ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

У Србији је све већи број аутора који се баве изучавањем теме социјалног рада и са њом повезаних тема. Тако у погледу дефинисања социјалног рада аутори Милосављевић и Бркић истучу да је „социјални рад професионална делатност, којом се на стручан начин, специфичним методама и техникама, пружа помоћ и подршка, појединцима, друштвеним групама и заједници, да посредством властитих потенцијала, преовладавају животне проблеме са којима

се суочавају“ (Milosavljević и Brkić 2010). Из ове дефиниције се може јасно издвојити и то колики заправо значај социјални рад има за једну заједницу. Наиме, решавањем проблема који има неки појединац или одређена група унутар заједнице доводи и до решавање проблема који се односи и на заједницу. Решавањем тих проблема унутар заједнице заправо се помаже и самој заједници и свим њеним члановима (Brkić 1997).

Систем социјалне заштите у Србији обухваћен је реформом и процесом децентрализације, али уз искључивање принципа субсидијаритета којим се предвиђа да послове преузме онај ниво власти који је најближи грађанима. Самим тим Србија је и даље неспремна за комплетну децентрализацију у овој области а самим тим и за потпуно усклађивање са ЕУ (Ђорђевић 2019). Законом о социјалној заштити из 2011. године одређена је децентрализација дела послова, те је тако створен мешовити систем где је децентрализовани приступ окренут ка пружању веће креативности и самосталности која стоји на располагању институцијама и службама на локалу (ZSZ 2011). У институционалном погледу најважнији актер свакако су Центри за социјални рад које оснивају локални органи власти, али чији рад финансира ресорно Министарство (Ђорђевић 2019). На овај начин стварају се основе да у свакој општини или граду постоје поменути центри те да се путем њих пружа неопходна социјална помоћ у Србији.

Сходно претходно наведеном јасно се профилише потреба за постојањем и социјалних радника у Србији. Колико је ово занимање важно за друштво у Србији говори и чињенице о броју социјалних радника, али и других занимања задужених за решавање друштвено-социјалних проблема у заједници. У прилог томе говоре и подаци из истраживања реализованог током 2014. године, којим је испитивана потреба за радницима у домену социјалне заштите у наредним годинама. Према подацима из овог истраживања указано је на то да ће динамика промена у наредних пет година у погледу запослених најизраженија бити када су у питању профили попут педагога, психолога, али и социјалних радника. Поред стандардне потребе за новим кадровима, додатни разлог за то јесте повећан број лица која су у претходним годинама тражила неки вид помоћи односно услуга у Центрима за социјални рад. Додатни проблем ствара и то што у многим центрима није дошло до запошљавања стручних радника међу којима су и социјални радници, што само отежава и онако преоптерећен рад ових центара (Џамоња Игњатовић и Жегарац 2014).

Уз сада већ стандардне проблеме са преоптерећеношћу центара, јављају се и потребе за већим бројем квалификованих социјалних радника који би радили у овим центрима с обзиром на то да подаци Националне службе за запошљавање показују да је веома мали број социјалних радника који чекају на посао. Из потребе за већим бројем висококвалификованог и стручног кадра у области социјалног рада, током 2016. године су усвојени стандарди за образовање социјалних радника у Србији. Циљ овог пројекта, који је део TEMPUS програма ЕУ, био је да се створе и развију додатни студијски програми на основним и мастер академским студијама. Тако би поред унапређења постојећег програма на Универзитету у Београду, дошло до отварања нових програма на Универзитетима у Нишу и Новом Саду (Хрнчић и Жегарац 2018). Овакви програми указују колико је важно децентрализовати и по питању стицања знања област социјалног рада, али исто тако и колико су велике потребе за овим радницима у Србији. Из свега наведеног може се закључити да је потреба и важност социјалних радника за друштво у Србији изузетно велика.

ДЕГРАДАЦИЈА СОЦИЈАЛНИХ РАДНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И УЛОГА МЕДИЈА У ТОМ ПРОЦЕСУ

Социјални радници се сусрећу са бројним изазовима у свом послу. Међутим, на њихове потребе се ретко кад гледа са одговорима и чињенице указују на то да ови радници поред тога што обављају захтевне послове имају бројне успутне проблеме које им тренутни систем ствара. С друге стране, ретко се има слуха на ове проблеме, а социјални радници у Србији имају велики број примедби. Тако је једно квалитативно истраживање из 2017. године показало да социјални радници сматрају да о њима постоји врло негативна слика у друштву и да ресорно Министарство не ради на томе да се та слика промени. Поред тога као велики проблем истиче се и недовољно развијена међусекторска сарадња са другим институцијама, али и бројна папирологија и администрација која уз недовољан број кадрова ствара велике муке за социјалне раднике у Србији. На крају ту су и проблеми повезани са безбедношћу и ризиком по живот које су ови радници истакли. (Михајловић Бабић, Деспотовић и Ђаковић 2019.). Спојем преоптерећења послом, као и недовољним бројем колега у њиховој и сродним струкама, а на све то и грађана који о овим радницима имају пуно предрасуда

и деградирајућих коментара доводе до тога да се социјалним радницима само додатно отежава посао.

Међутим, поред свега што је претходно наведено, важно је истаћи и неколико, може се слободно рећи екстремних случајева напада на социјалне раднике у претходних пет година У Србији. Поједини су нажалост довели и до фаталних исхода. Случај испред Центра за социјални рад у Раковици из 2017. године представља један од најстрашнијих примера напада на социјалне раднике, а уједно и на жртве породичног насиља. Наиме, у овом случају више пута осуђивани насилник је испред Центра убио своју супругу и дете, а притом повредио и троје запослених у овој институцији (Milivojević, Jaćimović i Bukarica 2019). Овај случај је у јавност донео поново иста питања, одговорност запослених, генерално виђење социјалних радника у очима јавности, али и питање безбедности запослених у овој области.

Последњи у низу напада на социјалне раднике десио се почетком 2021. године у Лајковцу. Одлуком социјалне раднице из Центра за социјални рад у Лајковцу, којом је утврдила потребу да се једна особа смести у установу социјалне заштите изазвала је незадовољство код сестре те особе. Нападнута социјална радница била је поливена соном киселином од стране поменутог особе (B92 2021). Овакви напади на социјалне раднике повлаче са собом бројна питања која се тичу безбедности свих оних који обављају послове социјалне заштите. Улога органа попут ресорног Министарства, али и локалних институција очито да није у довољној мери ангажована на развијању система превенције оваквих и сличних напада. Сходно томе у наредном периоду је неминовно потребно уложити далеко веће напоре како би се напади на социјалне раднике спречили.

Као што се може видети из приложеног, посао социјалних радника у Србији не само да је преоптерећен бројним предметима које мали број запослених решава свакодневно, него су социјални радници и жртве веома опасних напада. Самим тим социјални радници су доведени у ситуацију да обављајући свој посао излажу и своје животе опасности.

Извештавањем медија по питању тема повезаних са социјалним радницима и центрима за социјални рад у Србији ствара се додатни проблем за ове раднике. Неректо се дешава да се из медијских текстова може прочитати како су социјални радници насилници, особе без емоција, нестручни, али и корумпирани и непрофесионални. Уз сензационалистичке наслове само се додатно ствара анимозитет према овим радницима о којима су већ створене

бројне предрасуде. С друге стране, потребно је више причати о ситуацијама у којима се ови радници налазе на терену, али и њиховим потребама, које се пре свега односе на растеређивање Центара и других установа сходно великом броју посла, који је често праћен бројним проблемима (Marković 2020). Неспорно је истаћи да међу социјалним радницима има и оних који у свакодневном раду направе и грешке, али је исто тако приметно да медији такве примере дочекају са више пажње.

Све што је претходно истакнуто јасно указује да су социјални радници у Србији у великој мери деградирани. Занимање социјалних радника се представља у јавности у врло негативном контексту, што само отежава посао овим радницима. Медији неминовно имају велику улогу у стварању такве слике о овим радницима, што је потребно што пре променити, како би се и степен деградације социјалних радника свео на минимум.

ИСТРАЖИВАЊЕ О ПОЛОЖАЈУ СОЦИЈАЛНИХ РАДНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Методологија и узорак истраживања

Узимајући у обзир све до сада наведено, а у циљу провере стања на терену, спроведено је једно опсежно истраживање јавног мњења. Студенти друге године са Факултета политичких наука смера социјални рад и социјална политика, спровели су заједно са наставним кадром истраживање под називом „Ставови грађана о социјалним радницима у Републици Србији“.¹ Истраживање је реализовано у периоду од 17.04. до 28.04.2021. године на територији Републике Србије. Како је пандемија вируса COVID-19 и била у току, учесници овог истраживања попуњавали су и слали своје одговоре путем *Google online* упитника. Као што се може видети истраживање је спроведено анкетним испитивањем применом онлине анкета за прикупљање података (CAWI). Упитник се са састојао од питања 22 питања затвореног, отвореног и мешовитог типа, а укупно је попуњено 1.114 упитника, послатих из свих крајева Републике Србије. Добијени подаци обрађивани су помоћу специјализованог програма за обраду података Statistical Package

¹ Истраживање су спровеле студенткиње и студенти Факултета политичких наука Универзитета у Београду, са друге године основних академских студија смера социјална политика и социјални рад, а у склопу својих наставних активности током летњег семестра на предмету *Методологија политиколошких истраживања са статистиком*.

for the Social Sciences – SPSS. Путем дескриптивне статистике анализирани су основни подаци, док су применом инференцијалне статистике дубље обрађене одређене групе одговора учесника овог истраживања (IBM 2020).

Идеја са овим истраживањем била је да се испитају мишљења становника Србије обухватајући подједнако оба пола и различите старосне, географске, образовне и друге категорије, како би се на основу стратификованости података добили што прецизнији резултати. На основу постављених питања може се истаћи да су полазне претпоставке овог истраживања биле усмерене на однос грађана, односно испитаника према социјалним радницима, као и на то како они перципирају њихов значај и тренутни положај. Међу полазним претпоставкама које су биле циљ испитивања јесу те да грађани препознају у одређеној мери значај социјалних радника, да имају висок степен негативног мишљења о њима, као и да су медији ти који у значајном домену стварају такву слику о њима.

Резултати истраживања

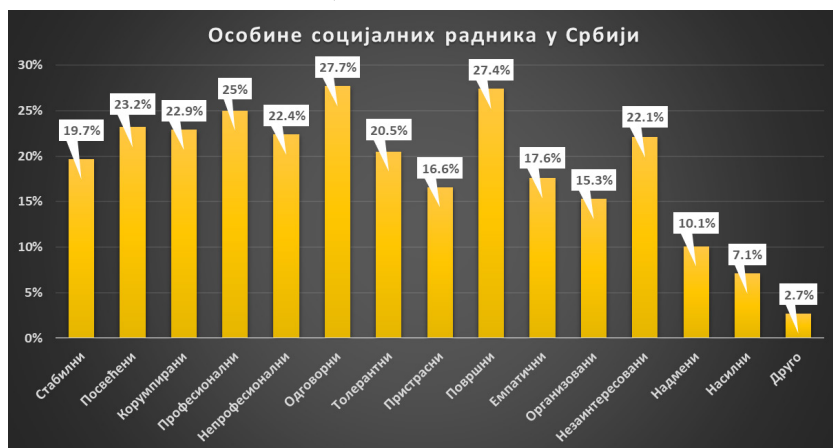
Када се гледају конкретна питања која су се односила на оно што су биле полазне претпоставке испитивања путем овог истраживања потребно је истаћи следеће резултате. Наиме на отвореном типу питању у којем је било понуђено неколико одговора, као и могућност дописивања одговора испитивано је које су то три главне особине социјалних радника у Србији?² Бирајући између више понуђених одговора испитаници су истакли скоро уједначене одговоре када су у питању крајности позитивних и негативних особина социјалних радника у Србији. Такође, занимљиво је и то да се ниједна од понуђених карактеристика не издваја у односу на остале, већ да су углавном грађани подједнако бирали понуђене одговоре. Тако се као најизраженије по броју одговора испитаника издвајају: одговорност са 27,7%, али на другој страни ту је став да су социјални радници површни, што иситче 27,4% испитаника. У нешто мањем проценту ту су одговори да су социјални радници професионални – 25%, посвећени 23.2%. С друге стране, као негативни одговори издвојили су се корумпираност са 22.9%, непрофесионалност са 22.4% и незаинтересованост са 22.1% одговора. Међу особинама које су имале најмање одговора

---

2 Напомена: у овом виду мешовитог питању могуће је било изабрати више од једног одговора (максимално 3), те приликом анализе укупни збир свих одговора испитаника износи више од 100%.

издвајају се надменост са 10.1% и насилност са 7.1%. Као што се може приметити на основу одговора, грађани су у подједнакој мери истицали и позитивне и негативне особине социјалних радника у Србији, те према добијеним резултатима се не издвајају у већој мери позитивне или негативне особине.

Графикон 1. Особине социјалних радника у Србији по оценама испитаника

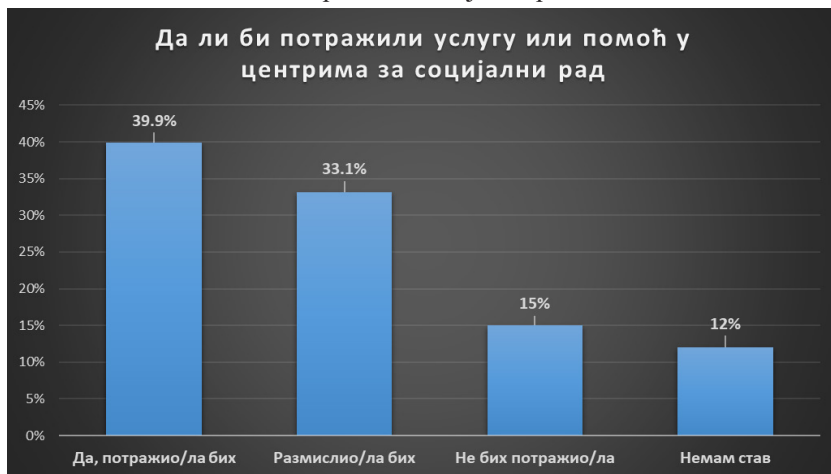

Извор: Обрада аутора

Једно од питање које се односило на саме испитанике гласило је уколико би Вам била потребна социјална услуга или помоћ, да ли бисте је потражили у центрима за социјални рад? Идеја са оваквим питањем је вишеструка. Наиме у Србији се често може чути како је посета психологу или социјалном раднику знак да је особа која затражи помоћ или услугу од наведених професија и неком озбиљном проблему. Нажалост често се на овакве особе гледа са подсмехом, чуђењем или ниподаштавањем, те се на тај начин ствара један вид предрасуда према појединим грађанима. С друге стране, идеја са овим питањем је да се види како грађани виде одлазак код социјалних радника из своје перспективе, односно да ли би отишли за помоћ или ипак имају неку одбојност према центрима за социјални рад. Веома висок проценат од чак 2/5 испитаника је истакао као одговор да би у случају потребе потражили услугу или помоћ од социјалних радника из центара за социјални рад. С друге стране, 15% испитаника је став да то не би учинило. Висок проценат од чак 1/3 испитаника, тачније 33.1% њих, одговорили су да би размислили да ли би се обратили за помоћ или неку услугу, док још

12% грађана по овом питању није имао став. Иако је по одговорима грађана висок проценат оних који би се обратили неком из центра за социјални рад за неки вид помоћи или услуга, ипак треба да забрине 15% оних који то ипак не би учинили уколико би им то можда било неопходно. То значи да је скоро сваки седми испитаник против могућности да потражи неки вид услуге или помоћи у центрима за социјални рад. Разумљиво је да поједине особе желе да реше саме или уз помоћ ближњих и пријатеља поједине проблеме, ипак треба да нас забрине и могућност да је проценат таквих особа чак и већи. Разлог за то је веома висок проценат оних који би размислили о тражењу помоћи и услуга, односно додатних 12% оних грађана који по овом питању нису имали став. Неспороно је да није исто размишљати о овом питању у датом моменту и у ситуацији када би се испитаник нашао у ситуацији да му је заиста потребна помоћ. Међутим, може се претпоставити да многи од испитаника по овом питању заузимају помирљив, односно неутрални став, те да зато нису истакли да ли би или не би потражили помоћ.

Графикон 2. Однос испитаника према тражењу услуга и помоћи у центрима за социјални рад

Извор: Обрада аутора

На питање о битности постојања социјалних радника за једну заједницу односно друштво, грађани који су учествовали у истраживању давали су своје оцене са скале од 1 до 5. Највећи број испитаника био је става да је постојање социјалних радника веома битно за једну заједницу, те је тако њих 56% дало највишу

оцену 5. Нешто изнад 1/5 испитаника, тачније њих 21.9% дало је оцену 4 са скале битности овог занимања. Далеко мањи проценат био је оних испитаника који су важност овог занимања оценили оценама 1-2-3. Укупно ове три оцене не прелазе ни ¼ одговора свих испитаника овог истраживања. Збирно гледано преко ¾ испитаника овог истраживања истакло је оценама 4 и 5 важност постојања социјалних радника за заједницу и друштво у Србији. Ово свакако указује на то да грађани и поред тога што за социјалне раднике сматрају да имају поједине негативне особине, као и да одређени проценат испитаника не би затражио помоћ од социјалних радника, ипак сматрају социјалне раднике битним за друштво у Србији. У прилог томе иде и податак да је просечна оцена у одговорима испитаника у овом питању била високих 4,26 што јасно указује да грађани препознају значај ових радника.

Графикон 3. Колико је важно постојање социјалних радника према ставовима испитаника

Извор: Обрада аутора

Као што је у претходном делу рада истакнуто, у последњих неколико година социјални радници су све чешће били изложени неком виду напада. Некада су то вербални, а некада и физички насртаји на људе који обављају неки од бројних задатака из свог посла. Тај негативни тренд је и даље присутан у Србији, а најгора јесте чињеница да се може сваког дана десити неки нови случај насиља. Посебно је висок ризик за напад на социјалне раднике који морају реаговати на поједине случајева високог ризика. Сходно томе на питање грађанима да ли сматрају да је посао социјалног радника у Србији данас међу угроженијим занимањима одговори

су јасно потврдили још једну од полазних претпоставки овог истраживања. Резултати истраживања показали су да је највећи број испитаника, односно 37.5% њих става да су делимично сагласни по питању степена угрожености занимања социјалног радника у Србији. 24% испитаника одговорило да сматра да је ово занимање међу најугроженијим. С друге стране, 14.2% испитаних учесника истраживања сматра да социјални радник није угрожено занимање, а висок проценат од 22.8% њих нема став по овом питању. Неопредељених испитаника био је висок проценат у овом истраживању што се може повезати са тиме да они нису упућени у то чиме се тачно баве социјални радници, да не знају за неке примере насиља над овим радницима, или да једноставно немају ширу перспективу о степену угрожености и поштовању радних права радника у Србији. Тако се долази до податка да је далеко већи проценат оних испитаника који у потпуности или делимичног става да су социјални радници међу угроженијим запосленим грађанима у Србији. На тај начин јасно се може закључити и да се о безбедности социјалних радника не води довољно рачуна, те да је неопходно у наредном периоду више пажње посветити превенцији различитих видова напада на ове особе.

Графикон 4. Колико је посао социјалних радника угрожено занимање

Извор: Обрада аутора

Када се говори о степену угрожености занимања социјалних радника у Србији врло је важно истаћи и улогу коју медији и њихово извештавања могу имати у том погледу. Већ се могло приметити на основу одговора на претходно питање да је посао социјалног радника међу угроженијим занимањима у Србији. Истраживањем је поред угрожености обухваћено и мишљење испитаника о томе да

ли медијско извештавање у Србији ствара предрасуде о деловању социјалних радника. На основу обрађених података јасно се издвоио став испитаника да медији својим извештавањем стварају предрасуде о раду и самим социјалним радницима. Наиме, укупно 34.5% испитаника овог истраживања сматра да медији својим извештавањем стварају предрасуде о раду социјалних радника. Највећи проценат испитаника, тачније њих 35.1%, сматра да медији у Србији делимично утичу на стварање предрасуда о раду социјалних радника. Збирно, ова два одговора показују да заправо огроман проценат грађана сматра да медији утичу у великој или одређеној мери на стварање негативних перцепција о социјалним радницима код грађана. С друге стране, свега 14.2% испитаника сматра да медији немају утицај на негативну представљеност социјалних радника у јавности, док додатних 16.2% испитаних грађана нема став о постављеном питању. На основу оваквих одговора испитаника може се установити да велики број грађана, тачније преко 2/3 њих, има став да су медији у Србији заслужни у потпуности или делимично за постојање предрасуда о раду социјалних радника. Овакав закључак потврђује полазне претпоставке истраживања, што само указује на то да многи грађани увиђају веома неповољан однос када је медијско извештавања иначе у питању.

Графикон 5. Однос медија кроз извештавање о раду социјалних радника и стварање предрасуда кроз извештавање

Извор: Обрада аутора

ЗАКЉУЧАК

Социјални радници су неспорно веома важни за функционисање једног друштва. Иако се њихова улога у јавности често не препознаје у довољној мери, као и то да многи имају погрешно мишљење о томе чиме се ови радници баве, они ипак свакодневно раде на бројним предметима који су често веома незахвални за решавање. Међутим, бројне предрасуде које постоје о раду ових радника само додатно отежавају њихове свакодневне активности. Узгред то може довести и до неких врло непријатних тренутака у њиховом раду. Сходно томе, циљ овог рада био је да се представи институција социјалног радника, али и да се кроз реализовано истраживање ближе стекне увид у то какву слику грађани Републике Србије имају о овим радницима.

На основу добијених података може се видети да је више од половине испитаника рекло да је професија социјалног радника битна за једну заједницу. Чак и просечна оцена од 4,26 говори у прилог томе да је по мишљењу испитаника, битно за једну заједницу постојање занимања социјалног радника. Посебно је интересантно то које им особине придају, јер је на основу одговора скоро уједначен проценат позитивних и негативних одговора које су у оценама дали испитаници. Мишљење о социјалним радницима је доста подељено, али охрабрујући је податак да би значајан удео грађана потражио услугу или помоћ социјалних радника уколико би им она била потребна. Оно што ипак овде забрињава јесте и значајан број њих који би о томе размислио, као и они који су изразили став да то не би учинили, што указује да у Србији и даље постоји велико неповерење међу грађанима у рад појединих веома значајних институција. Резултати ове анкете показују и то да велики број испитаника сагласан у потпуности или делимично да су социјални радници у Србији угрожени током свог рада. То указује да грађани у великој мери увиђају да су социјални радници у Србији угрожени и изложени сталним притисцима током свог посла. И по питању медијског извештавању могло се видети колико се о социјалним радницима ствара предрасуда. Посебно је забрињавајуће што те предрасуде касније могу прерасти у нешто негативнији однос према овим радницима.

Полазне претпоставке за ово истраживање у великој мери су се показале као оправдане, а донекле су подаци и изненадили. Ово указује на значајан простор да се у будућности поправи тренутна ситуација. То пре свега значи да би требао да се ради више на имиџу

социјалних радника у јавности, али и да се овим радницима омогуће безбеднији и бољи услови за рад. Посебно је важно радити на томе да се превентивно делује на смањењу насиља над социјалним радницима, као и да у таквом деловању медији измене своју слику приликом извештавања. На тај начин би се остварио значајни помок од тренутног положаја ових радника у Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ђорђевић, Снежана. 2019. „Улога локалне самоуправе у области социјалне заштите – учење из искуства“, *Социјална политика*, 54 (2): 9-26. doi: 10.22182/sp.22019.1.
- Михајловић, Бабић Сузана, Милена Деспотовић и Марина Ђаковић. 2019. „Процена изазова за професију социјалног рада од стране социјалних радника у Републици Србији“, *Социјална политика*, 54 (1): 29-50. doi: 10.22182/sp.12019.2.
- Хрнчић, Јасна, и Невенка Жегарац. 2018. „Програми обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике“, *Социјална политика*, 53 (1): 87-98. doi: 10.22182/sp.12018.5.
- Џамоња Игњатовић, Тамара, и Невенка Жегарац. 2014. „Потребе за кадровима у социјалној заштити и области друштвених делатности улокалним самоуправама у Србији“, *Социјална политика*, 49 (3): 79-100. doi: 10.22182/sp.32014.5.
- B92. 2021. „Socijalna radnica iz Lajkovca isprskana sonom kiselinom“, *B92*, Poslednji pristup 20. januar 2022. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2021&mm=03&dd=01&nav_category=16&nav_id=1819766.
- Brkić, Miroslav. 1997. „Civilno društvo, nevladine organizacije i socijalni rad.“, U *Socijalni rad i socijalna politika : zbornik radova*, ur. Drenka Vuković, 289-302. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Hansan, John. E. 2022. „Charity Organization Societies: 1877-1893“, *Virginia Commonwealth University*, <https://socialwelfare.library.vcu.edu/eras/civil-war-reconstruction/charity-organization-societies-1877-1893/>.
- IBM. 2022. „IBM to Acquire SPSS Inc. to Provide Clients Predictive Analytics Capabilities“, *IBM*, Poslednji pristup 24. januar 2022. <https://www-03.ibm.com/press/us/en/pressrelease/27936.wss>.

- International Federation of Social Workers [IFSW]. 2022. „Global definition of social work“, *International Federation of Social Workers*, Poslednji pristup 16. januar 2022. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.
- Jovanović, Natalija. 2015. „Kvalitativna analiza potreba za socijalnim radnicima u niškom zdravstvu.“ U *Obrazovanje u oblasti socijalnog rada i socijalne politike za XXI vek*, ur. Nevenka Žegarac i Jelisaveta Todorović, 61-74. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Lakićević, Mira, i Ana Gavrilović. 2012. *Socijalni razvoj i planiranje*. Beograd: Fakultet političkih nauka : Čigoja štampa.
- Marković, Radmila. 2020. „Veljović: Zaposleni u socijalnoj zaštiti su zaboravljeni, sistem je zapušten“, *Danas*, Poslednji pristup 20. januar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/veljovic-zaposleni-u-socijalnoj-zastiti-su-zaboravljeni-sistem-je-zapusten/>.
- Milivojević, Anđela, Jelena Jaćimović i Leto Bukarica. 2019. „Nema krivične odgovornosti za ubistvo žene ispred Centra za socijalni rad“, *CINS*, Poslednji pristup 20. januar 2022. <https://www.cins.rs/nema-krivicne-odgovornosti-za-ubistvo-zene-ispred-centra-za-socijalni-rad/>.
- Milosavljević, Milisav, i Miroslav Brkić. 2010. *Socijalni rad u zajednici*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- National Association of Social Workers [NASW]. 2022. „Pratice“, *National Association of Social Workers*. Poslednji pristup 15. januar 2022. <https://www.socialworkers.org/Practice>.
- Zakon o socijalnoj zaštiti [ZSZ], „Službeni glasnik RS“, br. 24/2011.

Nenad Spasojević
Institut for political studies, Belgrade

PUBLIC ATTITUDES TOWARDS SOCIAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The job of a social worker plays an extremely important role for citizens of every country. The wide range of obligations, but above all the responsibilities that the job of a social worker brings with it, make this vocation especially important for a society. However, despite its great social significance, the reality for social workers is often completely different. In recent years, social workers in Serbia have been exposed to numerous attacks, both verbal and physical. Through the actions of various actors, over time, the occupation of social workers in Serbia started getting more and more negative attention, which led to the creation of numerous prejudices about employees in this field. The author of this paper wants to present the importance of the institution of social workers for the society in Serbia, as well as to examine the numerous problems that these employees face every day. Accordingly, the results of qualitative research realized through the application of the online method for data collection will be presented. By applying the obtained data from the research, the attitudes of the citizens of Serbia on numerous issues related to social workers will be analyzed. This primarily refers to their views on the importance of social workers for them, but how citizens perceive the increasing degradation and endangerment of social workers, as well as the role of the media in this process, all with a view to a more complete analysis of this topic.

Keywords: social workers, Republic of Serbia, attitudes of citizens, degradation, public opinion research.

---

* Овај рад је примљен 28. априла 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јун 2022. године.

Тања Игњатовић*

Аутономни женски центар, Београд

ПРИМЕНА ЗАКОНА О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ЗАПОСЛЕНИХ У ЦЕНТРУ ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД**

Сажетак

Иако се Закон о спречавању насиља у породици примењује дуже од четири године, његова примена и ефикасност ретко су сагледавани из перспективе запослених у центрима за социјални рад. Стога је предмет овог истраживања била анализа искуства представника ове службе, са нагласком на сарадњу, унутрашње процедуре и ефекте процена и планова, с циљем да се утврде позитивне промене и изазови у вези са организацијом, садржајем рада и заштитом и подршком жртва насиља у породици. Коришћен је квалитативни приступ, односно тематска анализа, а фокус-групна дискусија као истраживачка техника. Узорак испитаника чиниле су 32 особе из центара за социјални рад у Нишу и општинама које гравитирају Основном јавном тужилаштву у Нишу. Укључени су и подаци раније спроведене анализе по истој методологији на узорку од 61-ог учесника из 17 одељења Градског центра за социјални рад Београд, што може да допринесе повећању репрезентативности узорка. Резултати су указали на оцену унапређене размене информација и сарадње са представницима полиције и тужилаштва, али и да недостаје разумевање феномена, положаја и потреба жртве, превентивне природе хитних мера, као и систематична процена

---

* tanja@azc.org.rs

** Ово истраживање је реализовано у оквиру пројекта Делотворне политике и уједначене праксе у подршци и заштити преживелих од насиља у породици (*Effective policies and unified practice in support and protection of domestic violence survivors*), који заједнички спроводе Аутономни женски центар, Заштитник грађана и Форум судија (у периоду од 1. 7. 2019. до 1. 7. 2022. године), а који финансијски подржава Краљевина Норвешка (NFRP Matra support).

безбедносних ризика. Нема довољно локаланих услуга, а требало би унапредити њихову сталност, доступност, квалитет и међуресорну сарадњу. Неодговарајуће је праћење и процена ефеката предузетих мера и услуга поршке, организација рада оптерећена је низом проблема, недостају обуке, као и ресурси, што доводи до „рада по инерцији” и појаве „сагоревања”, те тражи системска решења.

Кључне речи: насиље у породици, центар за социјални рад, закон, примена.

УВОД

Измене закона у области заштите од насиља у породици у Србији почеле су 2002. године, најпре у кривичноправној заштити, а потом 2005. године у породичноправној заштити. Државна политика (усвајање стартегија и протокола о поступању) грађена је у периоду од 2005. године, када је у питању заштита деце, односно од 2010. године када је реч о заштити жена. Међутим, новине су увођене без јасне промене парадигме поступања, што је условило фрагментарност, односно недостатак синхронизације поступања релевантних државних органа (Ignjatović, 2011).

Подаци о примени закона о заштити од насиља у породици указали су на озбиљне тешкоће у кривичноправним поступцима заштите жртава (Konstatinović-Vilić, Petrušić, 2007; Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012), испољене у неефикасности, великом броју одбачених кривичних пријава, одустанку и одлагању кривичног гоњења, те најчешће изреченим условним осудама без заштитног надзора. Иако се у каснијем периоду уочавају извесне позитивне промене, као што је чешће одређивање притвора, смањење дужине трајања поступка и мањи удео условних осуда (Petrušić, Žunić i Vilić, 2018), проценат обустављених поступака се повећава, а изостаје и системска подршка жртвама. И истраживања породичноправне заштите (Petrušić, Konstatinović-Vilić, 2008, 2010) показала су недовољно коришћење законских механизма, те су поступци, иако хитни, трајали дуго, без предлога за привремене мере, нису покретани по службеној дужности, жртве често нису имале правног заступника, рочишта су одлагана, а регистрован је и велики број повлачења тужби. Било је јасно да недостају хитне интервенције „сада и овде“ за насиље ниског интензитета или за претњу пре него што она постане реализована.

Сарадња и повезано деловање државних органа нису били

обавезујући, те су представљали пре изузетак него редовну праксу (Заштитник грађана, 2014). Обука професионалаца била је спорадична, без механизма за праћење примене знања у пракси, а због флукуације стручњака унутар службе, имала је слаб ефекат на заштиту жртава и спречавање насиља у породици (Заштитник грађана, 2016а). Пропусти у примени закона и у организовању заштите жртава били су системске природе и понављали су се без озбиљне интервенције надлежних органа (Заштитник грађана, 2016б).

Република Србија је 2013. потврдила Конвенцију Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, која је постала део унутрашњег законодавног система. У 2016. години, усвајањем Закона о спречавању насиља у породици (даље: Закон) регулисана је превентивна интервенција (хитне мере), обавеза процене безбедносних ризика, обавеза сарадње и координираног деловања институција, а предвиђена је и обавезна обука професионалаца и увођење јединствене и централне електронске евиденције података о насиљу у породици и поступању надлежних органа.

У Закону су координација и сарадња између надлежних државних органа и установа регулисане именовањем лица одређених за везу (у полицијским управама, тужилаштвима, судовима и центрима за социјални рад), која свакодневно размењују све информације које су значајне за све пријаве насиља у породици (чл. 24). На подручју сваког основног јавног тужилаштва формира се група за координацију и сарадњу (даље: Група), којом руководи задужени заменик јавног тужиоца (а обавезно учествују представник полиције и локалног центра за социјални рад), која се састаје најмање једном у 15 дана. Група разматра сваки случај насиља који није окончан правноснажном судском одлуком, али и све случајеве када треба да се пружи заштита и подршка жртви, односно када би требало предложити мере за окончање судских поступака који дуже трају (чл. 25). Такође, Група је у обавези да изради индивидуални план заштите и подршке за жртву, у чијој изради учествује и жртва, ако жели и ако то омогућава њено физичко и емотивно стање (чл. 31). У индивидуалном плану се наводе конкретне мере, именују извршиоци, рокови за примену мера, као и план праћења и процене ефеката предузетих мера (чл. 31).

Резултати праћења примене закона показали су стални пораст броја пријава догађаја насиља у породици, као и броја изречених хитних (48 сати) и продужених хитних мера (30 дана), до 2020.

године када су уведене епидемиолошке мере због КОВИД-19 (Ignjatović, 2021). Међутим, краткорочна превентивна заштита није праћена одговарајућим мерама за постизање дугорочне безбедности жртве и њене деце (Ignjatović, Macanović, 2018, 2019; Ignjatović, 2021). Бројчани подаци нису могли да укажу на квалитет процене ризика и начин усаглашавања између релевантних актера, што је од суштинске важности за спречавање насиља и заштиту жртве, укључујући и ризик од тешког повређивања и/или убиства жена (Lacanović, 2019). Остало је невидљиво и то да ли овај начин превентивне заштите одговара жртвама из маргинализованих друштвених група (на пример, женама са инвалидитетом, Ромкињама, женама из сеоских средина).

Тек у посебном извештају Заштитника грађана (2020) добијени су по први пут подаци о раду Група, садржају индивидуалних планова заштите и подршке жртвама, али и први подаци о позицији представника центра за социјални рад (даље: ЦСР), сагледани из перспективе стручњака из тог државног органа.

Предмет рада је приказ оцене сарадње стручњака из ЦСР са надлежним представницима полиције и тужилаштва у различитим фазама рада након пријаве случаја насиља у породици, с циљем да се укаже на позитивне резултате, као и на изазове у примени законских решења и позицију и потребе стручњака у ЦСР. Након приказа методологије, која је укључила квалитативни приступ, приказани су резултати, кроз кључне теме, деривирани из садржаја стручне дискусије у вези са три унапред постављена истраживачка питања. У дискусији резултата указано је и на нужне правце промена у примени, праћењу и процени ефеката Закона о спречавању насиља у породици, у циљу заустављања насиља и заштите жртава, а из перспективе и у односу на улогу стручњака у ЦСР.

МЕТОДОЛОГИЈА

Предмет истраживања била је анализа искуства представника ЦСР у примени Закона о спречавању насиља у породици, са нагласком на сарадњу са надлежним представницима полиције и тужилаштва и на унутрашње процедуре, имајући у виду да стручњаци тог органа нису имали посебну обуку нити стручна упутства за примену Закона. Циљ истраживања био је да се утврди шта стручњаци из ЦСР сматрају позитивним променама у организационом и садржинском смислу, а шта виде као изазове у

заштити и подршци за жртве насиља у породици након усвајања законских измена.

У односу на изабрани предмет истраживања коришћен је квалитативни приступ, погодан за истраживања феноменолошког и експлоративног типа (Halmi, 2001; Popadić, Pavlović, Žeželj, 2018). Тематска анализа, као квалитативна дескриптивна техника, подразумевала је трагање за темама које представљају одговоре на унапред изабрана широко постављена питања у вези са применом Закона. Присуство или одсуство одређених садржаја требало би да укаже на свест или знање испитаника о предмету анализе, учесталост с којом се појављује теме указивала би на значај и пажњу која се на њих обраћа, док би врста (и број) повољних или неповољних карактеристика које се приписују темама указивали на став учесника према разматраном садржају (Popadić i dr. 2018, 473–474).

Узорак испитаника чиниле су 32 особе из ЦСР за Град Ниш и околне општине – Алексинац, Сврљиг, Ражањ, Соко Бања, Дољевац и Гацин Хан, које су у надлежности Основног јавног тужилаштва (даље: ОЈТ) Ниш, односно Одељења Алексинац. У узорку је било 26 особа женског пола¹, представница свих релевантних позиција и улога у ЦСР, и то: седам директорки (једна вршилац дужности), три руководитељке служби, четири супервизорке и 18 водитељки случаја (од којих неке имају двоструке улоге, нпр. две су и руководитељке службе, две и супервизорке, а једна је и директорка). Међу овим стручњацима била су и лица за контакт и/или координаторке које учествују на састанцима групе за координацију и сарадњу као представнице ЦСР.

Фокус-групна дискусија била је истраживачка техника, а реализовано је пет групних дискусија (у периоду од 30. јуна до 2. јула 2021. године), у трајању од по два сата са сваком групом. Дискусију су водиле две модетарорке², користећи унапред изабрана три истраживачка питања усмерена на три фазе у поступању институција по пријави насиља у породици, и то: (1) Како се у ЦСР реализује припрема, размена информација и усаглашавање процена о пријављеним случајевима насиља у породици са полицијом и тужилаштво? (2) Како се реализује припрема за састанак групе за координацију и сарадњу и каква су искуства у сарадњи? (3)

1 Ауторка ће у наставку текста цео узорак означавати женским полом због његове очигледне доминације међу запосленим у ЦСР.

2 Модераторке су биле: Вања Мацановић из Аутономног женског центра, Бојана Перуничкић и Ана Окановић из канцеларије Заштитника грађана и Ивана Миловановић из Форума судија, а ауторка им се захваљује на доприносу.

Каква су искуства у изради, примени, праћењу и процени ефеката индивидуалног плана заштите и подршке за жртву насиља у породици који се израђује на састанцима Групе? Дискусије су снимане (уз сагласност учесника), без личних података, а затим преведене у текст (транскрипт) чији је садржај анализиран у односу на теме које су изведене из емпиријског материјала и законских норми.

Имајући у виду да је по истој методологији и у односу на иста истраживачка питања спроведено и помињано истраживање из 2018. године (Заштитника грађана, 2020), које је обухватило 61-у учесницу из 17 одељења Градског центра за социјални рад (даље: ГЦСР) Београд, биће направљен осврт на сличности и разлике у извештајима стручних радница, узимајући у обзир разлике у месту рада, величини града/општина и разлике у периодима када су прикупљане информације, укључујући и разлику у односу на институционално деловање током ванредног стања и ванредне ситуације због КОВИД-19 пандемије. То делимично може допринети повећању репрезентативности узорка.

Ограничења истраживачког приступа. За ово истраживање релевантна су сва општа ограничења квалитативних метода, односно тематске анализе као релативно „слободнијег” и флексибилнијег квалитативног приступа (Coolican, 2014, према Popadić i dr. 2018, 592), који садржи релативно низак ниво интерпретације, што је погодно за испитивање у областима о којима се не зна много и за идентификовање заједничких карактеристика предмета истраживања (Vaismoradi, Turunen, Bondas, 2013). Контекстуална осетљивост података значи да им уз саговорнице и истраживачица приступа из своје перспективе и свог контекста. То отвара и питање адекватности идентификованих тема и идеја, концептуалне дилеме у вези са обимом прикупљеног материјала (понављани и недостајући подаци), питање репрезентативности узорка, поузданости извора, што све треба имати у виду код интерпретације добијених података и закључака.

РЕЗУЛТАТИ

Приказ садржаја фокус-групне дискусије организова је у односу на три истраживачка питања, кроз приказ тема издвојених из анализираног емпиријског материјала. Пред тога, наведене су сличности и разлике у мишљењима стручних радница из београдских одељења ГЦСР у вези са истим истраживачким питањима.

Припрема, размена информација и усаглашавање процена о пријављеним случајевима насиља у породици

У вези са првим истраживачким питањем из садржаја дискусије издвојено је неколико тема, и то:

(а) Комуникација и сарадња, односно функционалност процедуре провере и размене информација са полицијом је добра, али је таква, по мишљењу учесница, била и пре почетка примене Закона. Редовно се размењују информације о пријављеним случајевима насиља у породици, представнице ЦСР излазе на терен са полицијским службеницима и активно учествују приликом узимања изјава/саслушања у полицијској станици, те редовно добијају полицијске службене белешке. У малим местима се наглашава значај личних познанстава, што повећава доступност стручњака из других система, као фактор ефикасног поступања. Знатно већа позитивна промена десила се у комуникацији и сарадњи са представницима тужилаштва, која је доступна у директном контакту, што није био случај пре примене Закона. Недостатак електронских евиденција у ЦСР у малим местима може да отежа претрагу података, али не битно, јер је већина корисника позната. ЦСР има на располагању 48 сати за прикупљање додатних обавештења, док се усаглашавање процена у случају притворских или високо-ризичних случајева насиља дешавају одмах по пријави.

(б) Изазови у процени о томе ко је учинилац а ко жртва насиља огледају се у мишљењу да бар половина пријава стиже од могућих учинилаца, те мора да се утврђује ко је заправо жртва. За неке учеснице је збуњујуће то што су некада „исте особе и насилне и жртве”. Не слажу се са тумачењем полиције и неких тужилаца да „ко први позове [полицију] сматра се жртвом”. Изгледа да наведене тешкоће у проценама воде до закључка о великом броју лажних пријава, али и до уверења да жене „често пријављују насиље са задњом намером”, да „имају за циљ истеривање материјалне користи, узимање имовине, истеривање мужа из куће”. Често је мишљење да „већина [правих] жртава живи с насиљем годинама и ћути”. Неке стручњакиње једини проблем виде у чињеници да партнери имају заједничко дете, те наводе „они [родитељи] нека се свађају до сутра, али како ћу дете да заштитим”.

(в) Изазови у процени безбедносних ризика настају зато што не постоји препоручена листа ризика намењена систему социјалне заштите, нити се проверавају процене према индикаторима које користи полиција. Додају да се ослањају на своје знање, искуство и

тимски рад, те да су недовољна обученост, уз мали број извршилаца, кључни изазов у раду. Као позитиван аспект наводе то што се процене безбедносних ризика израђују и пре изласка учиниоца из притвора или затвора (иако су им остављени кратки рокови). Посебно ризичним ситуацијама сматрају када учиниоци иду у затвор због кршења хитних мера („ту је освета готово редовна”), као и код виђања учиниоца са децом. Додају и то да „полиција сече, а ми идемо широко”, као и да „полиција нема знање за брзу процену особа са менталним инвалидитетом или менталним болестима”, због чега су могуће злоупотребе (да жртва буде пријављена као учинилац насиља). Ипак, велика већина учесника закључује да је полиција, као и тужилаштво, спремна да чује њихова мишљења и процене.

(г) Разумевање превентивне природе хитних мера и околности кршења мера упућује на то да неке стручњакиње имају мишљење да полиција изриче хитне мере „не зато што је утврђено постојање насиља, већ да би они били сигурни”, као и да полицију „занима догађај, без ширег контекста”, али и то да се „полиција извештила и да сада изриче упозорења, а не хитне мере за сваку пријаву насиља”. По стручњакињама из ЦСР већи је проблем то што жртве не пријављују сва кршења хитних мера („они се договоре”), док ЦСР пријављује полицији свако сазнање о кршењу мера „без обзира на жељу жртве”. Ипак, оптерећење им представља учешће у прекршајном поступку, посебно када се дешава изван радног времена, а седиште суда није у месту становања („у пола ноћи иде се у Ниш у суд да се сведочи”).

Припрема за састанак групе за координацију и сарадњу и искуства у сарадњи са представницима полиције и тужилаштва

У вези са другим истраживачким питањем у садржају дискусија стручњакиња из Ниша и околиних општина такође је издвојено неколико тема:

(а) Организација састанака Групе има различиту динамику – једном недељно у Нишу, због великог броја пријављених догађаја насиља у породици, једном у три недеље у мањим местима, а током епидемиолошке кризе једном у месец дана. Сви састанци се реализују у ОЈТ у Нишу или у Одељењу у Алексинцу, што претпоставља путовање већине представница ЦСР, до измена због епидемиолошких разлога, када је почело организовање онлајн

састанака. То је омогућило учешће већег броја стручњакиња из ЦСР на састанцима Групе, уз претпоставку поседовања одговарајуће технике, што није случај у свим ЦСР. Ипак, истиче се да су „састанци уживо квалитетнији”, те да је посредна комуникација лоше решена.

(б) Улога лица за везу, водитеља случаја и других учесника на састанку Групе перципира се као важна. Списак случајева насиља који се разматрају на Групи стиже у ЦСР из полиције и тужилаштва (дан-два пре састанка), а постоји могућност допуне предметима из ЦСР, али се то дешава сасвим ретко. Информације за састанак Групе припремају се са водитељкама случаја или из електронске базе података (ако она постоји) и достављају надлежном заменику јавног тужиоца за припрему састанка Групе. Додатни подаци из ЦСР достављају се полицији и тужилаштву у року од две недеље до месец дана, а саговорнице кажу да нису у стању да испоштују законске рокове, јер није увек лако доћи до корисника. Жртве се ретко позивају на састанке Групе, а од почетка епидемиолошке кризе потпуно изостаје њихово учешће, мада би могло бити реализовано уз помоћ технике. Додају да жртве партиципирају кроз активности ЦСР, али и то да их ретко или никада не информишу о садржају (њиховог) индивидуалног плана заштите и подршке. Неке водитељке случаја кажу „ми уопште не знамо шта се дешава на састанцима за координацију”, док један број њих сматра да и не треба да учествују. Сагласне су да су образовне установе сарадљиве и доступне, али да то није случај са здравственим установама, мада има и примера добре сарадње на терену када корисници имају проблеме менталног здравља.

(в) Садржај записника и индивидуалног плана заштите и подршке жртви насиља који се израђују на састанку Групе оцењује се различито у односу на квалитет, а не постоји ни сагласност о томе да ли се они редовно достављају стручним радницама у ЦСР. Учеснице имају различита искуства, те извештавају да се планови не израђује увек на састанцима Групе, да се раде само када постоји висок (и средњи) ризик од насиља, али и за сваки пријављени случај насиља, сагласно са Законом. Планове сматрају корисним као усмерење за израду плана мера и услуга, док неке кажу да они немају утицаја, чак изражавају сумњу у њихову сврсисходност, јер често не знају које мере предузимају представници других служби, а пре свега тужилаштво. Због тога закључују да „планови нису заживели и да то јесте проблем”. Додају и да се не ради ревизија плана, мада се на састанцима Групе размењују информације о томе шта се у конкретном предмету променило (тзв. „текући случајеви”).

Записници и индивидуални планови са састанака Групе се не заводе у писарници ЦСР, већ се чувају у посебним регистрима, а сви предмети имају двоструке заводне бројеве (да би подаци могли да се повежу). Индивидуални планови нису интегрални део електронске евиденције у ЦСР, а дискутовани су и проблеми у приступу подацима код промене водитеља случаја.

(г) Састанци интерног тима за насиље у породици у неким ЦСР организују се недељно, а на њима се решавају комплексни случајеви насиља и прави селекција случајева који ће бити упућени за разматрање на састанак Групе. И када се састанци интерног тима не организују (због недостатка времена) увек постоји размена информација и консултације „у ходу” са супервизоркама и чланицом ЦСР која учествује на састанцима Групе. Учеснице истичу да је важно то што могу и директно да размењују информације са предствницима полиције и задуженим замеником јавног тужиоца, посебно важно када учинилац, жртва или обоје нису са исте територије или из општине у којој је седиште ЦСР.

(д) По мишљењу стручњакиња мере поступања које су на располагању ЦСР скромне су, најчешће саветодавне активности, али и за њих немају довољно капацитета (људи и времена). Корективни надзор родитељима се користи као мера тек ако саветодавни рада са породицом нема ефеката. Не подносе по службеној дужности тужбе за мере заштите од насиља у породици због проблема у вези са плаћањем изгубљених парница (а немају информацију о томе да ли их подноси тужилаштво или иницира суд). Истичу и то да од суда углавном не добијају пресуде или решења о привременим мерама заштите од насиља у породици, или документа касне, односно о њима сазнају од клијенткиња. Одлазак представница ЦСР на суд у статусу (стручног) сведока истичу као изразито непријатно искуство, због понашања адвоката окривљеног. Говоре и о томе да много жртава насиља одустаје од поступака, али да не знају „где је ту фалинка”, као и да су насилници и њихови адвокати вешти у жалбама, због чега се укидају продужене хитне мере (обично када није било физичког насиља), или затворске казне за кршење хитних мера, а да некада није јасно зашто је донета таква одлука суда.

Садржај, примена и праћење ефеката мера из индивидуалног плана заштите и подршке жртви насиља у породици

Анализом садржаја групне дискусије у вези са трећим истраживачим питањем издвојене су две теме, али ће овде бити приказани и садржаји који се односе на организационе тешкоће и недостајуће ресурсе у ЦСР, као и друге релевантне теме које су назначене, иако нису биле у фокусу истраживања.

(а) Доступност локалних услуга подршке за жртве насиља је различита. Неке мале општине наводе да немају баш ниједну локалну услугу, као и да им недостају информације о услугама које пружа цивилни сектор, док неке изражавају неповерење према пружаоцима из тог сектора, кажу „Ми уопште не разматрамо могућност сарадње са невладиним организацијама”. Истиче се и променљива доступност услуга, јер зависе од општинских одлука или пројеката, а указује се и на неодговарајуће радно време пружалаца. У малим местима нема психијатара, неуропсихијатара, саветовалишта за децу и младе, због чега сви корисници морају да путују у Ниш. Док су жалбе на слабу сарадњу са здравственим установама углавном везане за рад домова здравља (не свих), постоји сагласност око добре сарадње са специјалном болницом и заводима.

Када је реч о услузи бесплатне правне помоћи, према сазнањима учесница, обично је пружа једна особа у општини (најчешће недовољно искусна), а у неким општинама је доступна једино корисницима социјалне помоћи. Саговорнице немају довољно информација о броју корисника и врстама правне помоћи, али имају утисак „као да су скретничари” који углавном упућује кориснике на алтернативне пружаоце.

Регионална сигурна кућа се налази у Нишу (наменски грађен објект, капацитета за смештај 22 жене), лиценцирана је услуга, са одговарајућим кадровима и добром сарадњом са ЦСР. Ипак, сматрају да је боравак до шест месеци рестриктиван (немају информације о евентуалним другим ограничењима), а деле утисак да су им наметнуте додатне обавезе у вези са обезбеђивањем епидемиолошких тестова пре пријема жене. Истовремено, запослене жене због рестриктивних епидемиолошких правила одбијале су ову услугу, док мале општине истичу препреке у вези са финансирањем услуге, као и то да је примена Закона умањила потребу за њом.

Учеснице су сагласне у ставу да насилници не прихватају саветодавни рад и терапију јер тешко преузимају одговорност за

своје понашање, те да им се чини да је специјализована услуга само за „фине учиниоце, оне који мало вређају”, и да „буквално нисмо имали кога тамо да шаљемо”. За учеснице је већи проблем то што немају решење када оба партнера прекомерно користе алкохол и насилна су („не знате где ћете са њима”). Једини вид економског оснаживања за жртве насиље је „добровољан радни ангажман”, а услуга социјалног становања не постоји. Сагласне су да се ситуација са доступношћу општинских и специјализованих услуга разликује и у зависности од сензибилитета локалне управе или председника општине.

(в) Када је реч о доступност услуга подршке за одређене групе жртава, учеснице потврђују скромну заступљеност подршке за децу са искуством насиља или ону која му сведоче у породичном дому. Истичу позитивна искуства са Јединицом за подршку деци у кривичним поступцима, која више не функционише (јер је била пројектна активност). Имају тешкоће са смештајем деце током ноћних интервенција, а услуге ургентних хранитељских породица су доступне, али морају бити плаћене. Када је реч о услугама подршке за старије особе, или сеоско становништво, саговорнице у први план истичу мали број пријава насиља и занемаривања или ретке пријаве за кршење хитних мера („неће родитељи децу да пријаве” или „жене немају где да оду”).

Велики изазов представља организовање подршке за особе са физичким инвалидитетом јер нема доступне специјализоване помоћи када се учинилац удаљи из куће. Корисном се сматра услуга геронтодомаћице, али је она доступна у кратком дневном интервалу. Ипак, Дољевац и Ражањ истичу одличну сарадњу са локалним пружаоцима, који у континуитету од 2017. године покривају потребе свих села у општини, а Алексинца користи услуге помоћ у кући за одрасле, старије и за децу са сметњама у развоју (три локална пружаоца од 2015. године) и за потребе жртава насиља. Материјална помоћ је интегрални део услуге, те саговорнице истичу да се комбинују услуге геронтодомаћице и повремена медицинска нега, са подршком рођака и комшија. Ипак, највећи изазов је недостатак услуга за особе са проблемима у менталном здрављу старије од 26 година. Саговорнице сматрају да су проблеми недостатка услуга често формалне природе (услуга није препозната у локалној одлуци о социјалној заштити или недостају социјално–здравствене услуге), али и да су неки руководиоци установа недовољно флексибилни (изостају споразуми о сарадњи са пружаоцима услуга).

(ц) Организационе тешкоће и недовољни ресурси, по мишљењу стручних радница и руководитељки, одговорни су за ефекат „рада по инерцији” и „да се испуни форма”. Сагласне су да нема довољно запослених у односу на обим посла, да недостају дежурни радници у службама за одрасле, након дежурства се наставља радни дан (нема слободног дана), тешко је организовати превоз дежурних радника до места догађаја, плаћају се само активна дежурства, број сати дежурства некада је већи од дозвољеног за наплату, исплате се врше само за запослене који су на буџету министарства (не и за оне које плаћа општина), постоје тешкоће у наплати хонорара (запослени морају да туже ЦСР), у систематизацији или у пракси недостају одређене позиције и профили (од возача до правника). Истицана је и чињеница да „доста радника није прошло обуку о насиљу у породици, упознати су са Законом, консултују се међусобно, али то није довољно”, те потреба за заједничким обукама са полицијом и тужилаштвом. Истовремено, истичу да нема системског одговора на ова питања, да недостаје подршка од надлежног министарства, али и то да запослене чине додатне напоре да одговоре на потребе корисника и корисница.

Друге релевантне теме које су помињане током групне дискусије односиле су се на незадовољство вештачењима и форемзичким интервјуом са децом, честом злоупотребом закона од стране адвоката, а изражена су и очекивања од Заштитника грађана да отвори могућност за директне консултације (а не само за надзор по притужбама грађана), као и да посебним извештајем допринесе утицају на надлежно министарство и позитивним променама у ЦСР.

Сличности и разлике у проценама стручњакиња из Београда у вези са предметом истраживања

Узимајући у обзир контекстулане и разлике у периоду испитивања, оцена сарадње и размене информација са полицијом и тужилаштвом у Београду знатно је слабија од процена стручњакиња из Ниша и околине. Наводе да не добијају увремењене податке из полиције, или су „затрпани” пријавама које нису насиље у породици, да ретко одлазе на терен са припадницима полиције и да не учествују у саслушању актера у полицијској станици, све супротно нишком искуству. И у београдским одељењима се изражавају уверења која се односе на учесталост „манипулације од стране жртве и од стране учиниоца”, на то да „жртве крше хитне мере”, али и предлози да се хитне мере изричу обема странама јер је „тешко разлучити ко је ко

када су обе особе агресивне и вербално и физички”. Такође, кажу да „предмети насиља ниског ризика чекају и по месец дана да се започне рад”, што није истицано у Нишу и околиним општинама.

Када је реч о темама у вези са другим истраживачким питањем, изражено је више незадовољства у вези са припремом случаја за састанак Групе, које се односи на рокове, али је сарадња представника три службе оцењена као одлична, првенствено због добрих личних односа. И учеснице из београдске групе потврђују недостатак времена на састанцима Групе за ратматрање случајева ниског и средњег интензитета и „текућих случајева”. И у Београду се индивидуални планови не израђују на састанку на ком се разматра новопријављени случај, већ на следећем, а истиче се и то да је стално праћење и извештавање исцрпљујуће у односу на околности у којима раде. Ажурност и квалитет рада првенствено зависе од особе која одлази на састанке Групе, а указују и на проблем завођења предмета у ЦСР и синхронизовање интерних и процедура по Закону.

И у београдским одељењима потврђују недовољну укљученост представника других система на састанцима Групе, посебно здравствених установа (психијатријске службе). Процењују корисном праксу учествовања водитеља случаја на састанцима Групе, а наводе да се жртве ретко позивају, због недостатака времена. За разлику од праксе у нишком крају, нека београдска одељења имају успостављен договор да тужиоци по службеној дужности подносе тужбе за мере заштите, или да их иницира суд, а оба начина сматрају корисним у односу на позицију ЦСР. У вези са техничким проблемима истичу слабу опремљеност (недостатак папира, факса, е-маил комуникације, простора за састанке), али и незаштићеност запослених и проблем „привилегованих” учинилаца насиља, односно различите врсте притисака које трпе запослени, што нису биле теме учесница из Ниша и околине.

У поређењу са ситуацијом у Нишу и околини, утисак је да постоји знатно слабија пракса када је реч о садржају индивидуалних планова заштите и подршке, као и приступу услугама. Учеснице из Београда указују на недовољне ресурсе психотерапијских услуга и да Сигурна кућа често наводи да нема капацитета за пријем или да кориснице не испуњавају услове. Истичу проблем нефлексибилних правила у вези са материјалном подршком жртвама и породицама, а сматрају да би учиниоци насиља који имају одговарајућа примања требало да плаћају услуге. Као у Нишу и околнини, ни представнице београдских одељења немају информације о свим доступним

ресурсима, посебно о пружаоцима изван јавног система, а истичу да неке услуге постоје само на папиру (нпр. бесплатна правна помоћ) и да неки пружаци никада нису учествовали у планирању (нпр. Национална служба за запошљавање). Такође, указују на проблем са заштитом и збрињавањем деце, да су свесне да раздвајање деце од мајке или браће и сестара није добро, али да у неким ситуацијама немају одговарајућа решење. Истичу и доживљај немоћи када су у питању вештачења (на која се дуго чека и са којима нису увек сагласне), као и у односу на недостатак психијатријског третмана учинилаца насиља, слично коментарима стручњакиња у Нишу и околини.

И учеснице из Београда указују на недовољан број запослених, али помињу и „нефункционалне стручне раднике за које нема решења”, као и последицу таквог стања која се огледа у „сагоревању” и одлажењу људи из система, што утиче на све тежу организацију рада. Сматрају да им недостаје стручна подршка, да су постојеће едукације недовољне, те да су сложеност, рокови и број породица које се прате такви да оправдавају формирање специјализованог одељења за територију Града Београда које би се искључиво бавило питањима насиља у породици.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

Учеснице фокус-групне дискусије из ЦСР из Ниша и околних места – Алексинца, Сврљига, Ражања, Соко Бање, Дољевца и Гадиног Хана, потврђују унапређену размену информација и сарадњу са представницима полиције, а посебно са заменицима јавних тужилаца, од ступања на снагу Закона о спречавању насиља у породици, што је случај и у београдским одељењима ГЦСР, у којима се ипак региструје више незадовољства. Истиче се и важност комплементарности стручних процена ова три система. Ипак, јасно је да би требало стандардизовати начин процене безбедносних ризика у ЦСР и знатно унапредити обуку стручних радника за ту врсту процена, али и за разумевање комплексности појаве насиља у породици и партнерским односима, што је сагласно и са препорукама ГРЕВИО (2020, пара. 110–117).

Садржај дискусије упућује на то да би било важно унапредити знања о узроцима и динамици насиља у породици/партнерским односима, као и у вези са специфичним својствима учиниоца и/или жртве, како би се са више разумевања и стручности процењивала злоупотреба моћи, те предупредила пракса оправдавања изрицања

хитних мера и једној и другој страни, јер то дестимулише жртву да се обраћа за помоћ институцијама. Иако Закон може бити злоупотребљен ако се успостави правило „ко први пријави тај је жртва”, упадљиво је и присуство уверења о великом броју лажних пријава насиља од стране жртве, што би било нужно размотрити и отклонити. Склоност да се приписаним карактеристикама жртве објашњава ниска ефикасност система није нова појава (Игњатовић, Павловић–Бабић и Лукић, 2015), а овде се огледа у ставу учесника да жртве не пријављује сва кршења хитних мера и у предрасуди да их оне крше (иако им нису изречене), као и у појави одустајања жртава из поступака за које саговорнице кажу да „не занју где је фалинка”. Очекивања „типичног” понашања жртве могу да буду препрека у квалитетним проценама и одлукама о заштити.

Чини се да стручњацима у ЦСР није довољно јасна сврха превентивне заштите, због чега се негативно коментарише пријављивање насиља у најави или ниског интензитета. С друге стране, нема довољно системске подршке за ризичне ситуације које треба ставити под контролу (попут изласка учиниоца из притвора или затвора, или виђања учиниоца насиља са децом). Највећи изазов безбедносној процени и заштити представљају ситуације када је насиље повезано са другим пробелемима, попут менталног инвалидитета или болести, или алкохолизма (често обе стране).

Подаци указују и на потребу враћања на динамику организације састанака групе за координацију и сарадњу, која је нарушена епидемиолошким мерама. Нужно је унапредити и техничку опремљеност за одржавање састанака на даљину и обезбедити учешћа водитеља случаја, жртава и других релевантних актера на састанцима, сагласно стандардима из Закона. Лична својства и посвећеност лица за везу и/или координатора који испред ЦСР учествују на састанцима Групе опажају се као најзначајнији фактор ефикасности, посебно наглашемо у београдском узорку.

Утисак је да је сврха израде индивидуалног плана заштите и подршке жртви на састанку Групе, као и његова допуна (повезивање) са садржајем рада и плановима ЦСР остаје нејасна. Квалитет садржаја записника и индивидуалних планова, процена њихове сврсисходности, недостатак формалне интеграције (паралелне евиденције), указују на системске проблеме у разумевању сврхе законских решења, што би морало да се унапреди. Чињеница да се индивидуални планови не израђују за сваки разматрани случај насиља, али и слабости у њиховом праћењу, процени ефеката и ревидирању планираних мера и услуга, настаје услед системских

проблема, пре свега оптерећења запослених у ЦСР, као и због недостатка одговарајуће стручне подршке.

И објективни показатељи потврђују да је садржај индивидуалних планова крајње оскудан и често типизиран, супротно сврси, карактеристикама појаве и потребама жртава (Ignjatović i Masanović, 2018, 2019; Заштитник грађана 2020). Имајући у виду одсуство жртава са састанака Групе било би важно да се у ЦСР обезбеди њихово обавезно информисање о закључцима процена и садржају индивидуалног плана заштите и подршке, као и да мишљење жртве буде пренето учесницима Групе. Доживљај о скромним мерама заштите и подршке које стоје на располагању ЦСР захтева бољу синхронизацију примене постојећих законских решења, попут успостављања сарадње са тужилаштвом и судом у вези са подношењем, односно иницирањем тужби за мере заштите, што је пракса у неким одељењима београдског ГЦСР која има позитивне ефекте. Потребна је и чешћа примена мера које стоје на располагању ЦСР у заштити права детета у раној фази поступака.

Из садржаја дискусије стручњакиња из ЦСР јасно је да нема (довољно) локаланих услуга, а требало би унапредити и њихову сталност, радно време, критеријуме за упућивање, информације о квалитету рада, али и информације о услугама које пружа цивилни сектор, према којем постоје велике резерве. Нужно је обезбедити доступну, довољну и квалитетну бесплатну правну помоћ за све жртве насиља у породици (без ограничења која се тичу социо-материјалног статуса корсиника), побољшати стручност пружалаца из општина и системски подстицати алтернативе пружаоце (факултете и цивилни сектор). И ово истраживање потврђује (потпуни) недостатак услуга које подржавају жртве насиља на дужи рок, попут решавања питања економског оснаживања и становања (Ignjatović, 2020). Реч је о проблему да се системски уреди и обезбеди пружање општих и специјализованих услуга подршке жртвама насиља што потврђују и друга истраживања и извештаји у овој области (Ignjatović i Drobniak, 2014; Пешић, 2016; ГРЕВИО, 2020; Ignjatović, 2020; Ђурђевић, Ђурђевић, 2021; Лацмановић и Зечевић 2021).

Такође, недостају, а морале би бити успостављене и развијане услуге специјализоване подршке за децу жртве и сведоке насиља у породици, укључујући процене и подршку деци у кривичним поступцима. Исто се односи и на услуге за жртве са специфичним својствима или околностима живљења, као што су старије особе, сеоско становништво, особе са физичким или менталним

инвалидитетом, чија се подршка знатно ослања на неформалне ресурсе, као и подршка за ментално оболеле (посебно у вези са смештајем и психотераписјим третманом), што би морало да се решава системски и међуресорно. Ипак, неколико општина у околини Ниша могле би бити пример добре праксе у континуираном обезбеђивању одређених услуга (али не би требало да таква пракса зависи само од сензибилитета локалне управе). Не би требало да постоје препреке формалне природе у организовању и пружању услуга, попут недостатка одлука које регулишу њихово успостављање, а питање финансирања би морало системски да се решава, што потврђују и друга истраживања (Ђорђевић, 2019; Лацмановић и Зечевић, 2021). Такође, неодговарајуће је праћење и процена ефеката предузетих мера поршке, те се не може закључивати о томе да ли су оне омогућиле опоравак, оснаживање и осамостаљивање жртава насиља, што је сврха мера и поступака које предвиђа Закон о спречавању насиља у породици.

Коначно, али не мање значајно, из садржаја дискусије стручњакиња из ЦСР очигледно је да превентивна природа заштите од насиља у породици и обевезе које следе из Закона оптерећују систем. Преоптерећеност је и раније сматрана најчешћим разлогом за неделотворност и неефикасност поступања (Игњатовић и др. 2015). Тешкоће у организацији рада су системске природе, у вези са недовољним бројем запослених у односу на обим и сложеност послова, недостатком одговарајућих стручних профила, али и некавалитетним радом одређеног броја стручњака. Нема системског решења за бројна питања у вези са дежурствима, техничком опремом и информатичком подршком раду у ЦСР. Недовољне су обуке стручних радника, а недостају заједничке обуке са представницима релевантних система. Рад је оптерећен и другим тешкоћама које би требало системски и међуресорно решавати, укључујући и питање безбедности на раду, како би се избегао „рад по инерцији” и „да се испуни форма”, као и појава „сагоревања”, присутна у систему социјалне заштите, на шта указују учеснице овог, али и других истраживања (Бојанић Бојић, 2016).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бојанић Бојић, В. Емина. 2016. „Викаријска трауматизација и професионалци у систему социјалне заштите деце и младих.“ *Социјална политика* 51 (1): 77–98 .
- Ђорђевић, Снежана. 2019. “Улога локалне самоуправе у области социјалне заштите – учење из искуства, социјална политика.” 54 (2): 9–26. DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22019.1>
- Ђурђевић, Ана, и Сања Ђурђевић. 2021. “Анализа норматива и праксе спречавања насиља над женама у Србији“. *Социјална политика* 56 (1): 7–23. DOI: <https://doi.org/11.22182/sp.12021.1>
- Игњатовић, Тања, Драгица Павловић–Бабић и Марија Лукић. 2015. *Делотворност системских механизма за спречавање насиља према женама и насиља у породици*. Београд: Аутономни женски центар и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва. https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2015/Delotvornost_sistemskih_mehanizama_za_sprecavanje_nasilja_prema_zenama_i_nasilja_u_porodici.pdf, последњи приступ 25. фебруар 2022.
- Лацмановић, Ведрана, и Ања Зечевић. 2021. „Мапирање законом дефинисаних услуга социјалне заштите у Републици Србији за жене и децу жртве насиља у породици и њихово разматрање у контексту одговора на кризну ситуацију изазвану коронавирусом.“ *Социјална политика* 56 (2): 7–25. DOI: <https://doi.org/11.22182/sp.22021.1>
- Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, “Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори”, бр. 12/2013.
- Закон о спречавању насиља у породици, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 94/2016.
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Посебни извештај Заштитника грађана о примени Општег и посебних протокола за заштиту жена од насиља. 18. новембар 2014, <http://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/posebnii-izvestaji/3710-2015-02-24-13-35-38>, последњи приступ 25. фебруар 2022.
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана, 2016а], Посебан извештај Заштитника грађана о обукама за стицање и унапређење знања и компетенција за превенцију, сузбијање и заштиту жена од насиља у породици и партнерским односима,

- 2016, <http://ombudsman.rs/attachments/article/4613/Poseban%20Izve%C5%A1taj%20Za%C5%A1titnika%20gra%C4%91ana%20o%20obukama%20SRPSKI.pdf>, последњи приступ 25. фебруар 2022.
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана, 20166], Четрдесет пет системских препорука Заштитника грађана за поступање надлежних у случајевима насиља над женама, 27. јул 2016, <http://ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/4833-2016-07-28-08-59-32>, последњи приступ 25. фебруар 2022.
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Посебан извештај Заштитника грађана о раду група за координацију и сарадњу на подручју Града Београда, септембар 2020, <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/6800/Poseban%20izvestaj%20zastitnika%20gradjana.pdf>, последњи приступ 25. фебруар 2022.
- Савет Европе, Експертска група за борбу против насиља над женама и насиља у породици [ГРЕВИО]. 2020. *GREVIO извештај о (базичном) поступку процене стања о законодавним и другим мерама којима се примењују одредбе Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција) СРБИЈА*. Стразбур: Савет Европе. https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2021-01/GREVIO_Izvestaj%20o%20bazicnom%20postupku%20procene%20stanja_Srbija.pdf, последњи приступ 25. фебруар 2022.
- Halmi, Александар. 2001. *Metodologija istraživanja u socijalnom radu – Kvalitativni i kvantitativni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Ignjatović, Tanja. 2011. *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: Model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.
- Ignjatović, Tanja, i Tanja Drobnjak (Ur). 2014. *Analiza usklađenosti zakonodavnog i strateškog okvira Republike Srbije sa Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nad ženama i nasilja u porodici – Osnovna studija*. Beograd: Autonomni ženski centar. <https://www.womenngo.org.rs/images/vesti-14/Studija.pdf>, poslednji pristup 25. februar 2022.
- Ignjatović, Tanja, i Vanja Macanović. 2018. „Izazovi u primeni novog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji.“ *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu* 21 (1): 41–66. DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801041I>

- Ignjatovic, Tanja, and Vanja Macanovic. 2019. „Implementation of the new Law on the Prevention of Domestic Violence in Serbia: paradigm shift and system problems.“ *Journal of Gender-Based Violence* 3 (3): 373–384.
- DOI: <https://doi.org/10.1332/239868019X15684765834241>
- Ignjatović, Tanja. 2020. “Izazovi u pronalaženju sistemskih odgovora na potrebe žena sa iskustvom nasilja u intimnom partnerskom odnosu - između standarda, javnih politika i stvarnosti”. *Antropologija* 20 (3): 99–116. UDK 343.85:343.6-055.2(497.11)
- <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/7007bbe8f16e4afa-9505caad96f86137.pdf>
- Ignjatović, Tanja. 2021. „Deveti izveštaj o nezavisnom praćenju primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji za period januar – decembar 2020. godine.“ Beograd: Autonomni ženski centar, https://www.womenngo.org.rs/images/resurs-centar/AZC_DEVE-TI_nezavisni_izvestaj_o_pracenju_Zakona_jun%202021.pdf, poslednji pristup 25. februar 2022.
- Jovanović, Slađana, Biljana Simeunović-Patić, i Vanja Macanović. 2012. *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Konstatinović-Vilić, Slobodanka, i Nevena Petrušić. 2007. *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
- Lacmanović, Vedrana. 2019. “Femicid u Srbiji: potraga za podacima, odgovorom institucija i medijska slika”. *Annales for Istrian and Mediterranean Studies* 29 (1), 27–39. DOI: 10.19233/ASHS.2019.04
- Petrušić, Nevena, i Slobodanka Konstatinović-Vilić. 2008. *Porodično-pravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu – Izveštaj*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
- Petrušić, Nevena, Slobodanka Konstatinović-Vilić. 2010. *Porodično-pravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi u Srbiji*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
- Petrušić, Nevena, Natalija Žunić i Vida Vilić. 2018. *Krivično delo nasilje u porodici u sudskoj praksi – nove tendencije i izazovi*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji.

- Pešić, Danijela. 2016. *Zaštita i podrška za žene sa iskustvom nasilja – analiza lokalnih politika u Republici Srbiji*. Beograd: Autonomni ženski centar. https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2016/Zastita_i_podrska_za_zene_sa_iskustvom_nasilja-analiza_lokalnih_politika_u_Republici_Srbiji.pdf, poslednji pristup 25. februar 2022.
- Popadić, Dragan, Zoran Pavlović i Iris Žeželj. 2018. *Alatke istraživača: Metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*. Beograd: Clio.
- Vaismoradi, Mojtaba, Hannele Turunen, and Terese Bondas. 2013. “Content Analysis and Thematic Analysis: Implications for Conducting a Qualitative Descriptive Study”. *Nursing and Health Sciences* 15 (3): 398–405. <https://doi.org/10.1111/nhs.12048>.

Tanja Ignjatović*
Autonomous Women's Center, Belgrade

IMPLEMENTATION OF THE LAW ON PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE FROM THE PERSPECTIVE OF THE SOCIAL WELFARE CENTER EMPLOYEES**

Resume

Although the Law on Prevention of Domestic Violence has been in force for more than four years, its implementation and effectiveness have rarely been viewed from the perspective of employees in social welfare centers. Therefore, the subject of this research was the analysis of the experience of the representatives of this service, with emphasis on cooperation, internal procedures and effects of assessments and plans, in order to identify positive changes and challenges regarding the organization, content, support and protection of victims of domestic violence. A qualitative approach, i.e., thematic analysis, was used, and the focus group discussion on three pre-selected research questions techniques was applied. The sample consisted of 32 respondents from the social welfare centers in Niš and the municipalities that gravitate to the Basic Public Prosecutor's Office in Niš. The data of the previously conducted analysis according to the same methodology on the sample of 61 participants from 17 departments of the City Social Welfare Center Belgrade are also included, which can contribute to increasing the representativeness of the sample. The results indicated an assessment of the improved exchange of information and cooperation with police and prosecutors, but also a lack of understanding of the phenomenon, the position and needs of the victim, the preventive nature of emergency measures, and support for security risk assessment. The presence of a conviction about a large number of false reports of violence by the victims, that they violate urgent measures (which were not imposed on them), and the view that the imposition of emergency measures on both sides is justified, because it is difficult to assess who is the victim and who the perpetrator of violence, which would need to be considered and remedied. The personal qualities and commitment of the liaison officers and / or coordinators who partic-

---

* tanja@azc.org.rs

** This research was realized within the project *Effective policies and unified practice in support and protection of domestic violence survivors*, which is jointly conducted by the Autonomous Women's Center, the Protector of Citizens and the Forum of Judges (in the period from July 1, 2019 to July 1, 2022), which is financially supported by the Kingdom of Norway (NFRP Matra support).

ipate in the Group's meetings on behalf of the SWC are perceived as the most important factor of efficiency. The impression is that the purpose of developing an individual plan for protection and support of victims at the Group meeting, as well as its supplementation (linking) with the content of work and plans developed at the Social Welfare Center remain unclear. There are not enough local services (with rare examples of good practice), and their permanence, accessibility, quality and inter-departmental cooperation should be improved. Monitoring and assessment of the effects of the measures and services taken are inadequate, there is a lack of training, especially joint training with members of the police and the prosecutor's office. The internal organization of work is burdened by a number of problems of a systemic nature, from the lack of staff and appropriate profiles, to the implementation of on-call (24/7 availability), technical and IT equipment, employee safety, which leads to "inertia" and "burn-out", and calls for systemic solutions.

Keywords: domestic violence, social welfare center, law, implementation.

---

* Овај рад је примљен 28. фебруара 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јун 2022. године.

Данило Вуковић
Правни факултет Универзитета у Београду

ДЕПОПУЛАЦИЈА КАО ПРОБЛЕМ ЈАВНИХ ПОЛИТИКА: ПОЛИТИКЕ ОДРЖИВОГ ИНКЛУЗИВНОГ РАЗВОЈА КАО НОВЕ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ (ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋЕ БАВИТИ СЕ КВАЛИТЕТОМ, А НЕ ВЕЛИЧИНОМ СТАНОВНИШТВА?)*

Сажетак

Број становника Србије опада већ три деценије, а демографске пројекције показују да ће становништво Србије опадати и у будућности, чак и ако се стопа укупног фертилитета подигне до нивоа репродукције. У основи депопулације стоје три групе детерминантни: ниске стопе фертилитета и смањен број жена у фертилном периоду, спољашње и унутрашње миграције и високе стопе смртности. Свака од њих има своје специфичности које се тичу како географских, тако и структурних одлика појединаца и породица. Државни одговор на депопулацију био је усмерен на питање броја: беба и миграната. Низом стратегија и мера, држава покушава да подигне стопе фертилитета и смањи миграције. Водећи домаћи и међународни демографи слажу се да је мала вероватноћа да ће пронаталитетне мере дати резултат, те зато предлажу да се депопулацији приђе не са фокусом на величину становништва, већ на квалитет, односно, степен развијености људских ресурса. У овом приступу, кључни механизам јачања људских ресурса једног друштва јесте подизање степена образовања становника, а самим тим и њихове продуктивности, социјалне и политичке инклузије. У овом тексту износимо контуре једног таквог приступа који је део

---

* Ранија верзија овог текста представљена је на конференцији „Друштвени развој и демографске промене“ која је одржана 15. маја 2021. године у Новом Саду у организацији Српског социолошког друштва и Филозофског факултета у Новом Саду.

најновијег Извештаја о људском развоју за Србију (Human Development Report) који припремају УНДП и УНФПА. Анализирајући показатеље регионалног развоја, тржишта рада и образовања, показујем како могу изгледати те нове популационе политике за нове демографске околности. Имајући у виду да ће се становништво Србије смањивати, а да значајни његови делови нису потпуно интегрисани, показујем како ће различите секторске политике (образовања, тржишта рада и регионалног развоја) морати постати осетљиве на демографска разматрања и како ће онда оне бити развојне инклузивне политике које ће решити неке демографске проблеме у будућности.

Кључне речи: депопулација, јавне политике, мејнстриминг, регионални развој, тржиште рада, образовање.

УВОД

Становништво Србије опада већ пуне три деценије. Републички завод за статистику процењује да је крајем 2020. године у Србији без Косова и Метохије живело 6,871,547 становника. То је 315 хиљада људи мање него 2011. године, 626 хиљада људи мање него 2002. године 965 хиљада мање него 1991. године. Данас Србија има исти број становника као и пре пола века, с тим што је становништво знатно старије, тако да је будући пад сасвим изванредан. Овај тренд погађа и неке друге европске земље, нарочито у Централној, Источној и Југоисточној Европи (UN, 2019: 15) и у његовој основи стоје три фактора који даљи пад становништва чине неизбежним: низак *фертилитет*; неповољан биланс спољашњих и изражена неравнотежа унутрашњих *миграција*; и висок *морталитет* и спори напредак у очекиваном трајању живота, а посебно очекиваном трајању живота старих. Демографске промене, као што је пад укупне стопе фертилитета, пораст миграције, посебно краткотрајних и циркуларних, те старење становништва, привукле су велику пажњу јавности и политичара. Медији су се највише бавили падом броја беба и растом броја миграната (упоредите РТС, 2021; Андрић, 2021; Ђорђевић, 2018), а политички одговор био је усмерен на подизање наталитета и успоравање миграција (ВРС, 2018; ВРС, 2020).

Насупрот том доминантној интерпретацији демографских промена која је усмерена на бројке, односно на величину популације, у савременој демографији, социологији и сродним дисциплинама

све је раширенији став да популациона политика треба, заправо, да буде усмерена на питање квалитета, а не квантитета. Ослањајући се на демографске анализе које показују да је пад становника неизбежан, те на предлоге за редефинисање популационих политика припремљене у глобалном (Lutz, 2014) и локалном оквиру (УНДП и УНФПА, 2022), покушаћу, на примерима политика регионалног развоја, образовања и тржишта рада, да покажем како различите јавне политике треба учинити осетљивим за демографска питања и како популационе политике у новим демографским околностима треба, заправо, да буду *развојне инклузивне политике*. Анализе и решења која су изнета у овом тексту део су новог *Извештаја о људском развоју* на чијој је изради радио тим демографа, социолога, економиста, климатолога, стручњака за јавно здравље и урбаниста (УНДП и УНФПА, 2022) чији сам радом координирао.

ДЕПОПУЛАЦИЈА И ЊЕНИ ПОКРЕТАЧИ

Низак фертилитет је основни покретач депопулације.¹ Стопа укупног фертилитета је деценијама испод нивоа потребног за замену генерација. Почела је да опада још крајем педесетих година прошлог века, да би се у 21. веку укупна стопа фертилитета стабилизovala на око 1,4 до 1,5 детета по жени. У основи ове промене стоји неколико процеса: жене ређе рађају двоје или више деце, а све је већи број жена без деце. Деца се рађају да би се задовољиле психолошке и емотивне потребе родитеља, што се остварује са једним, највише двоје деце и већина родитеља ће имати толико деце без обзира на економске трошкове њиховог подизања (BPC, 2018: 6-7; Myrskylä & Margolis, 2014). Међутим, рађања вишег реда суочавају се са низом препрека. Многе од њих су у домену културе, као што је пораст индивидуалистички вредности и усмереност родитеља на сопствене потребе, родне неједнакости у приватној сфери и жртвујући модел родитељства, као и укупно искуство родитељства након првог детета. Томе треба додати усклађивање рада и родитељства, односно, питања организационе културе предузећа у којима родитељи раде, која су посебно важна у великим урбаним срединама Београда и Новог сада у којима се роди готово две петине деце. Коначно, неке препреке су последица специфичних структурних друштвених фактора. Примера ради, у Србији се свако четврто дете роди ван брака. Ванбрачна рађања су код нас карактеристика нижих

1 У овом раду посебну пажњу посветићу фертилитету и миграцијама, док морталитет као фактор опадања становништва остаје изван домета ове анализе.

социо-економских слојева, а мајке и деца су често део проширених породица родитеља мајке. То ограничава пораст стопа рађања, јер је женама у оваквим породицама далеко теже да роде више од једног детета (ВРС, 2018: 7).

Поред ниских стопа фертилитета, на мањи број рађања и утиче и пад броја жена у фертилном периоду до којег долази због наслеђених ниских стопа фертилитета и спољних миграција: само у последњих десет година број жена старости од 20 до 44 године смањено се за готово 130 хиљада или за 11%. То је довело до оштрог пада броја новорођенчади – на територији Србије без Косова и Метохије 2002. године рођено је 78.101 деце, а тај број је 2021. године пао на 62.062 или готово за готово једну петину – због чега се говори да се суочавамо са „кризмом рађања“ (Никитовић, 2022; Рашевић, 2018). Следећи фактор који доводи до депопулације јесу миграције. Србија већ деценијама „извози“ људе, па се процењује да у иностранству живи скоро милион српских држављана или лица рођених у Србији. Миграције покрећу ниске плате и лоши услови на српском тржишту рада, све већи број радних места која се отварају у традиционалним и новим земљама одредиштима, те релаксиране политике радне миграције у Немачкој (Никитовић, 2022, Арандаренко 2022).

Иако у јавности доминира представа да се Србија суочава са „одливом мозгова“ (ОЕЦД, 2020б), анализе показују да је нето спољашња миграција у последњој деценији износила око пет до седам хиљада људи годишње и да се мења структура миграција – све је више краткорочних и кружних миграција, док је број трајних одлазака у последњој деценији релативно стабилан (Арандаренко, 2022; Arandarenko, 2021). Структура миграната одговара структури становништва Србије, тако да одлазе високо образовани, али у много већој мери одлазе радници у индустрији, грађевинарству и услугама, најчешће са средњом стручном спремом (Арандаренко, 2022).

Одливу радника са средњим нивоом образовања доприноси још једна карактеристика депопулације – она није само српски проблем, већ погађа и друге земље Централне и Источне Европе. Нове државе чланице ЕУ мањак радне снаге решавају миграцијама. Овога пута реч је не о трајним, већ о привременим и кружним миграцијама. У неки од старих држава чланица, а посебно Немачкој, трајне миграције остају интензивне због развијених политика имиграције и интеграције, иако и ту расте број привремених и циркуларних миграната (Арандаренко 2022).

Поред спољашњих, изражене су и унутрашње миграције које покрећу регионалне неједнакости, а посебно све већи јаз између највећих градова и остатка земље. У највећим градовима има више радних места и економских прилика, социјална инфраструктура је развијенија, а све то скупа доприноси да се они чине бољим местима за живот и испуњавање личних и породичних циљева (Никитовић, 2022). Отуда позитивни миграциони салдо имају само велики градски центри, са развијеном привредом и високим образовањем – Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац. Остатак државе бележи демографски пад и поремећаје у полној структури становништва у репродуктивном добу. Смањењем броја становника посебно су погођени поједини делови Србије: сеоска и погранична подручја, Јужна, Источна и Западна Србија. Зато је депопулација у Србији у суштини регионални проблем.

Поред миграција, на демографску неравнотежу утичу и регионалне разлике у фертилитету. Београдска и Јужнобачка област спадају у области у којима је стопа фертилитета виша, иако је просечна старост први првом порођају изнад државног просека. Неке друге области, попут оних у Региону Источне и Југоисточне Србије, имају ниже стопе фертилитета, иако је просечна старост мајке при првом порођају нижа (Nikitović, Arsenović, Sekulić & Vajat, 2019). Чак и када би се током пола века одржале релативно високе стопе фертилитета, што би омогућило да једну генерацију жена у потпуности замени наредна, Никитовић сугерише да то не би зауставило пад становништва, осим у регионима који могу да привуку мигранте (Никитовић, 2022). И ове анализе показују како су миграције кључна компонента будућег демографског развоја.

Високе *стопе смртности* су трећи покретач депопулације. Оне су последица ризичних стилова живота који доводе до појаве хроничних незаразних болести, ниског социо-економског статуса становништва, недоступне здравствене заштите и фактора окружења, као што је загађење ваздуха (Стаменковић, 2022; Петровић, 2022). Резултат ових процеса је већа смртност и *краћи животни век* у поређењу са ЕУ. Иако живимо дуже (2002. године очекивано трајање живота за мушкарце износило је 69.7 година, а за жене 75, а до 2019. порасло је на 73.1 и 78.4) и даље живимо у просеку 5 година краће него становници ЕУ. Највећи део овог напретка је постигнут је смањивањем смртност деце, а мањи део продужењем живота. Очекивано трајање живота у 65 години је ниско и није се битније променило у последњих пола века. Пред пандемију износило је 16,2 године, што је за четири године мање него просек у ЕУ.

Захваљујући дејству ових фактора број становника опада, а мало шта даје наду да ће будућност бити другачија. Прорачуни Владимира Никитовића (Никитовић, 2022) показују да ће се становништво Србије до половине века смањити за 1.4 милиона или за једну петину. Ако се тај сценарио оствари, Србија ће бити међу земљама Европе и света које најбрже губе становништво. Међутим, пад становништва неће једнако погодити све делове земље. Према овој пројекцији, Београд ће изгубити 3.8% становника, Војводина 19.4%, Шумадија и Западна Србија 28.5%, Јужна и Источна Србија 33.4%, а Југоисточна Србија преко 40%. Мањи пад становништва ће се догодити у оним деловима Србије који могу да привуку унутрашње мигранте (Београд, Нови Сад, Ниш и Суботица) и у Рашкој области, која има млађе становништво и више стопе фертилитета.

ЦИЉЕВИ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ: КВАНТИТЕТ ИЛИ КВАЛИТЕТ

Држава је на ове демографске промене реаговала низом мера. *Стратегија подстицања рађања* усвојена 2008. године предвиђала је материјална давања и друге подстицаје породицама, док је нова стратегија усвојена 2018. године, а две године доцније и *Стратегија о економским миграцијама*. Почетком двехиљадитих демографским питањима бавило се министарство рада, а како су демографска питања добила већи значај, најпре је 2016. године именован министар без портфеља задужен за демографска питања, а 2020. године основано је Министарство за бригу о породици и демографију. Већ деценијама у Србији је примењују различите мере подршке родитељству, од релативно дугачког породичког боловања и одсуства за бригу и негу детета, до мреже јавних и приватних предшколских установа, а почетком 21. века уведен је једнократни родитељски додатак за друго, треће и четврто дете. Тај програм је касније мењан, тако да је данас на снази издашан родитељски додатак за децу до четвртог реда рађања. Финансијски подстицаји рађању недавно су, у складу са *Стратегијом подстицања рађања*, проширени мерама којима се подстиче куповина или изградња куће, односно, стана. Тиме су демографска питања почела да бивају предметом различитих јавних политика, од директних материјалних давања, до веома разноврсних политика подршке родитељству које укључују образовне, стамбене и друге политике.

Насупрот тежњама политичара и медија да се успори или заустави демографски пад, водећи домаћи и страни демографи слажу се да је мало вероватно да ће се демографско опадање Србије зауставити, те да је прилагођавање депопулацији неизбежно (Coleman & Rowthorn, 2013:83; Никитовић, 2018). Једна од утицајних школа мишљења каже да се ниједна одређена величина популације, специфична стопа раста, одређена стопа фертилитета или одређена старосна структура не посматрају као циљ по себи. Уместо да теже да остваре неке квантитативне циљеве, популационе политике би требало да ефикасно и флексибилно управљају нашим јавним људским ресурсима за постизање највишег дугорочног благостања садашњих и будућих генерација (Lutz&Gailey, 2020: 31). Овај приступ означава се прелазак са *квантитета* на *квалитет*.

У једној тачки квантитет, међутим, постаје квалитет: ако нас има мање, онда сваки становник постаје вреднији ресурс (Buchanan&Rotkirch, eds. 2013) и то важи како данас, када се смањујемо, тако и у будућности, у којој ћемо можда расти, а можда и не. Зато демографи препоручују да се популационе политике усмере на јачање људских ресурса (Лутз, 2014; Никитовић, 2019), а један од кључних механизма јесте улагање у образовање које доноси низ користи: образовани становници ће бити здравији и дуже ће живети и представљаће основ економског раста, а образовање делује благотворно на демократију и грађанске слободе, али и на нашу способност да се прилагодимо климатским променама (Lutz, 2014: 640; cf. Nussbaum, 2006: 385-286). Популационе политике ће се онда, како наглашавају Луц и Гејли, посматрати као „управљање јавним људским ресурсима“.

Поред образовања, средство за развој људских капацитета једног друштва постају и друге политике међу којима су пореске, политике социјалне и здравствене заштите, регионалног развоја и друге (Lutz and Gailey, 2020; УНДП и УНФПА, 2022). Укључивање (или мејнстриминг) демографских питања у различите секторске политике постаје начин да оне подрже одрживи демографски развој друштва (Вуковић, 2022). У српском контексту то носи једну специфичну димензију. У нашем друштву још увек постоји велики „резервоар“ неинтегрисаних људи и наше друштво је друштво неједнакости, небриге, па чак и дискриминације његових важних сегмената као што су Роми, нижи социо-економски слојеви, сеоска популација или становници неразвијених области. Зато популационо осетљиве политике најпре морају бити политике инклузивног развоја. Аргумент у прилог овом становишту

релативно је једноставан: Србија ће мање осетити проблем мањка становништва ако буде у стању да интегрише ону децу и одрасле који данас испадају из система образовања и (формалног) тржишта рада, ако буде у стању да очува здравље оних који имају мање шансе да живе дуг и здрав живот, ако успе да се равномерно регионално развија и да понуди економску и друштвену перспективу свим својим грађанима, а не само привилегованим средњим и вишим градским слојевима (Vuković&Babović, 2014; Вуковић, 2017). У наредним одељцима ћу анализирати питања равномерног регионалног развоја, образовања и тржишта рада имајући у виду популациону динамику и показати зашто политике у ове три области морају бити инклузивне и развојне, да бисмо као друштво изашли у сусрет демографским променама.

РЕГИОНАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ И ДЕМОГРАФСКА НЕРАВНОТЕЖА

Према ранијим анализама регионалне неједнакости у Србији веома су велике и кретале су у распону од 1 према 7 на нивоу општина и 1 према 3 на нивоу округа, док је однос између најразвијенијих и најнеразвијенијих општина у погледу стопа незапослености износио чак 1 према 10 (Јакопин и др. ур., 2009). Новије анализе такође указују на изражене економске неједнакости, па у Београду настаје 42% српског БДП и његов удео расте у последњој деценији, а у Војводини додатних 27%, тако да ове две најразвијеније регије дају више од две трећине српског БДП (Uvalić&Bartlett, 2021: 2-7). По степену економског развоја Србија је, заправо, подељена у три целине: Београд и Нови Сад су најразвијенија подручја која одликује висока густина становништва, висока стопа запослености и виши БДП по глави становника; за њима следи око 15 округа у Војводини и Централној Србији који се налазе на нивоу државног просека, док су на дну најмање развијени окрузи Јужне и Југоисточне Србије (Golić&Joksimović, 2017; Živanović&Gatarić, 2017; Stamenković&Savić, 2017).²

Ништа мање нису ни друштвене неједнакости (Joksimović i Golić, 2017). Примера ради, концентрација радника са вишим образовањем много је већа у Београду него у другим регионима

---

2 Када се регионалне неједнакости посматрају на НУТС 2 нивоу (Београдски регион, Регион Војводине, Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија и Косово и Метохија), оне спадају међу највише у Европи. На нивоу НУТС 3 (области које се поклапају са управним окрузима) регионалне економске разлике су, у европским оквирима, умерене (Увалић&Бартлетт, 2011: 7-8).

(Београд има 25% становништва Србије, а 40% високообразованих). То је, како наглашавају Арандаренко и сарадници, у великој мери последица и зачараног круга у коме се земља налази – ван Београда има мало радних места за висококвалификоване, што подстиче миграције (Arandarenko, Aleksić&Lončar, 2021: 214). Истовремено, образовне неједнакости су велика препрека развоју економије и друштва уопште.

За потребе *Извештаја о људском развоју* израчунат је Индекс људског развоја³ на нивоу области и региона (Никитовић, 2021), који такође потврђује велике регионалне разлике. На државном нивоу, ХДИ износи 0.806, што Србију смешта на 64 место у свету. Изнад државног просека налазе региони Београда и Новог Сада, док су друга два испод државног просека. Никитовић пореди вредности индекса за поједине области и показује како се само Београд може упоредити са неком европском земљом (Пољском), док су остали делови Србије на нивоу земаља региона, северне Африке, Кариба и Источне Азије.

С друге стране, анализе Михаила Арандаренка и сарадника показују да ипак постоји и тренд успоравања и заустављања регионалних неједнакости. Захваљујући страним директним улагањима и развоју индустрије порастао је квалитет радних места у мање развијеним регионима, док је дошло и до минималног раста њиховог удела у укупном фонду зарада (Arandarenko, Aleksić&Lončar, 2021).

Кључна тачка равномерног регионалног развоја су градови средње величине (од 30,000 до 100,000 становника). Иако јавним дискурсом доминира тема о депопулацији села, заправо је много већи проблем опадање ових градова који представљају спону између, с једне стране, сеоских средина са малим градовима (варошицама), и, с друге стране, већих градова који имају регионални или међународни значај. У неким од ових градова долази до демографског пада, а све скупа их карактеришу ниже зараде, локални приходи и инвестиције у односу на државни просек, а посебно у односу на Београд и Нови Сад (Антонић, 2022).

Извештај о људском развоју заправо показује да демографски пад градова средње величине представља кључни демографски и развојни проблем Србије. Налик на Србију, депопулација је у великом броју европских земаља проблем који погађа поједине регије и градове више него државу у целини (Hospers&Reverda,

3 Индекс људског развоја је сложен показатељ који обухвата не само економске, већ и културне и здравствене неједнакости.

2014). Негативни демографски трендови могу довести у питање будући развој градова и региона. Градови и регије у опадању суочавају се са низом изазова који се тичу будућег развоја, одржавања локалне привреде и индивидуалног и породично благостања, искоришћавањем грађевинског фонда и јавног простора итд.

Ако се становништво смањује и ако су миграције интензивне, то може бити сигнал пословном сектору и грађанима да тај град или регион клизи у рецесију. Резултат може бити повлачење или одустајање инвеститора и даље економско пропадање што доводи до пада запослености и прихода становника. Ако дође до пада становништва и ако он доведе до смањења потражње за становањем, а понуда стамбених објеката остане фиксна, резултат може бити пад цена некретнина. Пад цена некретнина, заправо, представља и пад укупног благостања породица, јер власништво над станом или кућом представља велики део укупног богатства једног домаћинства (Van Dalen & Henkens, 2011: 446). Коначно, депопулација смањује људски капитал, што може угрозити економски и друштвени развој градова, укључујући и развој социјалне инфраструктуре, као што су образовање, здравствена и социјална заштита, које зависе од квалификоване радне снаге. Ови процесу могу даље, као у зачараном кругу, подстицати депопулацију.

Када је реч о српским градовима средње величине у опадању, присутне су значајне неједнакости у њиховим друштвеним и економским капацитетима (на пример, степену развијености привреде и образовања, урбане инфраструктуре, фискалним капацитетима итд.). Те неједнакости у вези су са географским положајем градова и њиховом повезаношћу са окружењем и главним путевима у земљи (Антонић, 2022). Антонићева анализа и упоредна европска искуства показују да различите мере могу имати позитиван ефекат на развој градова. Градови који се налазе на главним путним правцима спорије опадају, тако је изградња путне мреже и боља саобраћајна повезаност градова једна од мера које смањује регионалну депопулацију. Отварање нових граничних прелаза динамизује локални привредни и друштвени живот пограничних подручја, док активне урбане стратегије као што су тематизација градова и боље употреба јавног простора и зграда доприносе да се градови прилагоде новим демографским околностима. Развој универзитета, као једне од виших функција града, може допринети демографском развоју. У градовима у којима су настали нови универзитети, као што су Косовска Митровица и Нови Пазар,

демографска слика је далеко боља (иако ту делују и други фактори). Европска искуства показују да „студентификација“ има позитивно дејство на развој других виших функција града и демографски пад. Но, посебно је важна децентрализација и деконцентрација управних и других јавних функција која ће омогућити развој терцијарног и кварталног сектора и градове у Србији учинити привлачнијим за живот (Антонић, 2022). На тај начин се успорава или преокреће економско и друштвено опадање градова, успоравају унутрашње и спољашње миграције и подиже квалитет живота како града, тако и његовог сеоског залеђа.

Пројекције показују да равномерни регионални развој може уравнотежити миграције и тако успорити и депопулацију у појединим деловима земље.⁴ Ако се миграције не уравнотеже, раст фертилитета неће помоћи, јер ће од њега користи имати велики центри који привлаче становништво. Штавише, пронаталитетне политике којима се стимулише рађање на дуге стазе ће можда имати ефекте на државном нивоу, али ће трошак бити висок: даље регионалне неједнакости, неравномеран демографски развој унутрашњости, смањење и старење радне снаге у брдским и пограничним областима, а нарочито у њиховим руралним срединама, и изразита депопулација и старење већине области у Србији (Никитовић, 2022). Зато је политика равномерног и инклузивног раста, а посебно равномерног регионалног раста, кључ за уравнотежени демографски развој Србије.

ТРЖИШТЕ РАДА, СОЦИЈАЛНО ИСКЉУЧИВАЊЕ И МИГРАЦИЈЕ

Наше друштво високо вреднује децу, породицу и породични живот, док се родитељство разуме кроз модел жртвовања за добробит деце, а друштвом доминира фамилистички норматив (Станојевић, 2022). Постоји и одређени притисак да се рано уђе у брак и родитељство и ове норме снажније делују у сеоским него градским срединама, међу ниже образованим пре него међу више образованим становницима (Бабовић, 2021; Томановић, Станојевић&Љубичић, 2016: 47 и даље).

4 И на државном нивоу политика управљања миграцијама је једна од кључних стратегија. Уколико се не креира имиграциона политика, смањење становништва неће се успорити. Препеке имиграцији могу бити економске, јер Србија још увек није довољно привлачна земља дестинација, али и културне и политичке, због потенцијалних отпора доласку миграната, посебно оних који се по култури разлику од нашег становништва (Никитовић, 2019: 221).

У последњих неколико година Србија је увела низ пронаталитетних мера које велики нагласак стављају на материјална давања породицама и мајкама. Њима се показује намера државе да утиче на повећање стопе фертилитета. Но, научници су скептични у погледу њиховог ефекта. Међународна поређење су непоуздана јер државе немају кохерентан скуп пронаталитетних мера, неке су усмерене на повећање фертилитета, а неке на квалитет живота, а постоје и различите комбинације давања и услуга (Gauthier, 2013: 270). Начелно се сматра да искуства других европских земаља показују да пронаталитетна материјална давања ипак имају мале шансе да доведу до трајнијег повећања стопа рађања (Roher, 2007: 202) или да имају тек маргинални утицај на повећање фертилитета. Према неким истраживањима, њихов утицај је већи на време рађања детета, него на укупан број деце (Gauthier, 2013: 269; ВРС, 2018: 12-13). Посебно су излишна материјална давања за рађање првог детета, имајући у виду да ће се већина људи одлучити да роди једно дете независно од подстицаја.

Истраживања показују да на одлуку о рађању детета утичу бројни фактори, међу којима су најважнији стабилност занимања, висина прихода и поседовање стана или куће (Станојевић, 2022). На стабилности занимања и висину прихода, као и на могућност усклађивања рада и родитељства, посебан утицај имају политике тржишта рада, а анализе указују да је једна од најважнијих одлика српског тржишта рада – *дуалност*. С једне стране, чине га радна места у јавном сектору и великим приватним компанијама које одликују бољи услови рада, заштита социо-економских права и боља примања. С друге стране стоје лошије плаћена и мање заштићена радна места у ситном приватном сектору (Арандаренко, 2018: 23 и даље; Алексић, Арандаренко и Огњанов, 2021). Премија на образовање расте, тако да плате радника са високим образовањем постају све више у односу на раднике са средњим и нижим образовањем (Vuksanović et al., 2018). Том расту доприноси и раст плата у јавном сектору који запошљава значајан проценат радника са вишим образовањем (Vladisavljević, 2020:355; Владисављевић, 2019).

Несигурност рада, слаба радно-правна заштита и ниске плате значајног дела запослених (Стевановић, 2019; Фискални савет, 2021: 10; Алексић, Арандаренко и Огњанов, 2021) имају двоструки негативни ефекат: прво, чине миграције пожељним и, друго, онемогућавају пуну друштвену интеграцију свих радника. Додатни подстицај миграцијама дају високе неједнакости у приходима, које

су међу највишим у Европи. Њиховом расту у последње две деценије допринеле су тржишне реформе и смањивање права радника.

Плате ниско квалификованих радника су далеко ниже него у европском окружењу и оптерећене су високих стопама пореза и доприноса. Политике подршке страним инвеститорима, посебно у мање развијеним регионима, допринели су расту формалне запослености и успоравању регионалних неједнакости, али не до нивоа да се успоре миграције. Ове одлике српског тржишта рада, према Арандаренковом мишљењу, представљају снажан подстицај спољашњим и унутрашњим миграцијама (Арандаренко, 2022). С друге стране, због повољног положаја високо образованих на тржишту рада није дошло до раста миграција ове групе.

Приходи нижих социо-економских слојева погођени су и реформом социјалних давања. Материјална социјална помоћ се додељује малом броју најсиромашнијих породица и њени износ је низак (тек породице са четворо деце добијају износ новчане социјалне помоћи који достиже износ једне минималне зараде, ВРС, 2018б: 199). Критеријуми за доделу дечијег додатка су такође рестриктивни, па четворочлана породица губи право ако има приходе за петину више од минималне зараде (Арандаренко, 2022), а износи су ниски. Ове политике посебно погађају Роме и друге најсиромашније становнике Србије, одвраћајући их од формалног тржишта рада и додатно их подстичући на миграције у земље које нуде и боље зараде, већа материјална давања и боље услуге.

Поред Рома и сиромашних, лош положај на тржишту рада имају млади, а посебно они са нижим и средњим образовањем. Стопе незапослености међу младима су више, док је квалитет њихових радних места низак. Велики број њих не остварује права из радног односа. Њихова прва радна места су лошег квалитета, са малим платама и неповољним условима рада, врло често на неформалном тржишту рада и високим уделом привремених и повремених послова (Стојиљковић, Алексић, Арандаренко и Катић, 2021: 12–13). То чини део слагалице која разбија уврежене представе о нашем друштву као пријатељски настројеном према младима: читав низ политика као што су образовне (Вуковић, 2017), стамбене (СИПРУ, 2021), пореске и политике тржишта рада (Алексић, Арандаренко и Огњанов, 2021), отежавају положај младих и њихову интеграцију у друштво, а посебно младих из нижих социо-економских слојева, управо оних који мигрирају и који треба да буду носиоци позитивних демографских промена.

Жене представљају последњу група чији је положај на тржишту рада посебно значај за демографски развој друштва. Стопе активности жена су ниске, а главни разлог је немогућности усклађивања радних и породичних обавеза. Међу онима које су запослене, велики број ради привремене и повремене послове са ниским степеном радно-правне заштите. Жене са вишим степеном образовања у бољем су положају од оних са средњим и нижим (Станојевић, 2022).

Радна и организациона култура такође није окренута ка родитељима, а поготово ка очевима (укљученим очевима). Мали број фирми нуди могућност прерасподеле сатнице, клизно радно време или рад од куће. Насупрот томе, већина родитеља сматра да би им такви аранжмани помогли да ускладе рад и родитељство (Станојевић, 2022). Дакле, тржиште рада је „непријатељски расположено“ према младим и женама, садашњим и будућим родитељима, али и према посебно угроженим групама као што су ниже образовани и Роми.

Европска искуства показују да већа родна равноправност, како на плану вредности, тако и на плану пракси, иде у пару са вишим стопама фертилитета. Стопе фертилитета више су у оним друштвима у којима су раширенији ставови о родној равноправности. То важи за све људе, али посебно за високо образоване жене (Baizan, Arpino, Delclòs, 2016: 23-24). Више стопе фертилитета имају и земље у којима постоји култура родне равноправности, а жене могу на различите начине да комбинују приватни и пословни живот (односно, могу да бирају да ли ће да се посвете одгајању деце, врате на тржиште рада или на различите начине комбинују те две улоге) (Brinton&Lee, 2016: 426). Тако се излази у сусрет различитим вредносним оријентацијама. Наравно, анализе родних ставова и образаца и јавних политика у великој мери зависи од конкретног контекста (Sobotka, 2011), тако да би будуће мере морале бити прилагођене конкретној култури, историји и институционалном окружењу.

Смањивање броја становника подразумева и смањивање контингента радно способних. Развијене земље тај проблем решавају имиграцијом. Но, како се пад популације очекује и у неразвијеним земљама, за неколико деценија може се десити да несташица радне снаге погоди и земље у развоју (Reher, 2007: 199-200). Контуре овог процеса лепо се виде у европским оквирима. Нове чланице Европске уније из Централне Европе дуго су биле резервоар радне снаге којом је снабдевано тржиште развијених држава чланица.

Економски раст и потражња за радном снагом у овој регији, у пару са вишедеценијским миграцијама, довеле су до несташице радне снаге која се сада тражи даље на истоку и југоистоку Европе. Отуда је и у Србији све више повремених и кружних миграната који раде у земљама Централне Европе. Ови процеси у будућности могу довести до кризе на српском тржишту рада.

Иако број становника радног узраста опада, стручњаци се не слажу у вези с тим да ли Србији прети криза радне снаге. Неки међу њима сматрају да бисмо уз годишње стопе раста од 4,5% већ 2027. године ушли у озбиљну кризу тржишта рада (Николић, Бајец & Стокић, 2018: 240), док други указују да има још доста простора за подизање стопа партиципације на тржишту рада, посебно међу Ромима, женама и старијим радницима (Арандаренко, 2022). Њихово веће укључивање, посебно на формално тржиште рада, требало би да буде приоритет економских и популационих политика. Управо ту се показује како су, у контексту неизбежног демографског пада, инклузивне политике на тржишту рада заправо један од кључних механизма уравнотежења демографског стања и један од елемената нових популационих политика.

Ефикасно и праведно образовање

Српска популација постаје мања и старија, број новорођених у Србији у последње две деценије смањен готово за једну петину, а број ђака готово за једну трећину. У тим околностима, образовање сваког члана друштва постаје још важнији задатак. Ако жели да се прилагоди овим демографским променама, образовни систем мораће да постане и ефикаснији и праведнији, односно, инклузивнији. Са становишта друштва, развој ефикасног и инклузивног образовања (исто као и тржишта рада) постаје средство и развојних и популационих политика.

У контексту депопулације, две карактеристике образовног система посебно су важне: квалитет и инклузивност. Квалитет се огледа у образовним исходима, то јест, у компетенцијама које ученици и студенти добијају или не добијају на крају школовања, док се инклузивност огледа у способности система да привуче децу из ромских и породица нижег социо-економског статуса и да их што дуже задржи у образовном процесу. Оба индикатора суштински показују способност система да искористи све људске потенцијале друштва, поготово у околностима демографског пада, а самим тим и пада тих потенцијала.

Међународна мерења и домаће евалуације указују на хроничне слабости српског образовног система, али и на понеку врлину. Школска знања типично су на репродуктивном нивоу, а школа не ради довољно на њиховој интеграцији и функционалној примени. Постигнућа наших средњошколаца на првим ПИСА и ТИМСС тестовима 2003. и 2006. године била су за 15 до 20% испод међу- народног просека (Клашња, 2007). Деца из нижих социо-економских слојева су заостајала око три године школовања за најбогатијим, односно једну и по годину школовања за децом из просечних породица (Бауцал и Павловић-Бабић, 2009: 38). Резултати последњих ПИСА тестова и даље су испод просека земаља ОЕЦД и ЕУ у три димензије (читање, математика и природне науке). У том погледу, српски ученици су и даље у заостатку од једне и по године школовања у односу на своје вршњаке из земаља ОЕЦД. Значајно боље резултате постижу на ТИМСС тесту који се ради у четвртом разреду основне школе, а ова разлика би могла да се објасни адекватнијом подршком наставника у млађим разредима (Павловић Бабић, 2022).

Домаће евалуације такође показују да образовни систем не успева да постигне усвојене стандарде квалитета. То се посебно односи на стандарде који се односе на предавање и учење. Тако, Драгица Павловић Бабић показује како половина школа у Србији не испуњава стандарде који каже да систем оцењивања треба да буде у функцији даљег учења или стандарде који захтевају да се наставник прилагоди образовним потребама ученика (Павловић Бабић, 2022).

Образовање и даље није инклузивно, иако су велики напори учињени у последње две деценије, а остварен је и значајан напредак. Неједнакости у образовању постоје и у другим земљама и ПИСА истраживање показује да оно у Србији није веће у односу на земље ОЕЦД (OECD, 2020). Другим речима, нижи социо-економски статус не доводи до лошијих образовних исхода чешће него у другим земљама. Међутим, значај неједнакости у образовању лежи како у међународном, тако и у домаћем контексту. А домаћи контекст обележен је смањивањем ученичке популације и све оскуднијим људским ресурсима у друштву, који су под додатним притиском унутрашњих и спољашњих миграција.

Неке друштвене групе константно се суочавају са тешкоћама у образовању које се свode на то да рано испадају из образовног процеса. У посебно лошем положају су Роми и сиромашне сеоске породице. То јасно показују подаци о учешћу у програмима предшколског васпитања и образовања. Ови програми су важни јер

представљају најбољу припрему за даље школовање, а инвестирање у предшколско образовање има највеће ефекте на будуће смањивање сиромаштва и социјалне искључености, те је први корак ка инклузивнијем и праведнијем развоју (Пешикан, 2015; Вујић и Баронијан, 2013; Neckman, 2007).

Обухват програмима предшколским васпитањем и образовањем за општу популацију износио је 61%. Међутим, постоје велике просторне и социо-економске неједнакости у обухвату, тако да за градску популацију он износи 71%, а за сеоску само 40%; за најнижи квинтил благостања око 11%, а за највиши 80%. Ове неједнакости настављају се и у приступу обавезном предшколском образовању. У општој популацији обухват је 97%, а у ромским насељима само 76 (UNICEF, 2020: 35).

Предшколске установе су развијеније у градским, него у сеоским срединама, па су отуда и разлике у обухвату велике. Слично томе, постоје и регионалне разлике, па их у регионима Шумадије и Западне Србије похађа само 56% деце, а у Источној и Југоисточној Србији 46% (UNICEF, 2020: 37). Иако расте број деце који их похађа, проценти су и даље испод европског просека. Међутим, и у градовима систем производи сегрегацију и нежељене исходе. На пример, због малог броја места, предност при упису имају деца запослених родитеља, што отежава друштвену интеграцију младих незапослених родитеља, пре свега мајки (Бабовић, 2021). То касније представља препреку за даље школовање, јер је учествовање у предшколским програмима, као што смо навели, најбоља припрема за даље школовање, а посебно за децу која долазе из породица за нижим степеном културног капитала (Павловић Бабић, 2022).

На вишим нивоима образовања, разлике у обухвату образовним процесом још су значајније. Примера ради, средње школе похађа 94% опште популације и само 28% ромске популације (UNICEF, 2020: 35). Неједнакости у обухвату праћене су и неједнакости у исходима. Деца из нижих социо-економских слојева имају мање шансе да заврше више нивое образовања и обезбеде пуну социо-економску интеграцију. Примера ради, истраживања показују да из породица у којима глава породице нема средње образовање имају 4,5 пута веће шансе се нађу испод линије сиромаштва (Šekić Marković et al., 2021), док су образовни исходи деце из нижих социо-економских слојева, те ромских и сеоских насеља испод државног просека и представљају доказ неједнакости система. Примера ради, деца из најнижих социо-економских слојева заостају две године у односу на децу из најбогатијих породица, што је мање од просека

ОЕЦД, али више него у Хрватској или Црној Гори (ОЕЦД, 2020). Посебно је важно да се разлика повећала у односу на ранија ПИСА тестирања са 66 поена колико је износила 2009. године на 89 поена 2019. године (Павловић Бабић, 2022).

Истраживања бележе да се процес учења измешта из школе у кућу, јер је образовни процес тако замишљен да се велики део учења и рада на домаћим задацима одвија код куће. Због тога су родитељи много више укључени у процес учења, па од њиховог културног и економског капитала зависе и исходи. Тако ће деца родитеља који могу да помогну у учењу или да плате помоћ, имати веће шансе да остваре добар успех (Теодоровић, Бодрожа и Станковић, 2015: 178).

Српско образовање је скупо, посебно за ниже социо-економске слојеве. Томе посебно доприносе процеси маркетинга образовања и развој приватних пружалаца образовних услуга и услуга подршке образовању (међу којима посебно место имају приватна додатна и допунска настава, настава страних језика и часови спорта и рекреације). Подршку ове врсте више користе деца из виших социо-економских слојева, која и иначе имају бољи школски успех (Ковач Церовић и др. 2014: 76; ОЕЦД, 2012). Процеси неолиберализације образовног система створили су тржиште образовних услуга вредно неколико стотина милиона евра. Њих више користе деца из виших социо-економских слојева, што даље продубљује неједнакости (Вуковић, 20176).

ги образовни системи су неефикасни и неправедни. Али, како се суочавамо са драматичним демографским променама, потреба да се образовни систем мења још је ургентнија. У таквим околностима, образовни систем, слично као и тржиште рада, па и целокупно друштво, не може себи да приушти луксуз и да буде незаинтересовано за велике сегменте популације који остају неукључени. У контексту образовања, то су пре свега Роми, деца из сиромашних породица и одрасли, потенцијални учесници програма целоживотног учења. Њиховим укључивањем у образовање били би више повећани и развојни потенцијал земље.

Српско друштво високо вредну породицу и родитељство, у многим сегментима оно је „непријатељски“ настројено према породици и родитељима. У претходном одељку видели смо да је такав случај са тржиштем рада. Међутим, ни у другим областима није боље ситуација: порески систем не познаје пореске олакшице за породице са децом (Костић, 2017), јавни и приватни транспорт нису увек прилагођени потребама жена и породица (SeConS&Dornier, 2019), образовне институције велики део терета образовног процеса

пребацују на родитеље (Вуковић, 2017; Теодоровић, Бодрожа и Станковић, 2015), а сам образовни систем није ни праведан ни ефикасан. Отуда је и његова способност да „активира“ све људске ресурсе упитна, па се као један од приоритета намеће анализа јавних политика из перспективе популационе политике, односно, из перспективе депопулације, а нека врста „мејнстримовања“ овог питања у блиској будућности ће бити неизбежно за друштво и државу који се суочавају са тако драматичним падом броја становника и људског капитала.

ЗАКЉУЧАК: ПОЛИТИКЕ ИНКЛУЗИВНОГ РАЗВОЈА КАО ОДГОВОР НА ДЕПОПУЛАЦИЈУ

Многа наша сазнања указују на то ће популационе политике морати да се усмере на квалитет људских ресурса, пре него на квантитет. Најважнији разлог је то што у популацији која опада, сваки појединац постаје за друштво вреднији ресурс и развијање свих њихових капацитета постаје пресудно за друштвени и економски напредак. Улагање у сваку особу како би јој се омогућило да оствари своје потенцијале, у своју корист и на добробит друштва, захтева адекватне институције. Како Попер наводи, свака дугорочна политика је у суштини институционална политика (Попер, 1993 И: 172). Стога ће улагање у институције и неговање институција бити једнако битно као и неговање појединаца и људског капитала. Ако су ово циљеви популационе политике овако дефинишу, онда се *демографским променама морају бавити различите јавне политике*, од образовних, преко пореских политика, до еколошких и политика урбаног развоја. Да би дале допринос уравнотеженом демографском развоју и искоришћавању свих људских потенцијала друштва, ове политике ће морати да постану *осетљиве за демографска питања*. Укључивање (мејнстриминг) демографских питања у секторске политике биће израз спремности друштва да се ухвати у коштац с дугорочним демографским изазовима. У српском контексту то носи једну специфичну димензију: да би постале осетљиве на популациона питања, секторске политике морају постати *инклузивне и кохезивне*. У нашем друштву још увек постоји велики „резервоар“ неинтегрисаних људи и наше друштво је друштво неједнакости, небриге, па чак и дискриминације његових важних сегмената као што су Роми, сиромашни или сеоска популација или становници неразвијених области. Зато популационо осетљиве политике најпре морају бити политике *инклузивног развоја*.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Алексић, Драган, Михаил Арандаренко, Гаљина Огњанов (2021). *Ex post анализа Националне стратегије запошљавања за 2011–2020*. http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/Ex_post_analiza_Nacionalne_strategije_zaposljavanja_za_period_2011-2020.pdf
- Андрић, Горица (2021). Србија и демографија: Пет разлога због којих је Србија изгубила 55.000 становника прошле године, ББЦ 10.11.2021. године, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59207738>
- Антонић, Бранислав (2022). „Урбани и просторни аспекти депопулације у Србији“, у: Извештај о људском развоју.
- Арандаренко, Михаил (2018). Изазови тржишта рада и запослености у Србији у ХХИ веку, у: Костић, Александар (ур.). Економија: запосленост и рад у Србији у ХХИ веку. Београд: САНУ, стр. 17–43.
- Арандаренко, Михаил (2021), Миграције и тржиште рада, у: Извештај о људском развоју
- Arandarenko, Mihail (2021). How migration, human capital and the labour market interact in Serbia. Brussels: European Training Foundation, <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/how-migration-human-capital-and-labour-market-interact>
- Арандаренко, Михаил (2022), Миграције и тржиште рада, у: Извештај о људском развоју
- Arandarenko, Mihail, Dragan Aleksić, and Dragan Lončar (2021). “Expansion of direct investment and resilience of Serbian labour market: A regional and sectoral perspective.” *Ekonomika preduzeća* 69.3-4: 203-216.
- Бабовић, Марија (2021). Родна равноправност у Србији, у: Спасојевић, Душан (ур.) Подривање демократије: процеси и институције у Србији од 2010. до 2020. године. Београд: ЦРТА
- Baizan, Pau; Arpino, Bruno; Delclós, Carlos Eric (2016). The effect of gender policies on fertility: The moderating role of education and normative context. *European Journal of Population*, 32 (1): 1-30.
- Бауцал, Александра и Драгица Павловић Бабић (2009). Квалитет и праведност образовања у Србији: Образовне шансе сиромасних, Београд: Влада РС и Институт за психологију

- Brinton, Mary C. & Dong-Ju Lee. "Gender-role ideology, labor market institutions, and post-industrial fertility." *Population and Development Review* (2016): 405-433.
- Coleman, David, and Bob Rowthorn (2013). "Population Decline—Facing an Inevitable Destiny?," u: Ann Buchanan and Anna Rotkirch eds. *Fertility Rates and Population Decline*. Palgrave Macmillan, London, str. 82-101.
- Čekić Marković, Jasminka et al. (2021) *Action for Reducing Inequalities in Education - National Report for Serbia*, CEP:Belgrade, https://www.arisenetwork.eu/media/filer_public/ba/8a/ba8a3507-83a6-4b00-810f-3344069b44d8/national_report_serbia_eng_final.pdf
- Ђорђевић, Катарина (2018). Пражњење Балкана, Политика 14.07.2018. године,
<https://www.politika.rs/scc/clanak/407328/Praznjenje-Balkana>
- Фискални савет (2021). *Две деценије закона о порезу на доходак грађана: могућности и потребе за системском реформом*. Фискални савет,
http://www.fiskalnisaвет.rs/doc/analize-stavovi-predlozi/2021/FS_2021_Reforma_poreza_na_dohodak.pdf
- Gauthier Anne H. (2013). *Family Policy and Fertility: Do Policies Make a Difference?*, u: Ann Buchanan and Anna Rotkirch eds. *Fertility Rates and Population Decline*. Palgrave Macmillan, London, str. 269-288
- Golić, Rajko, and Marko Joksimović (2017). "Regionalization of Serbia as an instrument of balanced regional development and reduction of regional inequalities." *Zbornik radova-Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu* 65-1a: 209-226.
- Hospers, Gert-Jan, and Nol Reverda (2014). *Managing population decline in Europe's urban and rural areas*. Springer, 2014.
- Jakopin, E., Radosavljević, S., Jovanović, D. (ur) (2009), *Izveštaj o razvoju Srbije*, Beograd, Republički zavod za razvoj
- James J. Heckman (2007), *Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children*, *Science* 312 (5782): 1900-1902
- Joksimović, Marko&Rajko Golić (2017). *Indicators of Regional Inequality in Serbia*. *Collection of Papers - Faculty of Geography at the University of Belgrade* 65 (1a): 227-249
- Klašnja, Snežana (2007), "Education" u: Vukmirović, Dragan and Rachel Smith Govoni (eds.), *Living Standards Measurement Survey. Serbia 2002-2007*, Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, str. 93-115

- Kostić, S. (2017). Kako poreski sistem diskvalifikuje obrazovanje u Srbiji? Mons br. 2, www.mons.rs
- Kovač Cerović, Tinde i dr. (2014), Analiza uticaja politika: Pružanje dodatne podrške učenicima iz osetljivih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju, Beograd: Vlada Republike Srbije – Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i UNICEF
- Lutz, Wolfgang (2014). Epilogue: With Education the Future Looks Different, u: Wolfgang Lutz, William P. Butz, and Samir KC (eds.) World Population And Human Capital In The Twenty-First Century. Oxford University Press
- Lutz, Wolfgang and Gailey, Nicholas (2020). Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends. Belgrade: UNDP
- Myrskylä, Mikko, and Rachel Margolis (2014). “Happiness: Before and after the kids.” *Demography* 51 (5): 1843-1866.
- Никитовић, Владимир (2019). У сусрет регионалној депопулацији у Србији. Београд: Институт друштвених наука
- Никитовић, Владимир (2018). Значај политичког одговора за демографску будућност Србије, у: Костић, Владимир, Славица Ђукић Дејановић & Мирјана Рашевић (ур.) Ка бољој демографској будућности Србије. Београд: САНУ и Институт друштвених наука, стр. 210-221
- Никитовић, Владимир (2022), Сложена природа депопулације у Србији: најновији подаци и трендови, у: Извештај о људском развоју
- Nikitović, Vladimir, Daniela Arsenović, Aleksandar Sekulić & Branislav Bajat (2019). Is the Second Demographic Transition a useful framework for understanding the spatial patterns of fertility change in Serbia at the beginning of the 21st century?. *AUC GEOGRAPHICA*, 54(2): 152-167
- Николић, Иван, Јуриј Бајец, и Љиљана Пејин Стокић (2018) “Запосленост у светлу бржег економског развоја”, у: Костић, Александар (ур.) Економија: запосленост и рад у Србији у ХХИ веку, Београд: САНУ, стр. 227-251.
- Nussbaum, Martha (2006), Education and democratic citizenship: Capabilities and quality education, *Journal of Human Development*, 7 (3): 385-295
- OECD (2012), Strengthening Integrity and Fighting Corruption in Education: Serbia (Serbian version), OECD Publishing.
- OECD (2020). OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education: Serbia. <https://doi.org/10.1787/225350d9-en>

- OECD (2020b). "OECD International Migration Database." OECD- Stat. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG>.
- Павловић Бабић, Драгица (2021), *Образовање, хумани капитал и депопулација*, у: *Извештај о људском развоју*
- Песћкан, Ана (2015) "Предуниверзитетско образовање и васпитање у Србији: стање, изазови и правци развоја" у: Костић, Александар (ур.) *Образовање: развојни потенцијал Србије*, Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 55-107
- Петровић, Јелисавета (2022), *Природно окружење, климатске промене и депопулација у Србији*, у: *Извештај о људском развоју*
- Попер, Карл (1993), *Отворено друштво и његови непријатељи*, књ. I&III, Београд: БИГЗ
- Рашевић, Мирјана (2018). *Криза рађања у Србији: новији увиди*, у: Костић, Владимир, Славица Ђукић Дејановић и Мирјана Рашевић (ур.) *Ка бољој демографској будућности Србије*, Београд: САНУ, стр. 24-52
- Reher, David S. (2007). "Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues." *European Journal of Population/Revue europeenne de demographie* 23(2): 189-207.
- PTC (2021). Југ и југоисток Србије готово празни, земљу напустило 10 одсто академске популације, PTC 04.07.2021. године, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4429745/nova-saznanja-depopulacija-srbija-juzna-prazna-napustilo-10-ods-to-akademske-populacije.html>
- SeConS&Dornier (2019). *Gender Equality in Transport in Serbia*. Belgrade: SeConS & Dornier Consulting, <https://www.secons.net/files/publications/111-publication.pdf>
- Sobotka, Tomáš (2011). *Reproductive Decision Making in a Micro-Macro Perspective (REPRO). Synthesis and Policy Implications*. European Demographic Research Papers. Vienna: Austrian Academy of Sciences. https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Publications/EDRP/edrp_2011_01.pdf
- Stamenković, Milan, and Mirko Savić (2017). "Measuring regional economic disparities in Serbia: Multivariate statistical approach." *Industrija* 45 (3): 101-130.
- Stamenković, Željka (2021), *Depopulacija i javno zdravlje*, у: *Извештај о људском развоју*
- Stanojević, Dragan (2021), *Odgovor na izazov depopulacije iz perspektive porodičnog života - da li je moguće povećanje fertiliteta?*, у: *Извештај о људском развоју*

- Стевановић, М. Н. (2019). „Минималац у Србији прима 15 одсто радника, у Хрватској 2,25“. *Данас* 12. 9. 2019. године <https://www.danas.rs/ekonomija/minimalac-u-srbiji-prima-15-odsto-radnika-u-hrvatskoj-225>
- Стојиљковић, Зоран, Драган Алексић, Михаил Арандаренко, Небојша Катић (2020). *Синдикати и друштвене промене: предлози за прогресивну економску и социјалну политику*. Београд: Фондација Фридрих Еберт
- Теодоровић, Ј., Б. Бодрожа и Д. Станковић (2015), “Породични ресурси и квалитетна настава као фактори постигнућа ученика из математике и природних наука: анализа Томс 2011 у Србији” у: Радишић, Ј. и Н. Буђевац (ур.) Секундарне анализе истраживачких налаза у светлу нових политика у образовању, Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја, стр.172-185
- Томановић, Смиљка, Драган Станојевић & Милана Љубичић (2016). Постајање родитељем у Србији. Социолошко транзиције у родитељство, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- UN (2019). World Population Prospects. Highlights. New York: United Nations
- УНДП&УНФПА (2022). Извештај о људском развоју (Human Development Report Serbia). Београд: УНДП и УНФПА
- UNICEF (2020). Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey 2019. Београд: UNICEF, [https://www.unicef.org/serbia/media/16301/file/Serbia%20\(National%20and%20Roma%20Settlements\)%202019%20MICS%20Statistical%20Snapshots_English.pdf](https://www.unicef.org/serbia/media/16301/file/Serbia%20(National%20and%20Roma%20Settlements)%202019%20MICS%20Statistical%20Snapshots_English.pdf)
- Uvalić, Milica & Will Bartlett (2021). Regional disparities and regional development policies in Serbia. Belgrade: Friedrich Ebert Stiftung
- Van Dalen, Hendrik P., and Kène Henkens (2011). Who fears and who welcomes population decline?. *Demographic Research* 25: 437-464.
- Владисављевић, Марко (2019). Економетријска анализа премије зарада у јавном сектору. Докторска дисертација, Економски факултет, Универзитет у Београду.
- Vladisavljević, Marko (2020). Wage premium in the state sector and state-owned enterprises: Econometric evidence from a transition country in times of austerity. *Economics of transition and institutional change*, 28(2), 345-378.
- ВРС (2018). Стратегија подстицања рађања.

- <https://www.mdpp.gov.rs/doc/strategije/Strategija-podsticanja-radjanja-2018.pdf>
- ВРС (2020). Стратегија управљања економским миграцијама. Београд: Влада Републике Србије
- Вујић, Сунџица и Хана Баронијан (2013), „Однос између похађања предшколског образовања и школског успеха уџеника и уџеница и могућности унапређења предшколског образовања у Србији“, *Психолошка истраживања* 16(2): 105-140.
- Вуковић, Данило (2017). Преобликовање неолиберализма. Социјална политика у Србији. Нови Сад: Медитерран
- Вуковић, Данило (2017б). Да ли образовни систем у Србији “ради” за неку децу, а против друге? Монс бр. 2, www.mons.rs
- Вуковић, Данило (2022). Увод, у: Извештај о људском развоју
- Vuković, Danilo & Marija Babović (2014). “Social interests, policy networks, and legislative outcomes: The role of policy networks in shaping welfare and employment policies in Serbia.” *East European Politics and Societies* 28 (1): 5-24.
- Vuksanović, Nemanja, Ljubunka Joksimović & Dragan Aleksić (2018). School to work transition in Serbia: returns to investment in education of youth (Prelazak sa škole na posao u Srbiji: povrat na ulaganja u obrazovanje mladih). *Industrija* , 46(1), 115-136.
- Živanović, Zora, and Dragica R. Gatarić (2017) “Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia.” *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 35(35): 145-154.

Danilo Vuković

DEPOPULATION AS A PUBLIC POLICY ISSUE: INCLUSIVE DEVELOPMENT POLICIES AS NEW POPULATION POLICIES

The population of Serbia has been declining for three decades, and demographic projections show that the population of Serbia will decline in the future, even if the total fertility rate rises to the level of reproduction. At the heart of depopulation are three groups of determinants: low fertility rates and reduced numbers of women in the fertile period, external and internal migrations and high mortality rates. Each of them has its own specific features related to both geographical and structural characteristics of individuals and families. The state's response to depopulation was focused on the question of numbers: babies and migrants. Through a series of strategies and measures, the state is trying to raise fertility rates and reduce migration. Leading domestic and international demographers agree that pronatal measures are unlikely to work, and therefore suggest that depopulation be approached not with a focus on population size, but on quality, that is, the level of human resource development. In this approach, the key mechanism for strengthening the human resources of a society is to raise the level of education of the population, and thus their productivity, social and political inclusion. In this text, we present the contours of one such approach, which is part of the latest Human Development Report for Serbia prepared by UNDP and UNFPA. Analyzing indicators of regional development, labor markets and education, I show what these new population policies may look like for the new demographic circumstances. Bearing in mind that the population of Serbia will decrease and that significant parts of it will not be fully integrated, I show how different sectoral policies (education, labor markets and regional development) will have to become sensitive to demographic considerations and as inclusive development policies help tackle some of the demographic problems in the future.

Keywords: depopulation, public policies, mainstreaming, regional development, labor market, education.

---

* Овај рад је примљен 26. априла 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јун 2022. године.

Сузана Михајловић Бабић*

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Наташа Милошевић**

Градски центар за социјални рад у Београду

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА И КРИЗА – ОДГОВОР РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ПАНДЕМИЈУ COVID-19

Сажетак

Од децембра 2019. године пандемија COVID-19 је значајно променила социјалне и економске околности у свим државама света, те су након светске економске и мигрантске кризе националне државе поново суочене са изазовом прилагођавања социјалних политика. Са друге стране, постмодернистичке идеје, и из њих произашли нови социјални ризици у протеклих неколико деценија, увелико су ослабиле позицију националних држава као главних носилаца социјалне политике и условиле сужавање њених програма на оне који омогућавају ефикасно укључивање у тржиште рада.

Засновано на идеационом и институционалном приступу, у овом раду се анализира управљање кризом путем институционалног прилагођавања социјалне политике: прилагођавања спровођења успостављених права и услуга у временима кризе и креирања нових мера политичке интервенције у области социјалне политике које представљају директан одговор на кризу. У контексту пандемије COVID-19 и у националним оквирима Републике Србије, разматра се постављено истраживачко питање: у којим областима социјалне политике, на који начин и са којим циљевима је јавни сектор организовано пружио институционални одговор на кризом нарушено социјално благостање током 2020. године? Резултати анализе показују да су политичке интервенције одговора на кризу биле доминантно фокусиране на област економске политике, уз

* Имејл-адреса: suzana.mihajlovic@fpn.bg.ac.rs.

** Имејл-адреса: istrazivanja.fpn@gmail.com

субвенционисање зарада као интервенцију на тржишту рада у области социјалне политике. Таргетиране мере подршке рањивим друштвеним групама су изостале, док је превладао универзалистички приступ подршци целокупној популацији у околностима кризом нарушеног социјалног благостања током пандемије COVID-19.

Кључне речи: социјална политика, криза, COVID-19, Република Србија.

УВОД

Социјална политика, као и друге научне дисциплине, последњих деценија је под интензивним утицајем постмодернистичких идеја које обликују креирање и имплементацију ове јавне политике у пракси. Позни 20. век обележен је парадигматским преокретом у разумевању предмета, инструмената и исхода социјалне политике, односно начина на који се посматрају социјални ризици у националним оквирима и улога националне (социјалне) државе у одговору на ове ризике.

Постмодернизам је наступио као „идеолошка димна завеса“ која замагљује препознавање важних трендова у савременој социјалној политици, и то одбацивањем тема модерног друштва (политичке идеологије у друштву, национална држава, рационално планирање јавних политика и друго) које су од пресудног значаја за разматрање неједнакости у теорији социјалне политике и рационалну евалуацију њених ефеката у пракси (Taylor-Gooby 1994, 385). Иако одбацује идеологизираност друштвене стварности, потпуно контраинтуитивно, водећа идеологија постмодернизма је неолиберализам. Сматра се да је неолиберализам допринео смањивању улоге државе у поравнању растуће неједнакости у глобалном контексту, те ова доминантна парадигма, која уређује политичке и економске односе у савременим друштвима, заговара идеју да је капиталистички поредак ефикасан само када су државне интервенције сведене на минимум (Ђурић и Стојадиновић 2018).

Међутим, исходи постмодернизма постављају нове изазове пред јавне политике, који директно или посредно умањују економску ефикасност неолибералног поретка и у том смислу захтевају организовани друштвени одговор. Почевши од Бековог дефинисања „друге“ модерности као „друштва ризика“ (*risk society*) (Beck 1992), интринсична производња ризика постаје кључна одредница постмодерних друштава. Упоредо са тим, савремено

друштво продукује нове ризике које нису били својствени ранијем индустријском периоду развоја, нити по својој природи – савремени ризици су самопроизведени као последица технолошког развоја и уско повезани са његовим дисфункцијама, нити по думетима – савремени ризици имају наднационални карактер и глобалне последице. Са друге стране, глобализација је проширила утицаје ових социјално-економских трансформација, те су у готово свим државама забележени процеси „деиндустријализације и повећања терцијаризације запослења, повећаног учешћа жена у радној снази, нестабилност породичних структура и дестандардизација запослености“ (Bonoli 2007, 497). Импликације ових промена на социјално благостање подразумевале су настајање нових социјалних ризика, те су, за разлику од традиционалне перцепције социјалних ризика (ризика од незапослености, старости, инвалидности и болести) везаних за одржање прихода у индустријском друштву изван тржишта рада, социјални ризици у савременом друштву повезани са ограниченим приступом тржишту рада или несигурним запослењем (усклађивање породичног и професионалног живота, сиромаштво запослених, атипични облици запослења и друго). Ови процеси су у значајној мери променили фокус социјалне политике, од обезбеђивања права по основу рада до обезбеђивања права на учешће на тржишту рада, међутим процес креирања социјалне политике је остао уоквирен политичким интервенцијама повезаним са тржиштем рада.

Последње две декаде доносе нове изазове за креирање и спровођење социјалне политике, оличене у супранационалним кризама, а које су директна последица заснивања глобалних односа на горенаведеним поставкама. Под утицајем светске економске и мигрантске кризе, социјалне политике држава у Европи су се прилагођавале новим околностима. Аутори оцењују да су водећи трендови у државама благостања били штедња, активација и ојачано таргетирање програма социјалне политике (Borosch et al. 2016), као и да је политика штедње у временима криза деценијама уназад најчешћи политички одговор у чијем средишту се налази комодификација и ефикасно укључивање на тржиште рада насупрот традиционалним политикама смањења социјалних неједнакости (Elsässer et al. 2015). У временима криза, све државе су мање или више реструктурирале постојећа социјална права или дизајнирале нове програме као одговор на нарастајуће сиромаштво и незапосленост у складу са наведеним реформским трендовима (Marchal et al. 2014), док су одређене државе чак укинуле основне

програме подршке минималном приходу (Natili 2019). Мигрантска криза је додатно допринела „повлачењу државе“ у социјалној сфери на тај начин што су националне државе развиле механизам којим у различитим областима социјалне политике „нежељеним имигрантима институционално ометају пуни приступ великодушним социјалним државама“ (Hooijer and Picot 2015, 1879), те се чак и у инклузивним социјалдемократским државама у Европи социјална права ускраћују за оне који се перципирају као „други“, односно за недржављане (Dahlstedt and Neergaard 2019). Стога, досадашње прилагођавање социјалне државе у временима кризе подразумевало је реструктурирање права у правцу смањења обима права или ограничавања приступа уско таргетираним популацијама. Последњи глобални изазов пред међународном и националним социјалним политикама је управљање кризом изазваном пандемијом вируса SARS-CoV-2. Према подацима Европског центра за превенцију болести и контролу, од када је епидемија болести COVID-19 забележена у Кини децембра 2019. године, у једногодишњем периоду трајања глобалне пандемије почетком децембра 2020. године преко 66 милиона људи широм света је оболело, а преко једног и по милиона је умрло (European Centre for Disease Prevention and Control 2020). Размере кризе евидентне су у броју људи које је ова криза непосредно погодила, док се потенцијални негативни економски и социјалне ефекти кризе још увек у потпуности не могу сагледати. Овако измењене околности поново стављају националне државе пред изазов институционалног прилагођавања програма и мера социјалне политике.

У овом раду се преиспитује деловање јавног сектора у Републици Србији у управљању кризом у области социјалне политике, ослањајући се на постављено истраживачко питање: У којим областима социјалне политике, на који начин и са којим циљевима је јавни сектор организовано пружио институционални одговор на кризом нарушено социјално благостање током 2020. године? У контексту кризе изазване пандемијом коронавируса SARS-CoV-2 у Републици Србији, најпре се систематизују и анализирају предузете активности институционалног прилагођавања у испоручивању социјалних права од стране јавног сектора, како би се приказале стратегије прилагођавања обезбеђивања раније предузетих обавеза државе у пружању накнада и социјалних услуга грађанима. Други истраживачки циљ је повезан са дескрипцијом и анализом нових интервенција и инструмената од стране јавног сектора у области социјалне политике који су дизајнирани да пруже

специфичан одговор на нарушено благостање изазвано здравственом кризом.

ПАНДЕМИЈА COVID-19 И СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Реакције Европске уније у последњем дванаестогодишњем периоду вишеструких криза показале су сужен ангажман комунитарне социјалне политике у одговору на кризе у односу на аутономност националних актера. Применом инструмената меког права у другој деценији 20. века (Европски семестар и Европски стуб социјалних права) искључиво је обезбеђиван правно-необавезујући политички оквир за креирање социјалне политике националних држава, при чему је у њима високо постављен приоритет запошљавања у контексту макрофинансијске стабилности. Са друге стране, одговор ЕУ на мигрантску кризу био је оптерећен опречним ставовима држава чланица о решавању „мигрантског питања” и бирократизованим процесом доношења одлука у коме су законодавне измене везане за социјална права миграната спровођене споро или још увек нису донете, док је питање социјалне интеграције претежно фокусирано као питање ефикасне интеграције миграната у европска тржишта рада (Михајловић Бабић, Милошевић, 2019). Према оцени многих аутора чини се да се за ЕУ мигрантска криза показала као „претешки изазов, недовољних управљачких капацитета“ (Офе 2016, 107). Такође, иступање Уједињеног Краљевства из чланства у ЕУ, представља снажан политички потрес, симболички описан речима једног француског песника „Волим те, ни ја тебе“ (Љепојевић 2020, 19).

Криза изазвана пандемијом COVID-19 поново је отворила низ питања повезаних са европском солидарношћу и улогом националне државе у оквиру Европске уније. Методом анализе садржаја релевантних саопштења и одлука током 2020. године, мапиране су кључне области у којима је ЕУ деловала на COVID-19 кризу са нивоа комунитарне социјалне политике: 1) мере у области економије, посебно монетарне политике, путем обезбеђивања зајмова и пореских олакшица за државе чланице, са циљем очувања ликвидности привредних субјеката; 2) мере у области јавног здравља и здравствене политике, обезбеђивањем финансирања за истраживање и развој, као и укидање царина за увоз медицинске опреме у Европску унију; 3) мере у области политике тржишта рада, обезбеђивање директних давања предузећима или зајмова, са циљем

очувања радних места, омогућавања флексибилних радних услова и заштите финансијске одрживости националних система социјалне сигурности. За све ове мере и активности органи Европске уније су искористили постојеће финансијске инструменте, за одређене кохезионе фондове су преусмерили намену, а развијени су и нови финансијски инструменти.

У почетном периоду кризе ЕУ је заузела став да солидарност треба да постоји само унутар њених граница, што је било потврђено забраном извоза медицинске опреме изван ЕУ у марту, а након усвајања од стране Европског парламента и Европског савета, од априла 2020. године ступила су на снагу два пакета мера „Иницијатива за улагање као одговор на коронавирус“ (*Coronavirus Response Investment Initiative – CRII, Coronavirus Response Investment Initiative Plus - CRII+*), којима су стављена на располагање средства за подршку искључиво државама чланицама. И потоњи нови финансијски инструменти солидарности за умањење социјално-економских последица коронавируса, „Европски инструмент за привремену подршку ради смањења ризика од незапослености у ванредној ситуацији“ и „ЕУ следеће генерације“ (*The European instrument for temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency – SURE, Next generation EU Recovery fond*), намењени су државама чланицама, први путем пружања повољних кредита и зајмова, а други путем повољних кредитирања и бесповратних средстава у вишегодишњем финансијском оквиру 2021-2027. године (Council Regulation (EU) 2020/672; Council Regulation (EU) 2020/2094; Council Regulation (EU, Euratom) 2020/2093). Мере у области економске политике у циљу подршке европским компанијама су чиниле претежан део предузетих мера, још од усвајања „Пакета солидарности“ Европске банке за обнову и развој у марту 2020. године, док ЕУ изменама постојећег законодавства проширује солидарност и на државе кандидате за чланство тако што је учинила доступним средства из „Фонда солидарности ЕУ“ за кредитирање државама које се суочавају са великим економским штетама изазваним кризом у јавном здравству (Regulation EU 2020/461). У области здравља, спроведена је пренамена средстава из Фонда за финансирање заразних болести „Хоризонт 2020“ и програма ЕУ за истраживање и иновације 2014-2020 на начин да се ова средства усмере у истраживање, развој и производњу вакцине за европске државе, за шта је задужена компанија CureVac. У оквиру ЕУ механизма цивилне заштите проширена је подршка и на државе које нису чланице ЕУ, што је подразумевало мобилисање

резерви медицинске опреме у оквиру ЕУ и прерасподела државама, на основу чега су државе Западног Балкана и друге земље суседи ЕУ добили заштитну опрему и дезинфекциона средства за здравствену кризу (Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council COM/2020/220). Са друге стране, државе нечланице су самостално потписивале споразуме за придруживање COVAX глобалној иницијативи о заједничкој набавци вакцина, док је Европска комисија преговарала у име 27 држава чланица, Норвешке и Исланда за укључивање у ову иницијативу. Међутим, ЕУ наступа као главни преговарач испред 28 држава чланица Европске уније и скупа држава (Исланд, Лихтенштајн, Албанија, Босна и Херцеговина, Србија, Косово и Северна Македонија), које су потписале мултилатерални „Споразум о заједничким набавкама медицинских средстава“ од априла 2020. године чиме је активиран механизам заједничке набавке.

Процена Светске здравствене организације да је Европа постала епицентар пандемије, иницирала је првобитне реакције европских држава кроз деловање у „аналогији са ратном реториком“ (Aluffi and Lorencz 2020, 547) и са фокусом на национални интерес. Највећи број влада на почетку епидемије, изузев Велике Британије и Шведске, применио је стратегију која се заснивала на „тријади: социјална дистанца, лична хигијена и ношење заштитних маски“ (Hiscott et al. 2020, 3). Затварање међудржавних граница, као мера коју је на самом почетку увело неколико европских држава, као да је наслутило да ће у даљем току епидемије „друштвена дистанца значити ерозију друштвеног“ (Pentini Aluffi and Lorenc, 2020). Примена строгих санитарних мера у већини европских држава, ограничила је економску продуктивност, због чега се предвиђа формирање „контингента од 100.000 новосиромашних услед губитка посла и прихода“ (Hiscott et al. 2020, 5). Колапс здравствених система, недостатак опреме и кадрова у здравственом сектору, условили су креирање аранжмана помоћи и подршке како би се са једне стране ојачао здравствени сектор, а са друге стране очувала ликвидност појединаца и компанија.

Политички одговор појединачних држава у ЕУ на неповољне социо-економске ефекте кризе изазване пандемијом, заснивао се на сету мера економске и социјалне политике, које је мапирала Међународна организација рада кроз четири стуба акција у 188 држава света. Први стуб обухватао је мере фискалне и монетарне политике, примењене у циљу подстицања економије, други стуб је обухватао финансијске инструменте са циљем очувања радних

места и животног стандарда становништва кроз програме новчане подршке, трећи и четврти стуб акција били су усмерени на заштиту радних права путем социјалног дијалога (International Labour Organisation, 2021). Највећи број држава у домену животних и радних услова применио је различите радне ангажмане (рад од куће, сменски рад) као и имплементирање новчаних програма подршке по селективном или универзалистичком принципу. Као меру подршке породици, многе европске државе предвиделе су обавезу послодаваца да родитељима деце школског узраста, старости до 12 година, приоритетно дозволе рад од куће (International Labour Organisation, 2020).

Италија, као европска држава која је на почетку пандемије била највише погођена здравственом кризом са скоро 16 милиона људи у карантину (World Economic Forum, 2020), усвојила је мере којима је обустављено плаћање пореза и хипотека, додељни су бонуси у износу од 100 евра запосленима са бруто годишњим приходима до 40.000 евра, као и уведени нови радни аранжмани (International Labour Organisation 2021, 125). Одсуство хитне реакције на апеле Италије за помоћ у набавци медицинске опреме кроз механизме ЕУ за цивилну заштиту, оснажио је тињајући евроскептични наратив широм Европе (Тоссу, 2020). Друга најпогођенија европска држава је била Шпанија, те је јавни сектор у овој држави усвојио „два пакета економских мера усмерених на заштиту породица, радника, samozапослених и предузећа“ (ILO 2021, 222), кроз мораторијуме на хипотеке и кредите и око 600 милиона евра за унапређење социјалних услуга, укључујући и 300 милиона евра за очување услуге помоћи у кући. Општа је оцена да је искусно вођство Ангеле Меркел, у земљи у којој је евидентиран први случај заразе, показатељ значаја континуираног улагања у квалитет здравственог система у контексту борбе са глобалним здравственим и социјалним ризицима (Dodds et al. 2020).

ОДГОВОР ЈАВНОГ СЕКТОРА НА КРИЗУ ИЗАЗВАНУ ПАНДЕМИЈОМ COVID-19 У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Ефекти пандемије COVID-19 на социјално благостање и рањиве друштвене групе

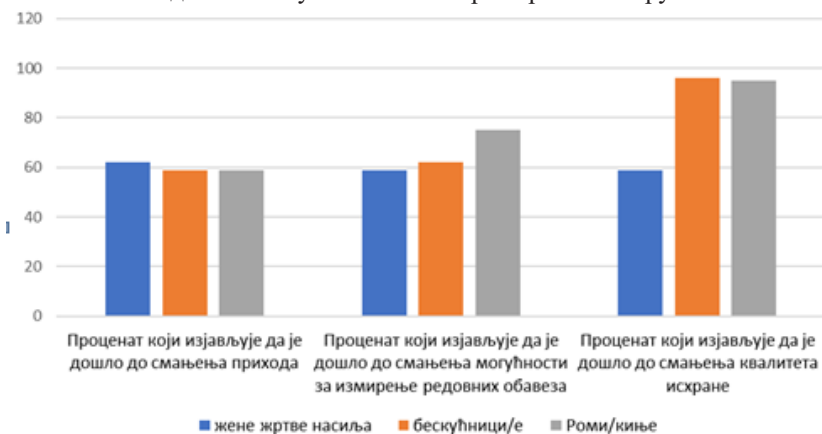
У деветомесечном периоду од бележења првог случаја заразе коронавирусом SARS-CoV-2 у Републици Србији, од 6. марта до 6. децембра 2020. године, од болести COVID-19 је оболело 213 843 грађана (European Centre for Disease Prevention and Control, 2020). Здравствена криза утицала је на економско-социјалне прилике, док размере кризе и њихов утицај на социјално благостање грађана још увек нису јасно перципиране. У односу на општу популацију, рањиве друштвене групе, које представљају средиште социјално политичких интервенција, суочиле су се са вишеструким изазовима током трајања пандемије COVID-19 у областима прихода и потрошње домаћинства, који су повезани, између осталог, са ограниченим ангажманом на формалном и неформалном тржишту рада у кризи.

Утицај кризе неповољно је деловао на животне услове популације у ризику од сиромаштва или социјалног искључивања, која чини око трећину популације у Републици Србији протеклих неколико година, док је 2019. године овај удео износио 31,7% (Републички завод за статистику, 2020)¹. Истраживање које је спровео Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, са више од 2000 припадника рањивих група у осам јединица локалне самоуправе средином 2020. године, показује да је дошло до значајних погоршања животних услова рањивих група у правцу смањења прихода у домаћинству, ограничавања могућности за измирење редовних обавеза и смањења квалитета исхране (Слика 1). Мере финансијске подршке и приступ потребним услугама од стране јавног сектора учесници су оценили као недовољне, као и да су се, у недостатку других мрежа подршке, у највећој мери ослањали на неформалну мрежу подршке (пријатеље, рођаке, комшије) (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, 2020в).

---

1 Имејл-адреса: istrazivanja.fpn@gmail.com.

Слика 1. Оцена ефеката COVID-19 пандемије на промене у задовољавању основних потреба рањивих група

Извор: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, 2020: 3.

Самоперцепцију рањивих група допунили су налази истраживања перспективе цивилног сектора о групама које су посебно рањиве и узроцима рањивости у току пандемије COVID-19, док су области у којима је цивилни сектор перципирао највеће појачање ризика управо оне које су издвојиле рањиве групе у претходном истраживању: приступ раду/изворима зараде (84%); приступ адекватном становању (78%), ризик од сиромаштва (78%) и социјална заштита (78%) (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, 2020б: 7). У горенаведеном истраживању посебна рањивост је забележена код ромске популације, те је наредно истраживање продубило ове налазе. У периоду пре кризе, скоро четвртина подстандардних ромских насеља у Републици Србији није имала приступ чистој води, док је пандемија COVID-19 поставила изазове за испуњавање здравствених препорука за превенцију заразе. Са друге стране, око 10% ромских насеља нема приступ струји што је искључило децу из ромских породица приступу образовном процесу на даљину путем телевизијских канала и интернет платформи. Такође, у преко 80% насеља сезонски послови су наведени као основни извор прихода, чиме су услед ограничења кретања и мера јавног здравља остали ускраћени за остваривање прихода, а ризик од заразе је био посебно изражен за ову популацију због цена заштитне опреме и средстава за дезинфекцију (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, 2020а).

У области тржишта рада, поред ромске популације, документована је појачана рањивост свих радника који су ангажовани у неформалној економији (International Labour Organization, 2020; Уједињене нације Србија, 2020). Забележено је да криза није утицала на смањене запослених у радном односу, док је криза значајно утицала на пад неформалне запослености у прва два квартала 2020. године, за 20%, односно 35% у односу на 2019. годину, респективно (Udovički, Medić, 2021). Процењује се да су мере током ванредног стања директно утицале на 309 900 људи који су ангажовани у неформалном сектору, изузев пољопривреде, док је процењени број грађана који раде у прекарним условима рада и ван радног односа прелазео 70 000. Већина запослених у неформалној економији је послато на неплаћени принудни одмор (45,2%) или су остали без посла (17,5%), што је имало за последицу да већина радника која су ангажована на овим пословима није могла да задовољи основне егзистенцијалне потребе (36,4%) или је могла да купи само прехранбене намирнице (24,20%), док скоро половина сакупљача секундарних сировина није могла да задовољи основне животне потребе (46%) (Bradaš i saradnici, 2020).

Нове политичке интервенције и институционално прилагођавање јавног сектора у области социјалне политике

С обзиром на то да национални и локални нивои власти имају надлежност за спровођење мера у области социјалне политике у Републици Србији, на оба нивоа доношења одлука јавни сектор је пружио организовани одговор на нарушавање социјалног благостања грађана изазвано кризом COVID-19. На националном нивоу, јавни сектор је низом уредби предвидео обезбеђивање директних давања грађанима и привредним субјектима у приватном сектору из буџета Републике Србије, док је на локалном нивоу стратегија прилагођавања подразумевала реорганизацију локалних буџета и начина пружања права на материјалну подршку и услуге социјалне заштите.

Узимајући у обзир нове мере политичке интервенције на националном нивоу, забележена су две мере у групи *новчаних трансфера* грађанима. Република Србија спада у ретке државе које су се определиле за потпуно универзалистички приступ директним давањима грађанима, с обзиром на то да је једна од пет држава на свету која је предузела меру исплате 100 евра свим пунолетним грађанима (Matković 2020). Грађани су се могли пријавити за

добивање помоћи током маја и јуна 2020. године, док су овај новчани трансфер по аутоматизму добили пензионери и корисници новчане социјалне помоћи (УЈП 2020, чл. 3, ст. 1), те је укупан број лица која су искористила ову подршку 6.145.529 грађана (В92 2020). Друга мера је такође садржала универзални приступ јер се односила на целокупну популацију пензионера, независно од материјалног стања и других критеријума, те је у априлу 2020. године исплаћено по 4000 динара једнократне помоћи пензионерима, док је у децембру овај износ био 5000 динара. Поред ове две нове мере, Влада је донела Закључак у току марта 2020. године да се продужи исплата накнада корисницима који их остварују по основу прописа у социјалној заштити и финансијске подршке породици са децом за период трајања ванредног стања, а најдуже три месеца, и то за следећа права: новчану социјалну помоћ, додатак за помоћ и негу другог лица, увећани додатак за помоћ и негу другог лица, дечији додатак, накнаду зараде за време одсуства са рада ради посебне неге детета и накнаде по основу посебне неге детета (Влада Републике Србије 2020).

Највећи фокус политичких интервенција са националног нивоа управљања у кризи односио се на подршку економији, односно на очување ликвидности привредних субјеката. У току 2020. године, поред мера одлагања плаћања (мораторијума за отплату кредита за физичка и правна лица) и одлагања уплата за порезе и доприносе (за привредне субјекте), а као начин да се изврши подстицај превенцији губитка запослења кроз подршку привредним субјектима у приватном сектору, мере унутар ширег пакета мера Владе односиле су се и на *субвенционисање зарада*. Део пакета мера који се односио директније на очување запослења је повезан са исплатама нето минималних зарада запосленима у радном односу, што је обавезивало привредне субјекте који користе ову меру да неће отпустити више од 10% запослених у периоду током трајања мере и три месеца након њеног истека. Сви привредни субјекти који су се пријавили за ову врсту подршке могли су да је користе за своје запослене од маја до јула први пут, а након тога је ова мера настављена у јулу и августу када је смањен удео исплате минималца на 60% од пуног износа, а потом је у децембру ова подршка сужена на исплату једног минималца искључиво привредним субјектима у услужном сектору - туристичким агенцијама, рента кар фирмама, угоститељима и хотелијерима (УФП, 2020; УФПП 2020; УПС 2021).

За анализу утицаја првог пакета мера које су имплементиране у току 2020. године, кроз програм новчаних помоћи и помоћи у

натури, полазиште је податак да је Србија земља са веома високим ризиком од сиромаштва и најнижим нивом утицаја социјалних трансфера (без пензија) на смањење ризика од сиромаштва (17,91%), у поређењу са ЕУ28 (32,8%). У анализи одговора на кризу, оцена је да је за први пакет новчаних трансфера протекао знатан период од усвајања одлуке до имплементације мере због чега ова мера није остварила потпуни ефекат на очување прихода породица (United Nations Development Programme, 2020). Имајући у виду да су породице са троје или више деце у највећем ризику од сиромаштва (Републички завод за статистику, 2018, према УНДП, 2020), као и податак да је око 240.000 старих лица изван пензионог система, оцена је да је кроз универзалистички приступ помоћ лоше таргетирана и да је заобишла део становништва са највишим ризиком од социјалне искључености (United Nations Development Programme, 2020). Такође, сектор социјалне заштите није имао довољно капацитета да правовремено одговори на потребе корисника. Недовољно кадровских капацитета, ограничење кретања из ког се у почетку нису изузимали пружаоци неге и дуго чекање резултата тестирања на вирус, резултирало је у многим случајевима дисконтинуитетом или потпуном обуставом у реализацији услуга смештаја (прихватилиште и установе резиденцијалног типа) и дневних услуга у заједници, као и ослањање на неформалне системе подршке.

Јединице локалне самоуправе су извршиле одређена прилагођавања начина на који су обезбеђивале остваривање права из социјалне заштите и коришћење услуга социјалне заштите. У двадесет јединица локалне самоуправе су биле присутне праксе модификовања услуга (дневни боравак, помоћ у кући, лични пратилац детета), док су забележене и праксе модификовања рада народних кухиња, доставе хуманитарне помоћи, као и начина на који локалне службе приступају додељивању материјалне подршке угроженим грађанима. Услуге социјалне заштите су на локалном нивоу пролагођаване на начин да се подршка пружа флексибилније у погледу временског трајања и комуникације са корисницима на даљину, док су за дистрибуцију подршке коришћење различите *out-reach* активности, повећање обима подршке из локалног буџета и поједностављавање процедура за приступ материјалној подршци на локалном нивоу, са фокусом на посебно рањиве групе (Centar za socijalnu politiku, 2020). Међутим имајући у виду, неједнак степен развоја јединица локалне самоуправе у Србији, процена је да је ефикасност мера и активности и поред изузетног напора, био

условљен њиховим финансијским и кадровским капацитетима (UNDP, 2020).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Друштвена криза изазвана пандемијом COVID-19 указала је на слабости супранационалних механизма управљања друштвеним ризицима, нарочито у контексту оцене закаснеле и ограничене реакције Европске уније у управљању кризом. Такође, здравствена криза која је проузроковала колапс националних здравствених система покренула је дискусију о нужности заокрета у планирању социјалног и економског развоја држава у односу на доминантну неолибералну доктрину.

У националном контексту Републике Србије, политички одговор на кризу изазвану пандемијом COVID-19 обележен је глобалним трендовима у креирању социјалне политике, те су главне политичке интервенције са националног нивоа управљања кризом биле фокусиране на подршку економији и превенцију незапослености. Током 2020. године, неефикасност постојећих институционалних решења у домену социјалне политике превазилажена је делимичним прилагођавањем начина обезбеђивања права грађанима на накнаде и услуге из система социјалне заштите. Међутим, упркос повећаној рањивости одређених делова популације у поређењу са општом популацијом, није било посебно циљаних мера за подршку сиромашним и социјално искљученим грађанима, као ни уједначене додатне подршке на локалном нивоу, док је недржавним актерима било препуштено попуњавање јаза између потреба рањивих група у кризи и подршке коју пружа јавни сектор.

Досадашња национална искуства реаговања у кризи потврђују усмереност мера политичке интервенције у области социјалне политике ка заштити права средњих класа - оних који учествују у формалној економији. Ово отвара вредносно питање - *коме је подршка најпотребнија* и повезано са тим, потребу за заокретом у приоритизацији на политичкој агенди у правцу појачаног фокуса ка смањењу последица социјалних неједнакости током периода кризе и, још важније, ка социјалном инвестирању у рањиве групе изван кризних контекста. Пандемија COVID-19 потврђује да се инвестирање у социјалну и здравствену заштиту не би смело третирали као трошак, већ као инвестиција у средњорочном периоду. Улагање у програме очувања здравља, смањења социјалног искључивања и доступно образовање услов је отпорности заједнице

у односу на садашње и перципиране будуће ризике, док би приступ социјалног инвестирања могао представљати нов механизам управљања актуелним и будућим кризама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Љепојевић, Синиша. 2020. *Брегзит револуција: Политичке рушевине и повратак суверенитета*. Београд: БеоСинг.
- Михајловић Бабић, Сузана, и Наташа Милошевић. 2019. „Социјално искључивање држављана трећих земаља са европских тржишта рада.“ *Социјална политика* 3/2019: 83–101. doi: 10.22182/сп.32019.5.
- Офе, Клаус. 2016. *Европа у замци*. Београд: Службени гласник.
- Републички завод за статистику. 2020. „Сиромаштво и социјална неједнакост, 2019.“ 31. 01. 2021. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201283.pdf>.
- Уједињене нације Србија. 2020. *COVID-19: Процена социо-економског утицаја*. Београд: Уједињене Нације Србија.
- Уредба о фискалним погодностима и директним давањима привредним субјектима у приватном сектору и новчаној помоћи грађанима у циљу ублажавања економских последица насталих услед болести COVID-19 [УФП], „Сл. гласник РС“, бр. 54/2020.
- Уредба о формирању привременог регистра и начину уплате једнократне новчане помоћи свим пунолетним држављанима Републике Србије у циљу смањивања негативних ефеката проузрокованих пандемијом болести COVID-19 изазване вирусом SARS-CoV-2 [УЈП], „Службени гласник РС“, бр. 60/2020.
- Уредба о утврђивању програма финансијске подршке привредним субјектима за одржавање ликвидности и обртна средства у отежаним економским условима услед пандемије COVID-19 изазване вирусом SARS-CoV-2 [УФПП], „Сл. гласник РС“, бр. 54/2020.
- Уредба о утврђивању Програма распореда и коришћења субвенција за подршку раду угоститељске и туристичке привреде због потешкоћа у пословању проузрокованих епидемијом болести COVID-19 изазване вирусом SARS-CoV-2 [УПС], „Сл. гласник РС“, бр. 11/2021, 23/2021 и 38/2021.

- Влада Републике Србије. 2020. Закључак 234. седница Владе Републике Србије, 24. март 2020. године. <https://www.srbija.gov.rs/vest/454209/pravo-na-isplatu-socijalnih-davanja-produzeno-dok-traje-vanredno-stanje.php>.
- Aluffi Pentini, Anna, and Walter Lorenc. 2020. "The Corona crisis and the erosion of 'the social' – giving a decisive voice to the social professions." *European Journal of Social Work* (23) 4: 543–553. doi: 10.1080/13691457.2020.1783215.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society*. London: Sage.
- Bonoli, Giuliano. 2007. "Time matters: Postindustrialization, new social risks, and welfare state adaptation in advanced industrial democracies." *Comparative Political Studies* 40 (5): 495–520. doi: 10.1177/0010414005285755.
- Borosch, Nikola, Johanna Kuhlmann and Sonja Blum. (2016). "Opening Up Opportunities and Risks? Retrenchment, Activation and Targeting as Main Trends of Recent Welfare State Reforms Across Europe." In *Challenges to European Welfare Systems*, eds. Schubert Klaus, De Villota Paloma, and Johanna Kuhlmann, 769–791. Cham: Springer.
- Bradaš, Sarita, Mario Reljanović, i Ivan Sekulović. 2020. *Uticaj epidemije COVID-19 na položaj i prava radnica i radnika u Srbiji uz poseban osvrt na radnike i radnice na prvoj liniji i u neformalnoj ekonomiji i višestruko pogođene kategorije*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju.
- B92. 2020. „Završava se isplata pomoći od 100 evra za 6.145.529 građana Srbije: Ispunili smo obećanje.“ 8. jun 2020. https://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2020&mm=06&dd=08&nav_id=1692724.
- Centar za socijalnu politiku. 2020. *Inovativne prakse u oblasti socijalne zaštite na lokalnom nivou u Republici Srbiji – odgovor na vanredno stanje usled pandemije Covid-19*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Council Regulation (EU) 2020/672 of 19 May 2020 on the establishment of a European instrument for temporary support to mitigate unemployment risks in an emergency (SURE) following the COVID-19 outbreak, OJ L 159, 20.5.2020, p. 1–7.
- Council Regulation (EU) 2020/2094 of 14 December 2020 establishing a European Union Recovery Instrument to support the recovery in the aftermath of the COVID-19 crisis, OJ L 433I, 22.12.2020, p. 23–27.

- Council Regulation (EU, Euratom) 2020/2093 of 17 December 2020 laying down the multiannual financial framework for the years 2021 to 2027, OJ L 433I, 22.12.2020, p. 11–22.
- Dahlstedt, Magnus, and Anders Neergaard. 2019. "Crisis of Solidarity? Changing Welfare and Migration Regimes in Sweden." *Critical Sociology* 45 (1): 121–135. doi: 10.1177/0896920516675204.
- Dodds, Klaus et al. 2020. "The COVID-19 pandemic: territorial, political and governance dimensions of the crisis, Territory, Politics." *Governance* 8 (3): 289–298. DOI: 10.1080/21622671.2020.1771022.
- Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.
- European Centre for Disease Prevention and Control. 2020. "Situation dashboard – COVID-19 cases in Europe and worldwide." Last accessed 7. 12. 2020. <https://qap.ecdc.europa.eu/public/extensions/COVID-19/COVID-19.html#global-overview-tab>.
- Elsässer, Lea, Inga Rademacher, and Armin Schäfer. 2015. "Cracks in the foundation: Retrenchment in advanced welfare states, economic sociology_the european electronic newsletter." *Economic Sociology: The European Electronic Newsletter* 16 (3): 4–16.
- Hiscott, John et al. 2020. "The global impact of the Corona Pandemic." *Cytokine and Growth Factor Reviews* 53: 1–9. doi: 10.1016/j.cytogfr.2020.05.010.
- Hooijer, Gerda, and Georg Picot. 2015. "European Welfare States and Migrant Poverty: The Institutional Determinants of Disadvantage." *Comparative Political Studies* 48 (14): 1879–1904. doi: 10.1177/0010414015597508.
- International Labour Organization [ILO]. 2020. "ILO Monitor: COVID-19 and the world of work." Last accessed 10. 12. 2020. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf.
- International Labour Organisation [ILO]. 2021. "Covid-19 Country Policy Responses." Last accessed: 24. 04. 2021. <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/regional-country/country-responses/lang--en/index.htm>.
- Malgesini, Graciela, and EU Inclusion Strategies Group (2020). *The Impact of Covid-19 on People Experiencing Poverty and Vulnerability: Rebuilding Europe with Social Heart*. Brussel: European Anti-Poverty Network.

- Marchal, Sarah, Ive Marx, and Natascha Van Mechelen. 2014. "The Great Wake-Up Call? Social Citizenship and Minimum Income Provisions in Europe in Times of Crisis." *Journal of Social Policy* 43 (2): 247–267. doi: 10.1017/S0047279413000950.
- Matković, Gordana. 2020. „Mreže socijalne sigurnosti u vreme COVID-19 krize“. 03. 02. 2021. http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/Mreze_socijalne_sigurnosti_u_vreme_Covid-19_krize.pdf.
- Natili, Marcello. 2018. *The Politics of Minimum Income: Explaining Path Departure and Policy Reversal in the Age of Austerity*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council amending Decision No 1313/2013/EU on a Union Civil Protection Mechanism, COM/2020/220.
- Regulation (EU) 2020/461 of the European Parliament and of the Council of 30 March 2020 amending Council Regulation (EC) No 2012/2002 in order to provide financial assistance to Member States and to countries negotiating their accession to the Union that are seriously affected by a major public health emergency, OJ L 99, 31.3.2020, p. 9–12.
- Taylor-Gooby, Peter. 1994. "Postmodernism and Social Policy: A Great Leap Backwards?" *Journal of Social Policy* 23 (3): 385–404. doi: 10.1017/S0047279400021917.
- Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. 2020a. *Mapiranje podstandardnih romskih naselja prema rizicima i pristupu pravima u Republici Srbiji – sa naročitim osvrtom na COVID-19 pandemiju*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
- Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. 2020b. *Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa grupa u riziku: uzroci, ishodi i preporuke*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
- Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. 2020v. *Posledice COVID-19 pandemije na prihode i potrošnju domaćinstava iz perspektive osetljivih grupa*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
- Toccy, Nathalie. 2020. "International Order and The European Project in Times of COVID-19." *Instituto Affari Internazionali*. Last accessed 24. 04. 2021. <https://www.iai.it/en/publicazioni/international-order-and-european-project-times-covid19>.

- Udovički, Kori, i Pavle Medić. 2021. *Uticaj COVID-19 krize na zaposlenost: Fokus na ranjive kategorije*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- United Nations Development Programme [UNDP]. 2020. *COVID-19 Socio-Economic Impact Assessment*. Belgrade: United Nations Development Programme.
- World Economic Forum [WEF]. 2020. "Europe surpasses 100,000 confirmed coronavirus death - How did we get here?" Last accessed 25. 04. 2021. <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-deaths-europe/>.
- World Health Organisation. "WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19." Last accessed 24.04.2021. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>.

Suzana Mihajlović Babić*

Faculty of Political Science, University of Belgrade

Nataša Milošević

City Center for Social Work in Belgrade

SOCIAL POLICY AND CRISIS - THE REPUBLIC OF SERBIA RESPONSE TO THE COVID-19 PANDEMIC

Resume

Contemporary postmodernist ideas in political science and public policy have diminished the responsibility of national states and their social security systems to respond to social inequalities, while their role in crisis management is most often associated with economic sustainability and monetary policy. On the other hand, supranational organizations, such as the European Union, have shown limited role regarding crisis intervention, by creating interventions most often as a non-binding political documents in the field of social policy, as well as focusing on the economic sphere in crisis response strategies. Considering that, support to vulnerable groups in times of crisis remains responsibility of crisis management at the national level, with the possible participation of non-state actors at the national and local levels who provide additional support to vulnerable social groups.

In the Republic of Serbia, during 2020, two types of public sector interventions were undertaken in response to the COVID-19 crisis and its impact on social welfare of citizens. At the national level, the government has adopted a series of legislative documents providing direct cash benefits to citizens and enterprises in the private sector from the national budget, while at the local level strategy has included reorganization of local budgets and ways to provide material support and social services. New measures of political intervention at the national level during 2020 included direct cash transfers to citizens, based on a universalist approach, without respecting the criteria of income testing or other criteria related to specific population groups vulnerability. Targeting was present in the preferential approach of automatically allocating these universal rights to cash transfers to social assistance beneficiaries and retirees. The major focus of political interventions from the national level of crisis management was on supporting the economy, which, among other things, included wage subsidy in order to prevent unemployment.

---

* E-mail address: istrazivanja.fpn@gmail.com.

At the local level, certain adjustments were made to the manner in which social protection rights were implemented.

The results of the analysis lead to the conclusion that, despite the fact that vulnerable groups were especially affected by the crisis compared to general population, there were no specifically targeted measures to support these groups. On the other hand, additional support at the local level was unequally developed, and it was left to non-state actors to fill the gap between the needs of vulnerable groups in crisis and the support provided by the public sector. It is necessary to redefine crisis management in the field of social policy in a manner that in future crises reduction of social exclusion and inequalities should take more significant place on the political agenda, parallel with the support for the economy and labor market.

Keywords: social policy, crisis, COVID-19, Republic of Serbia.

---

* Овај рад је примљен 20. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јун 2022. године.

Драгана Stoeckel*

Универзитет у Београд, Факултет политичких наука

СУИЦИД И ПАНДЕМИЈА ТОКОМ ПРВЕ ГОДИНЕ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА 19 У СРБИЈИ: ИЗМЕЂУ СТРАХА, ПОРОДИЧНОГ НАСИЉА И УСАМЉЕНОСТИ**

Сажетак

Здравствена криза изазвана глобалним ширењем вируса Ковид-19, има бројне негативне импликације на све друштвене сфере и ставља бројне државе, системе, али и појединце, пред вишеструке изазове. Рестриктивне мере које су владе земаља доносиле од почетка пандемије са циљем спречавања (неконтролисаног) ширења вируса имају негативне ефекте не само на глобалну економију и појединце који су у повећаном ризику, већ и ментално здравље целокупне популације. Несигурност запослења, губитак посла, константо присуство осећања страха за сопствено, али и здравље блиских људи, депресија и усамљеност су само неки од фактора ризика који су у позитивној корелацији са стопом самоубиства. Стога је општи предмет овог рада анализа утицаја пандемије током прве године на стопе самоубиства у Србији кроз призму фактора ризика за ментално здравље који су се јавили, односно нарочито интензивирани као последица примена мера које су имале као циљ заштиту здравља становништва и растрећење здравственог система. Циљ рада се огледа у компарацији броја самоубиства у годинама које су претходиле пандемији и током 2020. године, када су и предузете

---

* Имејл адреса ауторке: dragana.stoeckel@fpn.bg.ac.rs

** Рад је презентован на научном скупу националног значаја - 41. Сусрети социјалних радника: Солидарност у свету који се мења: перспективе и изазови за социјални рад и социјалну политику, одржаног 4. јуна 2021. године.

* Рад је подржан средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научно-истраживачког рада НИО у 2022. години, број: 451-03-68/2022-14 од 17.01.2022. године.

мере, као што су забрана и/или ограничење кретања и контаката и социјална изолација, биле најрестриктивније са становишта људских права и слобода. У раду је дата анализа на који начин и у ком интензитету су потенцијално ове мере утицале на ментално здравље популације, као и какве су пројекције утицаја ових фактора ризика на суицид у Србији у предстојећем периоду.

Кључне речи: самоубиство, пандемија, корона вирус, ментално здравље, рестриктивне мере, усамљеност, страх

МЕНТАЛНО ЗДРАВЉЕ У КРИЗНИМ УСЛОВИМА

Одавно је познато да свака криза, било да се одвија на личном, односно породичном плану, или на макро плану, као глобална, регионална или национална друштвена криза, утиче на детерминанте менталног здравља. У овим условима протективни фактори слабе, док фактори ризика постају све бројнији, израженији и комплекснији.

Повезаност између макроекономске нестабилности и погоршања менталног здравља, као и стопа самоубистава је давно потврђена бројним истраживањима. Неповољни економски показатељи, као што су повећање незапослености, ригорозне мере штедње и велики јавни дуг доводе до повећања учесталости самоубиства (Lewis and Sloggett 1998, Qin, Agerbo and Mortensen 2003, Young-Hwan 2009). Ови налази су додатно потврђени студијама након светске економске кризе 2008-2009. године у земљама попут Италије (Mattei et al., 2014), Грчке (Rachiotis et al. 2015), Шпаније (Alvarez-Galvez et al. 2021). Тако се, на пример, у случају Грчке, почетак економске кризе 2008. године везује за повећање инциденце самоубиства, иако је ова земља увек важила за једну од земаља са најнижом стопом самоубистава (Madianos et al. 2014). Тако се смртност као последица суицида у 2011. години, години када је донето неколико мера штедње, укључујући и оне у сектору јавног здравља, повећала за 55.8% у односу на годину која је претходила кризи (2007. годину) (Madianos et al. 2014).

На другој страни, корелација између здравствених криза и стопе суицида, иако проучавана у мањој мери у односу на финансијске кризе, анализирана је у контексту заразних болести, пре свега тешког акутног респираторног синдрома (САРС) 2003. године и пандемије свињског грипа Х1Н1 2009. године, док је предмет највећег броја новијих истраживања био утицај епидемије еболе (2014-2016) на ментално здравље људи у погођеним земљама.

Све ове епидемије су имале негативан утицај на ментално здравље оболелих. Тако истраживања из Азије показују да је чак 50% људи након опоравка од САРС-а имало симптоме анксиозности, а око 20% симптоме депресије (Tsang HWH et al. 2004), а сама епидемија је у неким земљама довела и до повећања стопе самоубистава, посебно код популације старије 65 година (Yip PS et al. 2010).

Међутим, иако се пандемија Шпанског грипа 1918-1919. године, која је однела око 50 милиона живота широм света, сматра једином упоредивом кризом, ниједна досадашња здравствена катастрофа се не може упоредити са пандемијом корона вируса. Ова пандемија је глобално означена као највећи изазов за ментално здравље светске популације, али и као кључни тренутак у историји менталног здравља, јер ће благостање будућих генерација, као и успешан опоравак бити одређен тиме како се свет сада носи са овим изазовом (WHO 2020).

Стање менталног здравља и пре ширења вируса корона било предмет забринутости, али је Ковид-19 без сумње изнедрио додатне, комплексне и бројне изазове за ментално здравље у свим земљама и за све народе. Посебно погођени пандемијом су људи са већ постојећим проблемима менталног здравља, као и припадници вулнерабилних група, односно сви они појединци и групе који имају удружене факторе ризика. Последице по ментално здравље не зависе само од општег физичког и менталног здравља, већ и од читавог низа фактора ризика, као што су евентуално приступ здравственом систему и услугама, изложеност стресу и стратегија његовог превладавања, укупан друштвено-економски положај, доступност психо-социјалне подршке и многи други. Стога се може рећи да ризици по ментално здравље становништва које здравствене кризе са собом носе донекле превазилазе изазове које изазивају друге друштвене кризе, с обзиром да инкрпорирају цео спектар здравствених, социјалних, економских, културних, индивидуалних, породичних и друштвених чиниоца.

ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПОРОДИЦЕ У УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ

Мере које су доношене и спровођене ради заштите здравља становништва и превенције ширења вируса и заражавања, као што је смањење социјалних контаката, изолација, рад од куће, затварање школа и прелазак на онлајн наставу, изнедриле су нове или продубиле већ постојеће проблеме и ставиле на тест и породичне односе.

Многе породице су биле принуђене да више времена проводе код куће, а самим тим су и чланови били упућенији једни на друге. За неке породице је то значило изградњу и учвршћивање односа, прилику за зближавање. Међутим, заједничко provedено време је за одређене породице представљало додатну напетост или нарушавање односа. С обзиром да је познато да партнерско и породично насиље, и посебно насиље над женама, има тенденцију пораста током кризних ситуација и у стресним временима, укључујући пандемије (Peterman et al. 2020), већ на њеном почетку је упозоравано да се може очекивати 31 милион додатних случајева родно заснованог насиља током 6-месечног трајања затварања (тзв. *lockdown*) (UNFPA 2020).

Подаци добијени током првих месеци пандемије, када је *lock-down* био на снази у великом броју земаља, показали су значајан пораст броја позива жртава породичног насиља СОС телефонима. Тако је, на пример у Аргентини, број позива порастао за 32%¹ у односу на период пре пандемије (Perez-Vincent et al. 2020), а у Европи за око 60% (United Nations [UN] 2020).

Подаци из региона показују да је у првих 5 месеци 2020. године број кривичних дела насиља у породици у Републици Српској порастао у односу на исти период претходне, 2019. године. Тако је 2019. године забележено 145 кривичних дела у периоду од јануара до маја, а наредне године 192, иако се не може са сигурношћу потврдити да ли је овај пораст резултат искључиво мера током пандемије или/и промена у законодавству које су управо тада ступиле на снагу (Грбић Павловић 2020). Међутим, према проценама невладиног сектора у Босни и Херцеговини, породично насиље повећало за око 20% током пандемије (Грбић Павловић 2020).

Подаци о насиљу у породици се разликују у нашој земљи. Наиме, у Србији је забележен смањење броја пријава насиља у породици полицији током ванредног стања за 29% у поређењу са истим периодом 2019. године (Феномена 2020). Број примљених позива за помоћ се разликовао између самих организација које пружају подршку женама у ситуацијама насиља, тако да су поједине женске организације примале у просеку мање позива него у периоду пре пандемије, неке организације не бележе никакву промену, док су се позиви упућени једном броју организација повећали (Феномена 2020). Осим тога, и постојећи подаци о насиљу у породици у

¹ Према појединим изворима (Sigal et al. 2020), број позива је порастао чак за 67% у априлу 2020. године у поређењу са истим месецем претходне године.

Србији током ванредног стања се разликују. Док је Министарство унутрашњих послова извештавало да је број пријава опао током овог периода, исуства невладиног сектора су нешто другачија (АЖЦ, 2020). Према подацима Аутономног женског центра [АЖЦ] број позива СОС телефону је утростручен (АЖЦ, 2020).

И поред непостојања прецизних података, разлога за забринутост има. Наиме, искуство породичног насиља је један од фактора ризика за суицидално понашање. Потврђено је да *lock-down* може бити окидач за већу дисфункционалност односа између партнера, а да то последично доводи и до повећања стреса за децу која одрастају у оваквим условима са којим се обично неадекватно боре, што све може довести до проблема менталног здравља и повећаног ризика од суицида (Cluver et al. 2020).

Страх и усамљеност током пандемије: импликације по ментално здравље

Незауостављиво ширење вируса је нагнало владе бројних земаља, а посебно оних са највећим бројем оболелих од корона вируса, да доносе веома стриктне стратегије борбе против даљег ширења заразне болести и предузимају непопуларне мере ради заштите становништва, посебно његових највулнерабилнијих група, у почетним фазама пандемије, пре свега током првог и другог таласа². Ове мере су подразумевале смањење контаката, изолацију и самоизолацију, ограничавање или потпуну забрану кретања, што се веома неповољно одражавало на свакодневни живот становника, услове и квалитет њиховог живота, као и психичко и физичко благостање. Овим мерама су посебно били погођени људи који живе у колективном смештају, старачка и једночлана домаћинства, особе са инвалидитетом и друге рањиве категорије.

Као једна од највулнерабилнијих група код које се последица ових мера најинтензивније одражавају су старији, и то они који живе у неком од облика колективног смештаја, с обзиром су најрестриктивније мере управо таргетирали ову популацију. Становници ових установа су били недељама изоловани, уз увођење забрана не само напуштања установа, већ и соба. Посете су биле суспендоване, а контакти између самих корисника сведени на минимум. Овакве мере, иако уведене са добром намером –

2 Као први талас се најчешће издваја раздобље између средине марта и краја јуна 2020. године, док други талас временски кореспондира периоду од 1. јула до 15. октобра 2020. године.

превенција уласка вируса и његовог неконтролисаног ширења у установама, као и спасавање живота људи који су у повећаном ризику не само од заражавања, већ и од смрти услед инфицирања корона вирусом, истовремено су биле праћене бројним критикама са становништа људских права услед изостанка свеобухватне процене приликом њиховог планирања и имплементације, а у смислу њихове увременености и адекватности, односно оправданости (Stöckel, Пантелић 2021). Обимна научна литература потврђује повезаност изолације и усамљености са повећањем смртности, посебно код старије популације (Steptoe et al. 2013), а многе студије из различитих земаља документују погоршање менталног здравља популације на резиденцијалном смештају током пандемије које се огледа у интензивирању деменције, развоју анксиозности и депресије.

Без обзира да ли се говори о популацији која је у повећаном ризику или општој популацији, све ове неповољне последице су додатно интензивирание услед осећања страха због саме болести, независно да ли је сама особа заражена или услед страха од заражавања, и то не само за себе, већ и за друге блиске особе, као и последичног пораста анксиозности, стреса и депресије.

Иако ће неки од негативних ефеката пандемије бити тек дугорочно видљиви, у научној литератури се већ могу наћи многи налази који указују на значајно погоршање менталног здравља од почетка пандемије. Тако многе студије већ потврђују везу између страха од ковида, на једној страни и анксиозности (Mertens et al. 2020) и стреса (Tzur Bitan et al. 2020), на другој страни. Већ почетком 2020. године је утврђено да се преваленца анксиозности и депресије више него удвостручила у појединим земљама (на пример, у Белгији, Италији, Француској, Новом Зеланду) у поређењу са претходним годинама, и то посебно у оним периодима када је стопа смртности од ковида била на високом нивоу или када су имплементирани најригорозније мере и ограничења (OECD 2021). Ментални дистрес је посебно изражен код људи који су током пандемије имали несигурно запослење, нижи образовни статус и приходе (OECD 2021), али и код младих. Тако су процене које су настале током прве године ковида указивале да 1 од 4 младих у свету има појачане клиничке симптоме депресије, док 1 од 5 младих има симптоме анксиозности, да би се у даљем току пандемије ове процене чак удвостручуле (Racine et al. 2021). Генерално, психолошки дистрес је најинтензивнији код људи који су изгубили неку блиску особу због ковида – члана породице или пријатеља (Joaquim et al. 2021) као и код оних који су и пре ковида имали историју менталних болести.

Људи користе различите механизме суочавања са свим овим стресорима од којих неки не само само да нису адекватни, већ су и штетни, и могу имати додатно неповољне импликације по здравље појединаца, као што су повећана конзумација психоактивних супстанци, која даље може довести до интензивирања проблема у интерперсоналним односима услед агресивног понашања, или до јављања различитих врста зависности, као што је коцкање, гејминг и сл. Тако су потврђене промене у обрасцима пијења код опште популације током пандемије (Bramness et al. 2021), као и повећана конзумација алкохола и цигарета (Vanderbruggen et al. 2020). У посебном ризику током пандемије су особе са већ испољеним проблемима зависности на шта указују и налази из Шпаније, који потврђују да је пандемија, посебно периоди затварања, тзв. лоцкдаун-и, довела до погоршања, односно појачаног конзумирања алкохола особа која се налазе на третману лечења од алкохолизма (Grau-López L et al. 2022).

Сви ови проблеми менталног здравља могу бити окидачи за суицидално понашање. Имајући у виду да је пандемија корона вируса, а посебно примена ригорозних мера, активирала факторе ризика за овакво понашање, као и да искуства епидемије или природних катастрофа дугорочно повећавају депресију (Morganstein and Ursano 2020), која је једна од главних фактора ризика суицидалног понашања, чини се оправданим и страх од потенцијалног пораста стопа суицида током, али и након пандемије.

Пандемија као окидач за самоубиство - неоправдан страх или реалност?

Већ у првим месецима пандемије актуелизовано је питање стања менталног здравља у контексту стопа и образаца самоубиства као последица ширења вируса. Експерти су упозоравали на опасност од повећања стопе самоубиства, с обзиром да историја каже да кризе обично повећавају морталитет који се доводи у везу са проблемима менталног здравља. Међутим, шта се заправо десило са стопама самоубиства током прве године пандемије?

Мета анализа која је обухватила статистичке податке из 21 земље у период од 1. априла до 31. јула 2020. године је показала да је стопа самоубиства у земљама са високим и средњим приходима углавном остала непромењена или чак незнатно опала у првим месецима пандемије у поређењу са очекиваним нивоима заснованим

на статистичким подацима пре пандемије (Pirkis et al. 2021).³ Иако наизглед изненађујуће, исти тренд у стопама самоубиства је, на пример, био забележен на почетку Шпанског грипа у Америци (Bastianpillai, Allison and Looi 2021). Највећи број студија о трендовима суицида у првој години пандемије су показале да је дошло до незнатног смањења стопа, док остатак сведочи о занемарљивом повећању (Tandon 2021). Међутим, у једном броју земаља је идентификован и пораст броја самоубиства током пандемије који се приписује управо последицама пандемије корона вируса. Тако су, на пример, самоубиства повезана са ковидом су регистрована у неким земљама као што је Бангладеш (Mamun, Griffiths, 2020; Bhuiyan et al. 2020), Непал (Acharya et al. 2022), and Јапан (Tanaka, Okamoto 2021) и др.

Овај несклад између очекиваног пораста и регистрованог броја самоубиства се приписује различитим факторима. Наиме, једно од објашњења се заснива на протективним факторима који су деловали на самом почетку пандемије, а који се огледају у повезивању људи, јачању неформалних и формалних мрежа подршке, заједништва и уопштено активној подршци које су заједнице пружале појединцима и групама који су се нашли у повећаном ризику (Tandon 2021). Као остали могући разлози наводе се рани програми финансијске подршке које су многе владе инцирале и имплементирале како би ублажиле економске последице пандемије, као и развој и обезбеђивање веће доступности услугама у систему менталног здравља (Tandon 2021).

Супротно непостојању чврстих налаза о повећању стопа самоубиства, истраживања потврђују већу стопу смртности за општу популацију при чему су особе са менталним болестима диспропорционално заступљене, а већа стопа се приписује директним и индиректним ефектима корона вируса (Nemani et al. 2021).

Из свих овх разлога се и даље не може поуздано тврдити да у наредном периоду неће доћи до повећања стопа самоубиства као последица пандемије. Оно што је вероватно је да ће се утицај пандемије на ментално здравље популације разликовати од земље до земље у зависности од бројних фактора, као што су обим пандемије, предузете мере у циљу заштите јавног здравља, социо-демографских карактеристика становништва, карактеристика

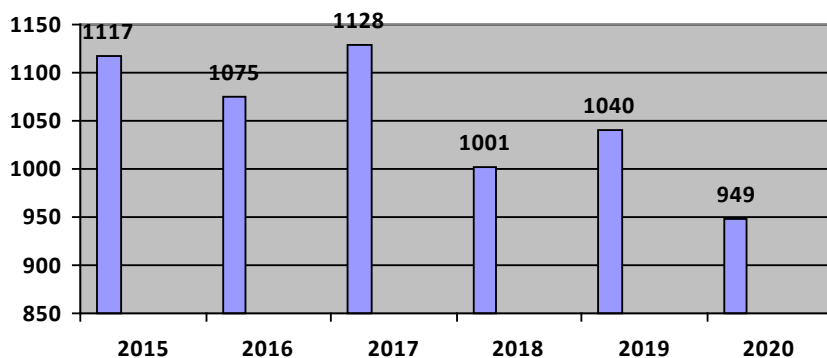
---

3 Не треба заборавити да ова студија има бројна ограничења, али И да није обухватила земље са ниским приходом, посебно имајући у виду да су генерално стопе самоубиства у овим земљама на вишем нивоу.

и квалитета здравственог система, посебно у домену заштите менталног здравља и програма превенције суицида.

Када је Србија у питању, статистички подаци о броју самоубистава током пандемије нису још увек јавно доступни. Подаци Министарства унутрашњих послова [МУП] показују да нема великих осцилација у односу на период који је претходио пандемији.

Табела 1: Број самоубистава у Србији у периоду 2015-2020. године

Извор: МУП (2021). Подаци добијени на основу захтева за приступ информацијама од јавног значаја упућеног Министарству унутрашњих послова

Стопа самоубистава се у петогодишњем периоду пре пандемије кретала између 1000 и 1128 самоубистава годишње. Највећи број самоубистава у посматраном периоду је забележен 2018. године, када је извршено 1128 самоубистава, док је следеће године регистрован најмањи број – 1001 самоубиство. У првој години пандемије је стопа самоубистава незнатно опала и износила је 949 самоубистава. Овакав тренд кореспондира са трендовима регистрованим у другим земљама почетком пандемијом.

Број самоубистава је био релативно стабилан током 2020. године, изузев неколико месеци у којима се бележи изванредан пораст.

Табела 2: Број самоубистава у Србији у првој години пандемије (током 2020. године)

Месец	Укупан број самоубистава	Пол	
		Мушкарци	Жене
Јануар	66	54	12
Фебруар	64	50	14
Март	67	53	14
Април	61	46	15
Мај	95	67	28
Јун	72	52	20
Јул	84	61	23
Август	108	85	23
Септембар	93	69	24
Октобар	76	62	14
Новембар	77	63	14
Децембар	86	63	23
Укупно	949	725	224

Извор: МУП (2021)

Месеци који се могу издвојити са нешто већим стопама су мај, август, септембар и децембар, с тим што је значајнији пораст забележен почевши од маја месеца. Док је у прва четири месеца број самоубистава био стабилан (око 60 самоубистава месечно), пораст се бележи почевши од 5. месеца у коме се број самоубистава повећао за чак 50% у поређењу са претходним месецима. Највећи број је достигнут у августу, када је извршено чак 108 самоубистава.

Може се приметити да је скок у броју самоубистава уследио након попуштања рестриктивних мера, односно након периода у којима је забележен највећи број оболелих/умрлих од корона вируса.

Табела 3: Упоредни преглед најважнијих предузетих мера за сузбијање ширења корона вируса током 2020. године и броја извршених самоубистава по месецима

Месец	Мере	Број
Јануар	Први случај корона вируса у свету пријављен је крајем 2019. године у Кини; у Србији није постојала забринутост, корона вирус није још увек био тема	66
Фебруар	Почетак страха од заразе корона вирусом; појачан надзор путника, пре свега из Италије и Кине	64

Март	Први случај и проглашење ванредног стања; полицијски час; самоизолација за путнике из иностранства	67
Април	Број заражених удесетостручен; најдужи полицијски час; упозоравајуће СМС поруке о “сценарију из Италије”	61
Мај	Укидање ванредног стања; враћање у „нормалу“	95
Јун	Мере преточене у препоруке; живот као пре короне – одржавање утакмица, избори	72
Јул	Најављивање ограничења кретања; преоптерећен здравствени систем; увођење нових мера; забележен дотадашњи дневни рекорд оболелих	84
Август	Стабилизација ситуације, постепено укидање мера	108
Септембар	Без ригорозних мера; само препорука ношења маски	93
Октобар	„Повратак“ короне; више пријема у болницама него отпуста; нови рекорд броја оболелих од почетка пандемије	76
Новембар	Дневни рекорди инфицираних; раст броја преминулих; здравствени систем пред пуцањем; претње увођења забране кретања	77
Децембар	Велике стопе инфицираних и умрлих	86

Извор: Обрада аутора

Као што се може приметити на основу прегледа стања током прве године кроз призму предузиманих мера, капацитета здравственог система и озбиљности ситуације, и броја самоубиства извршених у истој години, трендове суицида у контексту пандемије је тешко предвидети и на примеру наше земље. Генерално се може приметити тенденција да се број самоубиства повећавао након интензивних периода и напете атмосфере, када је број оболелих и умрлих растао, као и након најављивања или стварне имплементације рестриктивних мера, што је очекивано довело до до раста страха, анксиозности и тензије код људи. Међутим, ове податке треба анализирати са опрезом.

У научној и стручној литератури о вези између пандемије корона вируса и самоубиства се генерално могу издвајати два сценарија – оптимистични и песимистични. Према оптимистичном сценарију, криза, па тако и ова, може имати и позитивни потенцијал, који се огледа у већој повезаности људи, удруживању, повећању резилијенције у ситуацијама суочавања са стресом што представља протективне факторе и ментални капита који је од непроцењивог значаја када говоримо о превенцији самоубиства. Такође, према неким схватањима, епидемије и пандемије могу изменити нечије разумевање живота, здравља и смрти, чинећи живот драгоценијим, смрт страшнијом, а самоубиство мање вероватним.

Са друге стране, песимистични сценарио има корене у искуству из претходних криза, као што је на повећање стопа самоубистава након великих криза током историје, на пример, током САРС-а и у години након епидемије или еболе. Раширено је мишљење да су усамљеност, забринутост, економска несигурност, стресови и страхови повезани са инфицирањем корона вирусем и потенцијалне последичне смрти, довели до детериорације менталног здравља које може имати као резултат повећање броја покушаја самоубиства и самоубиства. Тренутни подаци који још увек не осликавају значајан пораст стопа самоубиства се неретко тумаче као “затишје пред олују”, односно период “меденог месеца” (Madianos and Evi 2010; Benedek et al. 2017) током кога постоје јаки механизми социјалне кохезије и узајамне подршке, након чега се може очекивати велики скок у броју самоубиства.

Уз сву лимитираност тумачења ове везе у првој години пандемије и недоступност података о броју самоубистава за 2021. годину, још увек је рано са сигурношћу предвидети све потенцијалне ефекте корона кризе. Врло је вероватно да читав низ различитих ефеката тек можемо очекивати у времену пред нама и тек тада ће бити могуће свеобухватно сагледати слику свих импликација пандемије по ментално здравље људи.

РЕФЕРЕНЦЕ

Аутономни женски центар [АЖЦ]. 2020. Саопштење за јавност: Зауставимо пандемију насиља у породици. 17. Мај 2020. Последњи приступ 30. Септембар 2020. <https://www.women-ngo.org.rs/vesti/1588-saopstenje-za-javnost-zaustavimo-pandemiju-nasilja-u-porodici>

- ФЕНОМЕНА. 2020. Ковид 19 и изазови заштите жена од насиља у породици: Препоруке за унапређење политика и праксе у кризним ситуацијама. Истраживање: Поступање надлежних институција и служби за сузбијање насиља у породици у Републици Србији током Ковид -19 епидемије, посебно у периоду ванредног стања. Сажетак. Децембар 2020. https://static1.squarespace.com/static/5f20814f6783ff58ba78666c/t/60a77ba2441b54130b2630f6/1621588902489/VDS_1.+brief_9.12.2020..pdf, последњи приступ 10. маја 2022.
- Грбић Павловић Николина. 2020. *Насиље у породици у доба пандемије: Утицај превентивних мјера за корона вирус на насиље у породици у Босни и Херцеговини*. Последњи приступ 15. Април 2022. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16867.pdf>
- Министарство унутрашњих послова Републике Србије [МУП]. 2021. Број извршених самоубистава у периоду 2015-2020. године. Подаци добијени на основу захтева ауторке за приступ информацијама од јавног значаја.
- Acharya Binod, Keshab Subedi, Pramod Acharya, and Shweta Ghimire S. 2022. *Association between COVID-19 pandemic and the suicide rates in Nepal*. PLoS ONE 17(1): e0262958. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262958>
- Alvarez-Galvez Javier, Victor Suarez-Lledo, Luis Salvador-Carulla, and Jose Almenara-Barrios . 2021. Structural determinants of suicide during the global financial crisis in Spain: Integrating explanations to understand a complex public health problem. *PLoS One*. 2021 Mar 1;16(3):e0247759. doi: 10.1371/journal.pone.0247759. PMID: 33647025; PMCID: PMC7920348.
- Bastiampillai Tarun, Stephen Allison, and Jeffrey C.L. Looi. 2021. Spanish flu (1918–1920) impact on US suicide rates by race: potential future effects of the COVID-19 pandemic. *Prim Care Companion CNS Disord*. 2021; 23(6):21com03088.
- Benedek DM, Morganstein JC, Holloway HC, Ursano RJ. 2017. Disaster psychiatry: disasters, terrorism, and war. In *Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry*, eds. Benjamin J. Sadock, Virginia A. Sadock, Pedro Ruiz, 2564-2576. Lippincott: Williams & Wilkins.
- Bhuiyan Israfil A.K.M., Najmuj Sakib, Amir H. Pakpour, Mark D. Griffiths, and Mohammed A. Mamun. 2020. COVID-19-Related Suicides in Bangladesh Due to Lockdown and Economic Factors:

- Case Study Evidence from Media Reports. *International journal of mental health and addiction*, 1–6. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00307-y>, last accessed 8 May 2021.
- Bramness G. Jørgen, Elin K. Bye, Inger S. Moan, and Ingeborg Ros-sow I. 2021. Alcohol use during the COVID-19 pandemic: self-reported changes and motives for change. *Eur Addict Res*. 2021;27(4):257–62.
- Cluver, L., Lachman, J. M., Sherr, L., Wessels, I., Krug, E., Rakotomala-la, S., et al. 2020. Parenting in a Time of COVID-19. *Lancet* 395 (10231), e64. doi:10.1016/s0140-6736(20)30736-4
- Grau-López L, Daigre C, Palma-Alvarez R, F, Sorribes-Puertas M, Serrano-Pérez P, Quesada-Franco M, Segura L, Coronado M, Ramos-Quiroga J, A, Colom J. 2022. COVID-19 Lockdown and Consumption Patterns among Substance Use Disorder Outpatients: A Multicentre Study. *Eur Addict Res* 2022. doi: 10.1159/000521425
- Lewis G, and Sloggett A. 1998. Suicide, deprivation and unemployment: record linkage study. *BMJ* 317: 1283-1286
- Lucia Sigal, Natalie A. Ramos Miranda, Ana Isabel Martinez and Monica Machicao. 2020. “‘Another Pandemic’: In Latin America, Domestic Abuse Rises Amid Lockdown.” Reuters, Apr. 27, 2020. <https://www.reuters.com/article/us-healthcoronavirus-latam-domesticviol-idUSKCN2291JS>, last accessed 10 October 2021.
- Madianos, G. M., Alexiou, T., Patelakis, A., Economou, M. 2014. Suicide, unemployment and other socioeconomic factors: evidence from the economic crisis in Greece. *The European Journal of Psychiatry*. Vol. 28, N. 1: 39-49.
- Madianos G. Michael and Koukia Evi. 2010. Trauma and Natural Disaster: The Case of Earthquakes in Greece. *Journal of Loss and Trauma*, 15(2), 138–150. 10.1080/15325020903373185.
- Mamun A: Mohammed, and Mark D. Griffiths. 2020. First COVID-19 suicide case in Bangladesh due to fear of COVID-19 and xenophobia: Possible suicide prevention strategies. *Asian Journal of Psychiatry*. 51:e102073. doi:10.1016/j.ajp.2020.102073.
- Mattei G, Ferrari S, Pingani L, and Rigatelli M. 2014. Short-term effects of the 2008 Great Recession on the health of the Italian population: an ecological study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. Jun;49(6):851-8. doi: 10.1007/s00127-014-0818-z. Epub 2014 Jan 21. PMID: 24445578.
- Mertens Gaëtan, Lotte Gerritsen, Stefanie Duijndam, Elske Sale-

- mink, and Iris M. Engelhard. 2020. Fear of the coronavirus (COVID-19): predictors in an online study conducted in March 2020. *Journal of Anxiety Disorders*. 74:102258. doi: 10.1016/j.janxdis.2020.102258
- Morganstein C. Joshua, and Robert J. Ursano. 2020. Ecological disasters and mental health: causes, consequences, and interventions. *Frontiers in Psychology* 11:1. doi: 10.3389/fpsy.2020.00001
- Nemani Katlyn, Li Chenxiang, Mark Olfson et al. 2021. Association of psychiatric disorders with mortality among patients with COVID-19. *JAMA Psychiatry*.2021;78:380–386.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. 2021. Tackling the mental health impact of the COVID-19 crisis: An integrated, whole-of-society response. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tackling-the-mental-health-impact-of-the-covid-19-crisis-an-integrated-whole-of-society-response-0cca0b/>, last accessed 19 December 2021.
- Perez-Vincent Santiago, Enrique Carreras, Maria Amelia Gibbons, Tommy E. Murphy, and Martin Rossi. 2020. COVID -19 lockdowns and domestic violence: evidence from two studies in Argentina. IDB Technical Note N. IDB-TN-1956. July 2020. <https://publications.iadb.org/publications/english/document/COVID-19-Lockdowns-and-Domestic-Violence-Evidence-from-Two-Studies-in-Arentina.pdf>, last accessed 4 february 2021.
- Peterman, Amber, Alina Potts, Megan O'Donnell, Kelly Thompson, Niyati Shah, Sabine Oertelt-Prigione, and Nicoele van Gelder. 2020. "Pandemics and Violence Against Women and Children," Center for Global Development Working Paper 528, April 2020. <https://www.cgdev.org/sites/default/files/pandemics-and-vawg.pdf>.
- Pirkis, J. et al. 2021. Suicide trends in the early months of the COVID-19 pandemic: an interrupted time-series analysis of preliminary data from 21 countries. *The Lancet Psychiatry*. Volume 8, Issue 7. 579-588.
- Qin P, Agerbo E, and Mortensen PB. 2003. Suicide risk in relationship to socioeconomic, demographic, psychiatric and familial factors: a national register-based study of all suicides in Denmark, 1981-1997. 2003. *The American Journal of Psychiatry* 160: 765-772
- Rachiotis G, Stuckler D, McKee M, et al.2015. What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003–2012). *BMJ Open* 2015;5:e007295. doi:10.1136/bmjopen-2014-007295

- Racine N, McArthur BA, Cooke JE, Eirich R, Zhu J, Madigan S. 2021. Global Prevalence of Depressive and Anxiety Symptoms in Children and Adolescents During COVID-19: A Meta-analysis. *JAMA Pediatr.* 175(11):1142–1150. doi:10.1001/jamapediatrics.2021.2482
- Rui M. Joaquim, et al. 2021. Bereavement and psychological distress during COVID-19 pandemics: The impact of death experience on mental health, *Current Research in Behavioral Sciences*, Volume 2, 100019. ISSN 2666-5182. <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100019>
- Sher Leo. 2020. The impact of the COVID-19 pandemic on suicide rates, *QJM: An International Journal of Medicine*, Volume 113, Issue 10, October 2020, 707–712, <https://doi.org/10.1093/qjmed/hcaa202>
- Stephoe A., Shankar A., Demakakos; P. et al., ‘Social isolation, loneliness, and all-cause mortality in older men and women’. (2013) 110(15), *PNAS*, pp. 5797-5801.
- Stöckel Dragana, and Marina Pantelić. 2021. Human Rights of Residents in Long-Term Care Facilities During COVID-19: Saving Lives at the Cost of Deprivation of Rights? (pp. 209-230). In: P. Czech, L. Heschl, K. Lukas, M. Nowak, G. Oberleitner (Eds.), *European Yearbook on Human Rights*. Cambridge, UK: Intersentia.
- Tanaka T, Okamoto S. 2021. Increase in suicide following an initial decline during the COVID-19 pandemic in Japan. *Nature human behaviour*. 5(2):229–238. pmid:33452498
- Tandon R. 2021. COVID-19 and suicide: Just the facts. Key learnings and guidance for action. *Asian journal of psychiatry*, 60, 102695. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2021.102695>
- Tsang HWH et al. 2004. Psychosocial impact of SARS. *Emerging Infectious Diseases*, 10 (7), 1326-1327
- Tzur Bitan, D., Grossman-Giron, A., Bloch, Y., Mayer, Y., Shiffman, N., and Mendlovic, S. 2020. Fear of COVID-19 Scale: psychometric characteristics, reliability and validity in the Israeli population. *Psychiatry Research*. 289:113100. doi: 10.1016/j.psychres.2020.113100
- UNFPA. 2020. New UNFPA projections predict calamitous impact on women’s health as COVID-19 pandemic continues. <https://www.unfpa.org/press/new-unfpa-projections-predict-calamitous-impact-womens-health-covid-19-pandemic-continues>

- United Nations [UN]. 2020. United Nations Regional Information Centre Western Europe, July 5, 2020. <https://unric.org/en/who-warns-of-surge-of-domestic-violence-as-covid-19-cases-decrease-in-europe/>, last accessed 9 November 2021.
- Vanderbruggen N, Matthys F, Van Laere S, Zeeuws D, Santermans L, Van den Ameele S, et al. 2020. Self-reported alcohol, Tobacco, and cannabis use during COVID-19 lockdown measures: results from a web-based survey. *Eur Addict Res.* 2020;26(6):309–15.
- Yip S. F. Paul S, Y. T. Cheung, P. H. Chau, and Y. W. Law. 2010. The impact of epidemic outbreak: The case of severe acute respiratory syndromes (SARS) and suicide among older adults in Hong Kong. *The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention.* Volume 31: 86-92
- Young-Hwan Noh. 2009. Does unemployment increase suicide rates? The OECD panel evidence. *Journal of Economic Psychology* 30: 575-582

Dragana Stoeckel*

University of Belgrade, Faculty of Political Science

SUICIDE AND PANDEMIC IN THE FIRST YEAR OF THE COVID-19 PANDEMIC IN SERBIA: BETWEEN FEAR, DOMESTIC VIOLENCE AND LONELINESS**

Resume

The health crisis caused by spreading the coronavirus disease (COVID-19) across the globe has had many negative implications for all spheres of society and has pose multiple challenges not only to many countries and systems, but also to individuals. Different restrictive measures adopted and taken by majority of governments since the beginning of the pandemic in order to prevent (uncontrolled) spread of the virus have negative effects not only on the global economy and individuals at higher risk, but also on the mental health of the general population. Job insecurity, involuntary job loss, persistant fears for own health and the health of loved ones, depression and loneliness are just some of the risk factors that are strongly associated with suicide risk and which may increase during the pandemic. This paper analyzes the trends in montly suicide rates during the first year of coronavirus pandemic in Serbia. The focus is on the impact of the pandemic on mental health of general population associated with the restrictive policies and measure, such as restrictions on freedom of movement and social contact that were implemented by government during the year 2020, especially in the first months. Data on suicide events were provided by central authority. Suicide rates during COVID-19 pandemic are in line with the trends in previous 5 years, although it remains unclear impact of coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic on suicide rates in next years. Therefore it is needed careful monitoring of suicide rates in the further course of the COVID-19 crisis.

Keywords: suicide, pandemic, corona virus, mental health, restrictive measures, loneliness, fear.

---

* Email address: dragana.stoeckel@fpn.bg.ac.rs

** The paper was presented in the national conference "Solidarity in a Changing World: Perspectives and Challenges for Social Work and Social Policy", held on June 4, 2021 in Belgrade.

* This work is supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development Republic of Serbia [grant number 451-03-68/2022-14 from 17 January 2022]. The paper was presented at the national conference.

* Овај рад је примљен 18. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јун 2022. године.

УДК 005:364-21(075.8)(049.3)
DOI:[https://doi.org/10.22182/
sp.12022.6](https://doi.org/10.22182/sp.12022.6)
Приказ

Зоран Весић*

*Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука*

Мирослав Бркић, *Менаџмент
у социјалном раду*, Београд:
Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду 2021,
210 стр.

Монографија ”Менаџмент у социјалном раду”, аутора Мирослава Бркића представља важан покушај аутора да скрене пажњу професионалцима у систему социјалне заштите на потребу овладавања основним вештинама управљања унутар система, као једног од предуслова за његово ефикасно и одрживо функционисање. Управљање у складу са модерним постулатима менаџмента је постало нужност у обезбеђивању ефикасног рада унутар система социјалне заштите.

Мирослав Бркић је своју монографију, која има 194 страна, поделио на 4 логичне целине. У првом делу, на систематичан начин, приказује основе менаџмента, почевши дефинисања појма менаџмента и његовог одређивања, улоге менаџера и потребних вештина за управљање, до теоријских приступа. Код одређивања појма менаџмента, аутор разматра дефиниције у зависности од њихове оријентисаности ка циљевима и функцијама односно оријентисаности ка људским ресурсима. Аутор теоријска разматрања менаџмента посматра према различитим групама теорија које дели у три велике групе. Други део монографије, аутор је посветио стандардима у систему социјалне заштите, истичући њихову поделу на

* Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, zvesic@gmail.com

функционалне и структуралне стандарде.

Посебно је истакнута потреба успостављање позитивне организационе климе, уважавања и поштовања запослених, подржавање иновативности у социјалном раду, али и изузетног значаја које има континуирано усавршавање запослених у систему. Трећи део је посвећен самим принципима менаџмента унутар система социјалне заштите и посебно се наглашава потреба социјалног рада у заједници, чиме се, поред социјалног рада са појединцима, посебна пажња посвећује потреби одговора система социјалне заштите на потребе грађанки и грађана унутар заједнице. Четврти део монографије је посвећен процени потребама за услугама социјалне заштите у заједници. Аутор је детаљно приказао различите методе и технике које се могу користити при процени потреба за услугама социјалне заштите у заједници, као што су : анкета, посматрање, фокус групе, номинални групни приступ и различите статистичке методе. Посебна пажња је посвећена пројектном планирању где се јасно одређују одређене фазе пројектног планирања као што су циљеви, потребни ресурси, динамика спровођења активности и рокови за њихову реализацију, одговорних особа,

мониторинга и евалуације постигнутих резултата. Поред пројектног планирања, аутор се бавио и питањима стратешког планирања истичући комплексност овог процеса и потребу сагледавања тржишних, правних и економских фактора, друштвено-политичких прилика, социјалних и технолошких параметара. Значај монографије се огледа и у приказу конкретних корака у овом процесу. Сам крај монографије је посвећен конкретним примерима примене основних постулата менаџмента у систему социјалне заштите. Ту се, пре свега, посматрају конкретне вештине које су потребне како би се са успехом руководило системом социјалне заштите, односно његовим делом. Аутор посебно истиче потребу стицања нових вештина, како кроз систем школовања и различитих обука, тако и кроз неформални начин стицања вештина, пре свега у оквиру интеракције са особама чије искуство може бити од значаја. Све потребне менаџерске вештине су обрађене као што су комуникационе вештине, интерперсоналне, организационе, способности спровођења истраживања, идентификовања и формулисања проблема, његове анализе и решавања.

Менаџмент уопште је добро обрађена тема и постоје

стотине различитих књига и водича који се баве управљањем. Међутим, ова монографија је једно од првих дела која се бави специфичностима менаџмента у социјалном раду и у томе се огледа пре свега њена вредност. Сигурно је да ће постати незаобилазно полазиште за све менаџере у оквиру система социјалне заштите.

---

* Овај рад је примљен 10. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јуна 2022. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Социјална политика* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области социјалне политике и социјалног рада.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Радове слати на имејл-адресу: sp@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активирану опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Социјална политика* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских

података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)
Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)
Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.
(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.
(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прigr.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.
(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.
(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”

Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”

Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаћиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог

рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/rnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата*

из референце – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна. Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на

сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18. (Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112. (TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.
(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.
(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.
(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.
(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или
(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења,

Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или
(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или
(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.>

nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html.
(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.
(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угласом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графика/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графика/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих

објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година

издања. *Наслов*. Место

издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
364

СОЦИЈАЛНА политика = Social policy : часопис
за теорију и праксу социјалне политике и социјалног
рада / главни и одговорни уредник Зоран Васић.
- Год. 1 бр. 1 (1951) год. 47, бр. 3/4 (1992) ; год 48,
бр. 1 (2013) - . - Београд : Институт за политичке
студије, 1951-1992; 2013 - (Житиште: Ситопринт) - 24 см

Три пута годишње. – Од 1959. почиње двоструко
обележавање годишта, урачунате су године часописа
Весник рада (1946-1951). - Је наставак Весника рада
ISSN 0038-0091 – Социјална политика (Београд)
COBISS.SR-ID 118295